

తెఱచీరజు

Tera chi rajju [నవల]

కవి సమ్రాట్

శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

Sri Vishvanatha Sathyanaarayana.

రసతరంగిణీ గ్రంథమాల

గవర్నరుపేట : విజయవాడ-2

ప్రథమ ముద్రణము

(1000 ప్రతులు)

సర్వహక్కులు గ్రంథకర్తవి

వెల రు 4-0-0

ముద్రణ :

ఆంధ్రపత్రికా పుస్తకముద్రణాలయము

చెన్నై

1955, ఏప్రిల్ .

తెలుచిరాజు

౧

మలయాదల తెలు దొంది మహారాజు శాఖావల్లరి
గలనాహు ఎవమాచముకిదివచ్చె నివ్వోటికిః
తరుకోటరలీనాహి మహీధర నిశ్వాసా నిలరేఖా
భరకటువులు గాలిపెరలు ఎయినించెడి నివ్వోటికిః

సామాజిక లింగకల్పిత రాలనట్లున్నాడు. నూది నేలవడిన సవ్యడి వినిపించు
నట్లున్నది. మలయాదలరాజు రంగదేశమునుండి సామాజికల తెలు
మీదనున్న మిన్నుని పనిత్రాచులు తారాడినట్లు. చలించని గాలిలో నిజకలుము
చొందెది. కనినట్లు కనుపించినను గాలి కడలుచు నేయించును. లేనిచో నా
సవ్యడి సామాజికలకు వినిపించును. ఎక్కువగా కడలని గాలి తెలిగలలోకంపై
కదిలీకడలని గాలి తెలిగలలోనే సవ్యడియొక్క విమోచి మిక్కిలిగా కలుగును.
సామాజికలు మంత్రముచేత కడలని త్రాచుపామువలె నుండిరి. ఈ నిమిషము
కొరకు నేలదెనుకనుండి పునరుత్థయి నేగుగురూచుచున్నది. ఆ నిమిషము
వచ్చెను. వచ్చిన నిమిషము పచ్చని పచ్చికబయలులమీద పిల్లగాలులు పరు
చెత్తినట్లు లుదియించి యప్పుడే ఎర్రపురిగిన తెలిదంగుననిమిద తెలినిమూది
పించెవంటి మొయిల్లు పరకల్లు తోలినట్లు వచ్చినది. ఆహారన్న పలుకునవ్వడి
కూడ లేకుండు సామాజిక లెందరు పలుముమీదిబొమ్మలవలె నిలచిరి. ఆమలయు
మారుతము వారి కినులలో జొరబడి యెడలలోజొచ్చి మనసును కడలకుండు
నియమించి వారి నొక రెండు నిమిషములవేళకు లేన యదుపులో పెట్టుకొన్నది.
ఒక సంతోషపు తెలిగలో తెలుమునుకలైన యీ సామాజికలకు నొక మహాగృతి
భావము కలిగి పంటనే మెలకువ కలిగినది. తొలిమలయాదలరాజు గాలాపనము
నకు సవ్యడిమాలి చేతనారహితలవలెనున్న యీ సామాజికలు పంటనే వచ్చిన
యీ యచ్చెరువునకు తాగుకొనలేక సభయంతయు ప్రతిరావము లిచ్చునట్లు కర
తాళధ్వనులు చేసిరి. ఆహానిదితముఖాంభోజాలైరి.

ఆ మలయమాతరాగము పాడినది వాసంతి. ఈ యచ్చెరువుభావము కలిగించినది సారధి. సారధి మహానటుడు. వాసంతి గొంతులో సంతానతిరణాభిరూపాలయభాది యయిన వేలపులవీటికోకిల కాపున్నది. వాసంతి కనులలో తొలుకాడు మొయిశ్య క్రొత్తగా కాపురమునకు వచ్చిన లేతపెండ్లము సన్నని మెఱపునన్నెల వత్తు లాడెను. వాసంతి తినులతికణ నేటిదిరి పాటిపాలములో మంచుకామున చెలవాటుజాముగాలలకు రే గురిసిన మంచుతుంపురులు చెరుచున్న తెలిపూవుల తిలలు కలిగిన తొత్తిమెర చేల నిగనిగలు పరాచికము లాడుచున్నవి. ఆనాడు వాసంతి తాల్చిన చీరలో నువ్వుచేనుపూచి నలుపు విలుచుకొన్నట్లున్నది. ఆ వాసంతి తాల్చిన రయక యమవసనాటి శుక్ర బృహస్పతి మొదలయిన నక్షత్రములు పొడుచుకొనివచ్చినట్లున్నది.

ఈ పాట నామె ప్రత్యేకముగా నీ వేసముమీద పాడుటకు వ్రాయించుకొన్నది. ఆమె మోహినీ వేషము ధరించింది. అది రుక్మాంగదనాటకము సారధి రుక్మాంగదుడై ప్రవేశించెను. ఆ ప్రవేశించిన తీటు అతని శరీరముయొక్క భంగిమలోని లోకోత్తర రమణీయత్వము. అతడు మోహినీవంక మాచిన మాపులోని శృంగారరసలహరీపరీవాహ రేఖావిలాసము సామాజికల కచ్చెరువు గొల్పినది. సారధి పురీ నాట్యదిద్దుకొ పరమావధి. వాసంతిపురీ సంగీతశుభాషాపరమావధి. ఇరువురు రుక్మాంగదుడును మోహినీయునగుచున్నారు. వాసంతి మోహినీ యగుటలో నచ్చెరువులేదు సారధి రుక్మాంగదు డగుట యాశ్చర్యము. సారధికి నలుబదిఅయిదేండ్లు. అతడు మహానటుడని యందరకు చెలియును. అతి డెప్పుడును శృంగార సప్రధానమైన నాటకమున నాయకపాత్ర ధరించలేదు. భారత నాటకములలో కృష్ణపాత్ర వహించును. రాజపుత్ర చరిత్ర నాటకములలో బ్రతాపసింహుడు మొదలయిన వీరపాత్రలు ధరించును. హిరణ్యకశిపుడు, నిరకాసురుడు యుగంధరుడు మొదలయిన వేసములు ధరించును. అతడు నాట్య ధీరతుడు. భారతకథ నాటకములుగా తిరుపతి వెంకటేశ్వరకవులతనితోసమే విరచించిరిని చెప్పుదురు. అతడు వట్టి నటుడుకాదు. అతడు నూత్రధారాడు. పలుచని మనిసి. దృఢమైన దేహయశికలవాడు. మొగములో నందమునునదిలేదు. మిడిగుడ్లవాడు. పండ్లెత్తు. కంటికి కనులక్రింది చెక్కిళ్ళపైని బొమికలు పొడుచుకొనివచ్చును. ఈ సారధి దారివెంట బోవుచుండగా జూచి మంచినకిన మైనదిరా యని విహ్వలించదగినవాడు. ప్రతాపుడో కృష్ణుడో హిరణ్యకశిపుడో అయినపుడు వాని మొగములోని వికార మెవ్వనికిని గనిపించదు. అప్పు డతడు సాక్షాత్తు ప్రతాపుడే. సాక్షాత్తు కృష్ణుడే. అతనికి దత్తురీభావులు శతేలు వెట్టుదురు. అతనికి సంగీతము పుట్టుకతోడి శత్రువు. కాని యతడు రంగము

మీద కేవలముతో శ్రుతితో బద్ధములు జరుపును. ఆ చదువుట మరియొక
దైన నైచో సభాభవముయొక్క యింటికప్పును గోడలును మిగులవు. అతిడు
పద్యము చదివినచో సంగీతము కొఱ కలిసి పద్యమును వినురు. ఆ పద్యమునకెట్లు
వ్యాఖ్యానముచేయునని విందురు. ఆ పద్యములో నే శ్రుతిభావము స్ఫురించు
నని విందురు.

వాడు సారథి.

వాసంతి వయసు పదునాఁడేండ్లు. ఆమె నాలుగేండ్లనుండి యీ నాటక
సమాజమున నున్నది. ఆమె సంగీత శారద. ఆమె పసితనము పడుచుతనముగా
మరిన యీనాలుగేండ్లు తత్పూరితుకుమార సంగీతశ్రవణ కుతూహల రసికులు
వాసంతితో బెరుగుచునే వచ్చిరి. ఆమె సంగీతమునకు నామె యౌవనము
మెఱుపు తెచ్చినట్లున్నది. సామాజికు లామె వయసు నిగనిగల చకచకలకు
దాసులో యామె గొంతులోని తీయని సవ్వడియొక్క యలలియలలి యలలకు
దాసులో తెలియదు.

ఆరు నెలలక్రింద నొకరిద్దరనుకొనిరి. వాసంతి తాను మోహిని వేయు
నట్లు సారథిని రుక్మాంగద వేషమును ధరించు మనుచున్నదియని, సారథి
తానొప్పుకొనలేదని. ఈ యొకరిద్దరి మాట నెలలు సాగిన కొలది పదిమంది వంద
మంది చెప్పుకొనిరి. నెల దినముల క్రితము నిశ్చయమైనది. ఊరు పలుపోకిళ్లది.
దాని ప్రేమకు దాని యుబుసుపోకకు సంబంధములేదు. సారథిని మిక్కిలి
గౌరవించును. వాసంతిని మిక్కిలి ప్రేమించును. పసిబిడ్డవలె చూచును. కాని
వారిరువురికి సంబంధముండునని కొందరు, ఉన్నది మే మేరుగుదుమని కొందఱు.
పీసీ తిండియు కూతురు వంటి వారిని కొందఱు మీకేమి తెలియులేయని కొం
దఱు. ఇది వారి యుబుసుపోక. ఉన్నచో సంతోషింతుమని కొందఱు. అంతటి
నటుడు-ఇంతటి గాయని వారు పాత్రు కోరదగినదని మనసులో, గొందఱికి. కాని
యతినికి నలుబదియైదేండ్లు వాసంతికి, బదునాఁడేండ్లు అని మనసులో విలుపు.

వాసంతి సారథితో మీరు రుక్మాంగదుడు వేయవలయును నేను మోహిని
వేషము ధరింతును. అని తొలఁత బలికినపుడు సారథి పెదవి విఱచి వెక్కిరిం
చెను. అతిడు సామాన్యముగ నట్లు వెక్కిరించినచో నెదుటివారు గుండెబారి
పోవుదురు. ఆప్రసక్తి మఱల నాతనివద్ద లేదు. కాని వాసంతిఁ మీరు నాకోసము
వేయవలయును. మీరు రుక్మాంగద వేషము ధరించినచో నెట్లుండునో చూడ
వలయునని యున్నది. అందరును మీరు శృంగారరసమభిసయిందలేరని చెప్పు
కొనుచున్నారు. మీ రభినయించ నేని పాత్రయిండునే యుండుదు. ప్రహ్లాద

నాటకములో గూడ హిరణ్యకశిపుపాత్ర మీరు ధరించి రీలావతితో నొక యుయ్యారమైన శృంగారాభివయము చేసితిరి. మీరీపాత్ర వహించినచో లోకమునకు దెలిసినదప్పును. ఈ లోకమిదేమిటో—ఒక మహాశక్తిమంతుని దెలిసికొనలేదు. అతడా పనిచేయుచున్నాడు కనుక వానికా పనియందే నేర్చుకలదు. తిక్కినది వానికి దెలియదనుకొనును. వేయిమందిలో, తొమ్మిది వందల తొంబది తొమ్మిండుగురింటే. కాని యొక మహాపురుషుడుండును. అతిదీది చేయగలడు నిదిచేయలేడని లేదు. ఈ తెలివి తక్కువ లోకము వానిని గుర్తించలేదు. అని. సారథి మాట్లాడక యూరకుండెను. మరల కొన్నాళ్ళకు వాసంతియీ సంఘిని కదిపెను. సారథి మాట్లాడలేదు.

సారథితో నే మాట చెప్పవలయునన్నను నా సమాజములో నందరికి భయము. అతిదెవ్వరి మీదను కోపించడు. అతిడు తన వ్యతిరేకాభిప్రాయమును ముఖలక్షణములచేత నొక వికారపు నవ్వుచేత నూచించును. దానితో నందఱును పుల్ల విఱిగి పోవుదురు. తన కిష్టము లేనిచో వాసంతితో గూడనట్లే ప్రవర్తించును. వాసంతి వానిని లెక్క నేయదు.

అదియొక జమిందారి గ్రామము. గ్రామమునుటకు వీలులేదు. మహాపట్టణము కాదుగాని పట్టణమనియే చెప్పవలయును. అనాదిలో నది యొక గ్రామము. జమిందారులకు నివాసభూమి. అయోమార్గము పడి బండ్లారు స్థలమై చుట్టుపట్ల దొరపాగాకు పండించు పొలములై దానితోబాటు వర్తకము వృద్ధియై యొక కళాశాల యుండి గ్రామము పెఱిగి పట్టణమైనది. అచటి నాగరికత మిశ్రమమైనది. గ్రామములో సగానికి సగము రాజాశ్రితమైనది. తిక్కిన సగము స్వతంత్రమైనది. అసగా నాంగిలేయుల ప్రభుత్వ మర్యాదలు పాటించునది. ఈ మిశ్రమాధికారముతో జమిందారుతో సంబంధములేని జనులు కూడ, గొంతమేర జమిందారు మాటమీఱి పోరు. పూర్తిగా జమిందారుగారి నాశ్రయించి బ్రదికెడివారు కూడ నొక్కొక్కప్పుడు తాము జమిందారు సధికారము క్రింద నున్నట్లు నటించరు.

ఆయూరినాటక సమాజము దేశము యొక్క దళిదిశల తేరుకొనినది. ఆ నాటక ప్రదర్శనములవల్ల కించుటకు బట్టణాంతరముల నుండి దేశాంతరముల నుండి జనమువత్తురు. ఏ కవి నాటకము సారథి తీసికొనునో యాకవియొక్క కీర్తి పది దిక్కుల నిండిపోవును. అందుచేత రాజుగారి నాశ్రయించెడి కవుల కంటె సారథి నాశ్రయించెడి కవుల సంఖ్య యెక్కువ. ఆయూరిలో నైదారు గురు కవులున్నారు. నిజానికి రెండుమూడు వందల మందికి, తిక్కువలేదు. వారి

లోని యాదుగురు పేరు మోసినవారు. తాము గొప్పవారమును కొనువారు. వారిని పామనయ్య ప్రజకూడ గొప్ప కవులనియే యనుకొందురు. వారందరికీ రాజాశ్రయమున్నది. అందులోనిద్దరికి నెక్కువ రాజాశ్రయము కలదు. రాజుగారు వారి నెప్పుడు తమ యాస్థానకవులని చెప్పలేదు. ఆ పేరెవ్వరికిని లేదు. కాని వారిద్దఱును తామస్థాన కవులని చెప్పికొందురు. వ్రాసికొందిరు. తాననగా దాని పోరాడు కొందురు.

వాసంతి గ్రామములో నొక వదంతి పుట్టించెను. సారథి రుక్మాంగద నాటక మాడునని. ఆయన యే రుక్మాంగద వేషము ధరించునని. మంచి నాటకము కోసమెగురు చూచుచుండెనని. ఆయూరిలో బదు నేను దివములలో రెండు మాడు వందల రుక్మాంగద నాటకములు బయలుదేరినవి. ఇద్దరాస్థాన కవులును వ్రాసిరి. ఒకాయన పేరవధాని. మఱియొక కవి పేరు రంగనాథము. రంగనాథము చిన్నవాడు అనగా నలుబది యేండ్లవాడు. అవధాని డెబ్బది పడిలో నున్నవాడు. అవధాని చాల నసాధ్యుడు. పలుసార్లు జమిందారుగారిని చెదరించి పొగడి యాశ్రయించి కోటలో పొగా వేసినవాడు. రంగనాథమున కొనేర్చులేదు. రంగనాథము పట్టణములోనున్న పెద్దమనుష్యులలో విద్యావంతులలో బలుకుబడి యెక్కువ సంపాదించెను. అవధాని రసహీనుడైన కవియని రంగనాథము రసవత్కవియని జనులందరు చెప్పుకొనునట్లు తన నేర్పుచేతి సాధించినవాడు. వారి రువురును రుక్మాంగద నాటకమును వ్రాసిరి. ఇద్దరు సారథివద్దకు పోయి స్వస్తిచదివరి. నిజానికి రంగనాథము నాటకము మెఱుగుగా నున్నది. ఆ మాటనోటితో నన్నచో నవధాని నెత్తిమీదఁ గూర్చుండును. అవధాని నాటకమే యాడవలయును. లేచితో జమిందారుగారి వద్దనుండి వార్తలువచ్చును. ఊరిలోనున్న పెద్దయందొగ్గస్థులందరు బలవంతముచేయుదురు.

ఇట్టి స్థితియేలవచ్చెననిగా వాసంతి యభిప్రాయమును సారథి మనసులో స్వీకరించెను. ఆ స్వీకరించుట నోటితో జరుగలేదు. మనసులోనే జరిగెను. నాటక సమాజమువారిందరు రుక్మాంగద నాటకాభినయము నిశ్చయమైనదిగా భావించిరి. వాసంతి చెప్పినదని సారథి విన్నాడని వినకయేమిచేయునని యనుకొనిరి. వాసంతిచెప్పలేదు. చెప్పినపుడు సారథివినలేదు. వాసంతి పన్నిన యీ పన్నుగడ సారథియొక్క యంగీకృతిపొందుట క్రియాప్రపంచముయొక్కయు మానసికప్రపంచముయొక్కయుఁ బరమేశ్వరాను గృహీతిమైన యొక సమరస భావముయొక్క ఫలితము. లోకములో, కొందరుబుద్ధిమంతులు మనుష్యునిమాట వ్యతిరేకముగానున్నను మృదువైన క్రియాప్రపంచములోని సామరస్యభావన యెరిగి యిట్లు కావ్యములు సంతరించుకొందురు. వాసంతి యిట్లు చేసినది. ఈ

పంథరించుకొనుటకు వెనుక నొక యార్ద్రపరిస్థితియుండువలయును. ఆ పరిస్థితి వాగ్దశను చేరనిది. మనోదశయందున్నది. మనోదశయందున్నదని యుభయపక్షములకుఁ దెలిసినది. వాగ్దశకువచ్చుటకు బహిఃపరిస్థితులనుకూలించినది. అట్టి యొకవిచిత్రమైన, యాత్మసంబంధమైన, మనః పర్యాప్తమైన యొక యార్ద్ర ప్రకృతి యిద్దరి వ్యక్తుల నడుమనున్నచో నది యొకనొక క్రియావ్యవసాయమునందుఁ బ్రత్యక్షభాముగా భాసించును. అట్టిపరిస్థితి యవధానిరంగనాథముల యేనాటక మాడవలయునన్న విషయముదాకఁ దెచ్చినది.

అవధానియెదుట రంగనాథ మేమియు మాట్లాడలేదు. అవధాని రంగనాథముయొక్క రచనను బ్రత్యక్షముగా విమర్శించును.

రంగనాథమును ముఖతః తూలనాడును. రంగనాథము పెద్దవాడని యూహకుండును. ఊరకుండక చెప్పిబేమియులేదు. జహిందారును పట్టణములోని పెద్ద యుద్వోగిష్టులను నవధానిపక్షము. వారిందరకు నవధాని గొప్పకవియని యభిప్రాయము. రంగనాథము నందాచరియి. అవధానియందు గౌరవము. తదితర సర్వప్రజకు నవధానియందనాదరము. రంగనాథమునందుఁ బ్రేమ.]

చివరికవధాని వ్రాసిన నాటకమునే సారధిగ్రహించెను గ్రహించెను గాని యా నాటకమిదియేయని గుర్తుపట్టటకు వీలులేదు. అట్లు మార్పివేసెను. అవధాని నాటకములో వందపద్యములు వ్రాసెను. అతడునాటకములో మిగిలి పని పదిపద్యములు. అవధాని వ్రాసినవదనయొక్కటియు లేదు. ఆ పదిపద్యములకూడ సారధివందనార్హ తిరిగివ్రాయించెను. ప్రస్తుత పద్యములలోనున్న భావములన్నియు సారధివిగాని యవధానివి కావు. ఈరీతిగా నన్ని వేశములవధానివికావు. అవధాని వ్రాసిన వదనపుముక్క యొక్కటిలేదు. పద్యములలోని భావములవధానివికావు. అది యవధాని వ్రాసిననాటకముగా, బ్రకటింపబడినది. తాను వ్రాసిననాటకమని యవధాని సంతోషించుచుండెను. ఈ రహస్యములన్నియుఁ దెలిసిన జనులే యానాటక మవధానివ్రాసెనని చెప్పి యతనిని గౌరవించుచుండగాఁ దెలియని ప్రజలు దానినట్లు నమ్మి యవధాని మహాకవియని చెప్పికొని గర్వపడుటలో నాశ్చర్య మేమున్నది.

వాసంతిమాత్రము తాను రెండుపాటలు రంగనాథముచేత వ్రాయించి కొనెను. ఈ సంగతి యవధానికిఁ దెలియును. అతడు తొలుత నభ్యంతరపెట్టెను. కాని వాసంతి తనయొక పద్యమును జదువుటకంగీకరించినందున నతడు దాని కంగీకరించెను. పైగా నాటకమంతయు, దాను వ్రాసినదాయెను. రంగనాథము వ్రాసిన రెండుపాటలతోఁ దన ప్రతిష్ఠకము భంగమువచ్చును. మరియు వాసంతిసారధిమాటకూడ వినదు. వాసంతిమాట సారధినివలయును.

గాని సారథిపాట వాసంతి వినను. సారథిపాట విననివారు సమాజములో నుండుటకు వీలులేదు. వాసంతి వినదు. సమాజములోనున్నది అచ్చట నవధానియేమియుఁ జేయలేదు.

ప్రదర్శనము జరుగుచుండగా సభా భవనమున ముందటివరుసలో జమీందారుగారు వారి ప్రక్కనే యవధానియు కూర్చుండిరి. రంగనాథము వెనుకటి వరుసలో కూర్చుండెను. ముందువరుసలో రాచటికపు టుద్యోగస్థులు కూర్చుండిరి. “మలయాచల” యన్నపాలు వాసంతిపాడుచున్నప్పుడు సభయంతయు దిగ్భ్రాంతి పొందుచుండగా నవధాని మొగము మరకటిండుకొనెను. ప్రక్కకుఁ దిరిగి రాజుగారితో నిట్టిలనెను! వట్టి మెత్తిని మెత్తిని మాటలుతెచ్చి వాడుతాననుచేయును. అంగులో భావము పాడు నేమియునుండవు. వీడొక పెద్దకవి. అవి నాలుగుపంక్తులు. దానినింక నక్షరక్షరముతెప్పే. దానిలో చందస్సులేదు. ఈనోజులలో నిట్టి కవులకే జనము జేజేలు పట్టచున్నారు” రాజుగారేది చెప్పిన నూకొట్టుటలేదు. కనుబొమలాడించుటయు నుండదు. కాని వారి కదలని మొగము వెనుకకలదు లేదనువాదములకోర్చిన మనోదుర్గమునకున్న యిసుపకవాటమును తేదించి లోనికిపోయి తొంగిచూచినచో నదట నవధానిగారు చెప్పినమాట కాభిమత్యమేయున్నది. అవధానిరాజుగారి చెవిలో నూదలేదు. పదిమంది వినునట్లే చెప్పెను విన్నవారందరు ముందటివరుసవారే, రాజుగారితో నవధానిగారు చెప్పినమాటలో—ఇదే కాదు విదైనను సరే—అబద్ధముండునా యనుకొనెనువారు. అది వేదవాక్యముగా నమ్మువారు.

వాసంతియా పాటపాడినంతన సభయంతయు దిగ్భ్రాంతియంతయును. ఈసభలో ముందటివరుసను మినహాయించవలయును. రెండవవరుసలో రంగనాథము కూర్చుండెను. రంగనాథమున కటునిటు వెనుకపీఠిని రంగనాథముయొక్క స్నేహితులు కూర్చుండిరి. స్నేహితులనుటకన్న భక్తులనుట సమచిత శిల్పప్రయోగము. వారు “సన్యాసి ముచైతన్యం తదితనోనామ్నాపి నామ్నాయతేయన్నంతటి వీరులు. సభయంతయు నొకవిచిత్రమైన యానంది పయస్నాగర వీరీడోలాచుధుర హేలాభిరామమైనచో రంగనాథము స్వాత్మాయతిన విశ్రాంతి పొందెను. ఈవాక్యమున నాత్మశిబ్దమునకంటె స్వశిబ్దమునకుఁ బ్రాధాన్యమెక్కువ. రంగనాథము పొందిన యనుభూతి యట్టిది. యతికి వాసంతీ సౌందర్యము తిత్కింకలత మాధుర్యము రంగప్రసాదన వైశిష్ట్యసమన్విత తత్త్వన్నివేశ చారుత్వము సభాగత సన్వభావుకమునఁ ప్రసన్నత ఇవి యన్నియుఁ దాను వ్రాసిన పాటచేతనే సమకూడినవని తనపాట లేనిచోఁ దక్కినవేరియు లేవని తనపాటయే తక్కినవాని నన్నింటిని సృష్టించెనని యతనిభావన. ఒక ఇంద్రి

గూతీతమైన యనుభూతి విశేషమున్నచో దానికిని రంగనాథమున కేమియు సంబంధములేదు. అతని సర్వానుభవ విండ్రునకుకేమైనది. వాని ఇంద్రియములు వానినే స్థాపించును. వాని సర్వేంద్రియోపరతియ మునున్నది. మునున్నదితే మైన వస్తువు వానికిలేదు. అతనికి మనోవిషయమైనదికీర్తి. ఆకీర్తి దిగ్విగతరములంగుం బరిమళించుచున్నది. తన మునున్నదిగుం దుభిక్షుల మునున్నదిగుం దుభిక్షా ప్రమేయమున్నది. తిక్కినవారు యెరుటలు. వారికిఁ దన కవసరములోని మేల్తనము తెలియదు. ఇట్టిపురుషులు-ఆపాటనియెట్టిగూనందము పొందెను యునో యట్టిగూనందము రంగనాథము పొందెను. ఆగూనందము వానిని వున్న లోని నెలవులు చెక్కిళ్ళ నడుముకొనుటగోఁ గనుతెప్పలుదగ్గఱకువచ్చి కమలు పన్నిని గీతలవలెఁ గనిపించుటగో వంగి తలముందు వ్రాలుచుటలోఁ గనిపించును. అది యతనియొక్క హేల. ఆహేలను జూచినచోఁ దద్భక్తులు పరమానందము వహింతురు. వారందరింద్రియాతీతమైన యొకయనుభూతి పొందుదురు. వారికది సాయుజ్యము.

వాసంతి యాపాట పాడివంతి నే సభాసదులతో యచ్చెరువు కలిగెను. ఆ యచ్చెరువు సారధియొక్క రంగప్రవేశ పరమ రమణీయభంగిమ దర్శనమువలన గలిగినది. అందరును కంఠాశ్చర్యములు చేసిరి. ఆరంగప్రవేశ భంగిమ చాతురి యాదాని చూచెను. సభలో కంఠాశ్చర్యము లేందుకు, జలరేగినో వానికేఁ జలియలేదు. రంగనాథము చూచెను. అతని యర్థనిమిలితములైన శీత్రములు విస్తరితములైనవి. అతని కాశ్చర్యము కలిగినది. ముందటి పీఠముయొక్క చెరుక భాగమున వ్రాలినోరు తెంచి చూచెను. అంతలోఁ బ్రక్కనున్న భిక్షులవంక, దిరిగి యెంతిబాగు గానున్నదో చూడుపన్నిల్లి ఎడమచేయి నాడించెను. రమణీయ విషయ దర్శనానుభూతియొక్క స్వరూపము రంగనాథములో నట్టిది. దాని యుపరిదేశము తన యుపరిభాగముతో నమ్మేళనముచేయును. దానియందు రమించి తన్మయుడుకొడు, దానినిఁ బ్రశంసించి తదతిగులకుం జూపును. ఎప్పుడైన రాజుగారి విశ్వేల ముఖలక్షణముల ననుక కలదు లేదనువాదముల తోర్చి న మనోదుర్గముయొక్క యనుపక వాటమును భేదించిలోనికిఁబోయి చూడవచ్చును. కాని చలనము కలిగిన ముఖలక్షణములు కలిగిన రంగనాథముయొక్క నిశ్చయముగానున్నదన్న మనోదుర్గముయొక్క వ్రజకవాట మెవ్వరును భేదించలేదు.

మొదటివరుసలోఁ గూర్చున్న యందరు కంఠాశ్చర్యములు చేసిరి. సభ యందరు చేయుచుండిగా, జేయకుండుట మర్యాదకొడు. సారధి యెడమవైపున నున్న ప్రక్క తెరలోనుండి వచ్చెను. సభలో ముందటివరుసలో నెడమవైపున గూర్చున్న వారి కతడు కనుపించలేదు. కాని వారును కంఠాశ్చర్యములు చేసిరి.

తమవగుసలో జమిందారు గారు కూర్చుండిరి. వారి మర్యాద కాపాడవలయును. గ్రామములోఁ జెద్దమనుష్యులనిశించుకొన్న వారందఱు రంగభూమికి ముందున్న గర్తములోఁ బ్రేములనిద నాసీనులైయుండిరి. తక్కినవారందఱు వెనుక నెత్తయిన నేలమీదఁబఱచిన చాపలమీదఁ కూర్చుండిరి. చాపలమీదఁ గూర్చున్న వారికి సభలో దొర గారున్నారు. మనము వినియుముతోఁ బ్రవర్తించ వలయు నన్న భావమేలేదు పీఠికావిషన్నులైన వారందఱుకుఁగలదు. మొదటివరుసలో కూర్చున్నవారికే తాముకూడఁ జప్పట్లు చఱచవచ్చునా చఱచరాదాయ న్ను యనుమానము. జమిందారు గారు చప్పట్లు కొట్టడు. తామును కొట్టరాదు. విన నాయూరిలో తహశీలుదారందరికం పై గొప్పయుద్యోగస్థుడు. అతడు కొంచెము స్వతంత్రుడు. రాజు గారు కొట్టకపోయినను తాను కొట్టెను. అతనిని జూచి తక్కినవారును కొట్టిరి. ఇందువలన తహశీలుదారుమీద రాజుగారికి కోపము రావచ్చును. వచ్చునో రాదో, వచ్చెనో రాలేదో యెవరికిఁ తెలియును. అది కాలాంతరమున చెలిసికోవలసిని విషయము.

అవధాని చప్పట్లు కొట్టలేదు. రంగనాథము వ్రాసినపాట యెట్లున్న తన శేషి. తిరువారే దాను వ్రాసిన పద్యము సారధి చదువును. ఆపద్యమునకు సభా చదులందరు సంత సీంతురు. దానికి దీనికినున్న తారతమ్యము సభా సదులకే తెలియును. అవధాని యాపద్యముకొఱకుఁ బ్రతీక్షించుచుండెను. సారధి యాపద్య మెంతిసేపటికిని చదువడు. అతడు రంగముమీదికివచ్చి యొకతీవిగా రెండుమూడడుగులు వేసెను. ఆమూడడుగులు వేయుటకు రెండు నిమేషములు పట్టెను. ప్రక్కనొకచెట్టు కొమ్మవలె రంగముమీది నేర్పాటుచేసిరి. సారధి దానినానుకొని నిలుచుండెను. ఆయానికొని నిలుచున్న ప్రఖిరి మరల సభయందాహాని వాదము పుట్టించెను. అతడు సామాజికులవంక నే చూడడు. అతడు నిలుచుండి వాసంతి వంక మాచుచుండెను. సభయొక్క దృష్టియంతయు నటువాసంతివంక నిటు సారధివంక నొక్క సారిగా బర్యాయముగా దిరిగిన తిరుగులు తెలియకుండా జూచెను. అహో! ఇది యేమి వాసంతి. సిగ్గుల బరిణియైనది. ఆమె తినువిలాసము చక్కచేతి మైనది. వాసంతి యభినేత్రగా నెవ్వరు అనుకొనరు. ఆమె గొంతులోని కాకరీస్వర మధురిమయే జను లెఱుగుదురుగాని యామె హావభావ విలాసముల కాటపట్టని యెవ్వరు ననుకొనలేదు. ఈమె యాభినయ మామె నేర్చికొనినవిద్యయా? సహజమైనదా, యది విజముగా నభినయమా? తత్కాలమున సారధియొక్క లోకోత్తర కృంగారి రసాభినయ దర్శనముచేత నామెయందుఁ గలిగిన సహజాపతిమైన వికారమా?

సారథియే నివ్వెఱపోయెను. సారథి తొలుతనుండి భయపడినది నిజము కాదు. అభినయ పరమార్థము తెలియని వాసంతితో, దశ మహాభిషయ మేక క్షణ విపత్తితమయి సగము వ్యర్థమగునని సారథి భావించెను. సారథికి వాసంతియొక్క సంగీత కళయందు నెంత యభినానమో యామె యభినయమునం దంత నిరాదరణ. అది యభినయ శబ్దనాచ్యముకొదని యతనికిఁ దెలియును. సారథి వాసంతిని చిన్న ప్పటినుండి యెఱుఁగును. సారథికి వాసంతి తండ్రికి మిక్కిలి స్నేహము. వాసంతిని త్రేకులలో నెత్తుకొని పెంచినాడు. ఈ నాటక సమాజముగో వాసంతిని చేర్చుటకు సారథి యంగీకరించలేదు వాసంతి చేరుదు నన్నది. వాసంతిమాట వారి యింటిలో వేదము. తండ్రి కామె యొక్కతయే కూతురు. ఆమెకు సంగీతము చెప్పించినాడు. ఆమెచేత సభలు చేయించవలయునని వీణధనముమ్మగంత దానిని చేయవలయునని యతని సంగల్పము. ఆమె యిదివఱకే గానసభలు చేయుచుండెను.

వాసంతి చిన్న ప్పటినుండి సారథి నాటకములు చూచినదే. ఆమెకుఁ దా నభినయమెంత చేయలేదో పరుల యభినయ మంత తెలిసికొను శక్తి పరమేశ్వర దత్తమైనది. ఆమెకు సారథిభరతాచార్యుడు. అతని సమాజములో దానువేదము వేసితీరవలయును. తొలుతిటిదినముల లోపలజెప్పినట్లను ను గాని చెప్పినట్లు చేయలేని వాసంతిని సారథి పలుసార్లుకోపపడెను. ఆమె కన్నీళ్లు పెట్టుకొనెను. ఇతడు లాలించెను. చివఱకు సరేలేయని యూరకుండెను. సామాజికులా మెయిందిభినయమును వాంఛించుటలేదు. ఆమెకంత మాధుర్యమునే వాంఛించుచున్నాడు.

సారథి యీనాడు వాసంతిని యీసాత్త్విక భావోదయమునకు నివ్వెఱ, బోయినాడు. ఆమె యనుభవము విచిత్రముగానుండెను. తదను భావదర్శనముచేత సారథి తనకు తెలియకుండు నొక శృంగారమూర్తి యగుచుండెను. సారథి వాసంతివంక జిత్రచిత్రముగా బురుగుపులుకున జూచుచుండెను. వాసంతి మధుర లజ్జామూర్తియై తనకుఁదెలియని కదలికలు తన దేహించలమున గదలించుచుండెను. రెండునిముసములు నాల్గునిముసములయ్యెను. సభ భిక్షిబ్రముగా నుండెను. అందఱు కనులప్పగించి కూర్చుండిరి. అవధాని తన పవ్విముగోస మెదురుదూచుచుండెను. అనుభూతి మనస్సువాటి పోని రంగనాథము మనస్సుచేత దిగ్భ్రమపొంది యబునిలు చూచుచుండెను. ఆశ్చర్యమునుకూడ బొందుచుండెను. ఆట్టి పరమగుణీయమై భావైక వేద్యమై మనోద్వారము తెఱచికొన్న గాని యనుభవ పరమార్థమును సంబాళించుకొనలేని సన్ని వేశమతనికిఁ జకాకుకలిగించెను. ఆ చికాకులో నెలివస్తువునందలి యస

హ్యతిలేదు. తనయందు, దనకుఁగలిగిన యసహ్యత. ఆ యసహ్యత యిట్టిదని యతినికొకఁడెరియదు. ఆ యసహ్యతి నిశ్చేముగాఁ గూర్చుండలేనియవస్థ గలిగించును అంటే.

సారధికొక దన యొడలు తనకుఁడెలిసెను. తెలిసినవెంటనే వాసంతిని వాసంతిగాఁ జూడలేదని తెలిసింది. ఇంకొక సమయమునందైనచో నా మనస్సును తుడిచి పరిశుభ్రముచేసి మరల యధాస్థానమున ప్రవేశ పెట్టెడువాడే. ఇప్పుడా వ్యవధిలేదు. తాను రుక్మాంగదుడు. వెంటనే పద్మమందుకొని చదువ వలయును.

అతిథు పద్మమును చదివెను. అది పద్మముకాదు వనమము. వనమముకాదు పద్మము. జనమాశ్చర్యము పడిరి. అతిథు పద్మము చదివెనే వైఖరి యందఱకు డెలియును. పద్మమును విలుచును. పదివిభాగము చేయును. సంగులు తెగ గొట్టెను. ఏదోయొక మాటకు గనులతో చేతులతో వ్యాఖ్యానము చేయును. పద్మములో గొంత భాగమునకు బ్రాధాన్య మిచ్చును. తక్కిన భాగమున కప్రాధాన్యమిచ్చును. ఉదాత్తానుదాత్తి స్వరితములు నలయించును. ఈ పద్మ మట్లు చదువలేదు. ఆ పద్మములోని భావము 'ఈమె యెవ్వరు, నా మనసులో నున్న స్త్రీ వాంఛ కాంతాకృతిపొంది నా యెదుట వచ్చి నిలమండెనా' యని. ఆ పద్మమును సారధి చదివెను. ఆ నటపరమేశ్వరుడు తన మనసులోని స్త్రీ వాంఛ జగన్మోహనాకారముతో వెలికి వచ్చుట నభినయించెను. అతిథు వెనుకముందు పింజెలుపోసి జరీయంచులేతలబిసట్టుతాపితా కటకొనెను. చమ్మిపని చేసిన నల్లని ముఖముల్ పట్టి నడుముకు గట్టెను. మెడలో బది వరు సల హారములు వేసెను. చేతులకు సింహ తలలుపు కడియములు దాలెను. కేయూరములు ధరించెను. మేన సంతిల నొకొక వన్నెకల యగరిదళము పూసెను. అతిథు రంగులు కలుపును. ఆ రంగుల కలయిక యతినికే తెలియును. అతిని శరీరమును జూచినచో 'నేరెఁజేటియసలైచ్చి నీరజాపు సానపట్టిన తాపాడి చల్లి మెదిపి పదను సుధనిడి చేసెనో పద్మభివుడు'-యనిపించెను. అతిథు నిత్య వ్యాయామము చేత కఠినీకృతాంగుడు. ఇంత తొమ్ము, సన్నిని నడుము, ముంజేయి వంచినచో నూర్వ బాహువు నందలి కండలు కనిపించును. అతిని మేనికండలన్నియు గదిలాడెను. అతిని హృదయములో నుండి నిజముగా నొక స్త్రీమూర్తి సమావిర్భవించుచున్నట్లే యతిని మేని యొక్క కండల మూర్త్యచలనము భాసించెను. అతిని మొగములో మధురస్పృహ సేయు ప్రజాపతి యొక్క యొక సమాధిస్థితి కనిపించెను. అతిథు నిత్యయోగాభ్యాసవలె, గనుగుడ్డువాసాగ్రమునందలి యిరు ప్రక్కలకు మలచి

భూనిహితదృష్టియై నిశ్చలముగా నొక రిప్రకాలము నిలుచుండెను. ఓహో! ఆయూరి ప్రజల సాభాగ్యమెట్టిది? అతని యభిసంపరమ రహస్యము తెలిసిన వాని తత్పట్టణమున లెక్కకు పదిమంది యుండిరో లేదో, ఆ నూత్నదృష్టి కల వారంతకంటె నెక్కువమంది లేరు. స్థూలముగా నతడు మహానటకుడని యంద అకు డలయును.

రంగనాథము ప్రక్కనున్న ప్రియభక్తునితో 'మంచి యోగాభ్యాసము చేసినవాడు కాని యట్లు చేయలేడు' యనెను అవధానిరాజుగారితో చూడుడు ట్లక్కగా బద్ద్యమట్లుండు వలయును. ఒక చక్కని భోగము గణమున ప్రాసలు లేనిచో పద్ద్య మేమిటండి? యనెను అనెనే గాని యా పద్ద్యమునందలి భావ మవధానికి నచ్చలేదు. అతడు తొలత నొక పద్ద్యము వ్రాసెను. ఆ పద్ద్యము లోని భావమిది "ఓహో! ఈమె యెవ్వతె నారాయణముని యూరువునందు ననుద్దించిన యూర్వశియా! దాని శిరోజముల నుండి చీకట్లు వెలువడు చున్నవి ఆమె కన్నులు తామరపూవులవలె నున్నవి. ఆమె చేతులు తామర కొడువలె నున్నవి. ఈమె ననుభవించుటకు బరమేశ్వరుడెవని నిర్మించెనో."

తొలత నవధాని యీ పద్ద్యము చదివి "యీ చిత్ర భావమును మొదల కాలిదాసు వ్రాసినాడు. తరువాత నేను వ్రాసితిని. కాలిదాసు కొన్ని యశా చిత్రియములు చేసినాడు. నేను దానిని బాగుచేసితిని" అన్నాడు. అప్పుడు సారథి తనలో నవ్వుకొనెను.

మోహినీ రుక్మాంగదుల సమాగమమునఱకు సారథికి దవస్కృతి తనకు లేదు. ఆమె నిజముగా మోహిని. తాను నిజముగా రుక్మాంగదుడు. తాను ధరించిన పాత్రతో దా నేకీధరించుట సారథి కిది క్రొత్తకాదు. కాని శృంగార రసము క్రొత్త. మోహినీపాత్ర వహించినది వాసంతియై యిట్లునభించుట చిత్రము తుదకు నేకాదశి శిబ్రశ్రవణముతో నిజముగా మోహము విచ్చేను. అంతటి యేకీకృతిలోగూడ సారథికి దివసారథిత్వ విస్మృతి కలెనా! ఒడ లెఱుగని సిగముండునా! ఐనను ఈ పాక్షికమైన యేకీకృతి చమత్కారమైనది. సంపూర్ణమైన తాదాత్మ్యమువలెనే భాసించును. తన యభిజ్ఞ యుండియు లేనట్లుండును. సగ్వనానికి వ్యవహారము తదారోపిత విషయముగా నే యుండును ఏకాదశి శిబ్రశ్రవణముచేత సారథి తల్లకిందులయ్యెను. తెరలో నుండి మూడుసార్లు డిప్ప్రమోతి వినిపించెను. దానిని విను సారథి ప్రపంచ మైనమార్పు పొందెను. అదియొక విచిత్రమైన నిమేషము. సారథికి తాను సారథిని తెలియును. రుక్మాంగదుని యందధ్యాన పొందితిని తెలియును. అధ్యాసపాల్గొన్నవయని తెలియును. మోహితుడైన రుక్మాంగదుని యధ్యాస

పోయి యేకాదశీత్రయ నిష్ఠాతుడైన ఈశ్వరంగుని యధ్యాస ప్రారంభించెను. ఈ మార్పులో సారధిత్యము విస్పష్టమయ్యెను. తాను సారధిని తాను ఈశ్వరంగదపాత్రము జల్పించుచున్నానని పూర్వమునకంటె విస్పష్టముగా జ్ఞప్తికివచ్చెను. కాని ఈశ్వరంగదభావము వదలలేదు. ఒక సముద్ర మగనము జరిగినట్లు జరుగుచున్నది. అందునుండి హాలాహలము వెలికి వచ్చుచున్నది. తత్కాలమున సారధియొక్క శరీరవిన్యాసము ముఖావళి విన్యాసము చూచుటకు భయంకరమయ్యెను. సభాసదులు నిష్క్రమింపబడెరి. అనధానికేహాద దనరచనయందలి ధ్యానముపోయెను. రంగనాథము ప్రళంసాపూర్వక మంద హాసానుడయ్యెను. అతని వసలు మిడి గ్రుడ్లు. ఆ కన్నుల కడలిక తిర్యక్ప్రసార విధురమయ్యెను. అతని మొగము చూచుటతోడనే యెదో రాక్షసుడు కాపరిమ క్రితాండి కవతాకార వివర్తదళా మహాబాధ ననుభవించుచున్నట్లు గోచరించెను. పదునాతీండ్ల పసిబాలిక వాసంతి చూచుచుఁ జూచుచుఁ దమ్ముఖ వికృతి నోర్వలేకపోయెను. ఆమెకు వయసువచ్చినదే కాని సృష్టిరహస్యమేమి తెలియును? పదునాతీండ్ల వచ్చినంత వయసు సమకూరుటయుఁ దదంత భావనా పరింపరయు సర్వజంతువులకు సహజము. ఈ కామభాగము జీవునియొక్క వికాసముకాదు అది శరీరమయొక్క వికాసము. ఆమె కడలిపోయెను. వణకుచుండెను కన్నులయందు నీరుబుకుచుండెను. ఆమెస్థితిని సారధిచూచెను. ఆమె నిలుచుకొని నేలబడి పోవునట్లుండెను. “నానా భయములేదు భయములేదు ఓగ్గుకొనుము ఓగ్గుకొనుము” అని నోటితో సారధి గూమెను సమాశ్వాసించెను. ఆమెకు ధైర్యము కలుగుటకు నామె బుజముపై జేయివైచెను. ఆమె మొగముఁ దన బుజముపై నానించుకొనెను. ఇంక తన మొగమేమె చూచుటలేదు. అప్పుడు సారధియొక విచిత్రమైన యభినయము ప్రకటించెను. దాసమంతయుఁ దనదికాని తన్ను మోహింపఁ జేసిన స్త్రీదకాదు ఆమెయందుఁ గోపించుట న్యాయముకాదు. లాలనలేకుండ నామె నాదరించుట యుత్తిముని ధర్మము. అచ్చట రెండు పద్యములున్నవి. సారధి వానినిఁ జదువుట మానివేసెను. అతని కన్నునైగతోఁ దెర దింపఁబడెను.

అనధానికే దన రెండుపద్యములు చదువుట మానివేయుట మిక్కిలి నెగులు కలిగించెను. ప్రక్కనున్న రాజగారును మరియొక పెద్ద యువ్యాగ్రస్థుడును నివ్వెఱ ననుభవించుచుండిరి అనధాని వారితో “రత్నిపు గుళికలండీ రత్నిపు గుళికలు. రెండు పద్యములు. నా కనిత శక్తియంతయు వానియందుఁ బెట్టెతిని అని చదువుట మానివేసినాడండీ. అని చదువుట మానివేసినాడు” అని మెల్ల వచ్చెను. మానవునియొక్క చిత్రమైనది. నిజముగా మాటాడినచో ఎందుఁ

జ్ఞాతములేదు. అతడు పొందు సమాధి బహిర్విషయస్వర్గి. దానినుండి వెలికి వచ్చుట మిక్కిలి శ్రేయక. 'అవధాని గొప్పకవి డెబ్బదియేండ్లనాడు' అన్న తాళిక భావము పెడిది. సారధియొక్క యభినయ దర్శనముచేతఁగలిగిన నివ్వజతీప్ర సమాసాంతభాగ సంబంధియైన పరిచితముకొని యొక యనుభవము. అవధాని మాటలని వారు జంటనే తేరుకొనిరి. అహో! మానవుని యనుభూతి భిన్న సంస్కారములకలిగిన మానవుల యనుభూతి, లోకరూఢములయిన విషయము లందుఁ దగుల్కొని రసజగత్తుయొక్క పాలిమేరలు చాల దవ్వననుండి చూచిన యానుభూతి యెట్టిది? ఆ కనిపించినవిషయమే తెలియని యనుభూతి యెట్టిది. అవధాని వయసుచేతఁ బెద్దవాడు. అతడు గొప్పకవి యగునోకాదో వారికిఁ దెలియదు. లోకమునందభివ్యాప్తమైన యొక ప్రతీతిని నమ్ముటయేకాని జేటుకొను. ఆ పద్మముఁలోని మాటలే యితనినికొని భావములితనినికొని రాజుగారికిఁగూడఁ దెలియును. ఐననతడే కవియని రాజుగారనుకొందురు. సృష్టికంఠ విచిత్రమైనది యిదే.

కొంతసేపటికి నాటక మెపోయెను. చివరీభాగమున సారధి వైరాగ్యభావ ప్రదర్శనముచేసెను. యోగచాస్త్రములోని రహస్యముల నన్నింటి నభినయ పూర్వముగా జల్లడించెను. సభలోఁ దిచ్చాస్త్ర రహస్యములు తెలిసినవారెవరు లేరు అభివేతి సారధి గమక సేదో గొప్పగాచేసివాడెన్న మొద్దుభావమేకొని సునిశిత పరిజ్ఞానములేని యా సభ సంగీతసాహిత్యాభినయ శిల్పవిద్యలను సామాన్యముగా నెల్లదూచునో యశ్లేషమాచెను. ఇదియిది యని నిరూపించుకొగలిగిన పరిజ్ఞానములేని మానవుని యనుభూతి యేమియనుభూతి? సారధియొక్క యభినయనంతయు మొత్తముమీద నిశ్లేయనుభవంపబడుచున్నది. కరదల మీదనున్న గోదావరిని మనుజుడు చూచును.

హృషీకేశమునంద శిలల యెఱపిడిచేత వేగాతివేగమున ములకలై ప్రవహించుగం గానదని జూచును. హిమవంతమునుజూచును. వర్షకాలమున సస్యసమృద్ధమై పచ్చికలతో నిండి బహు పుష్పములచేతఁ తెల్లగాగరా తాల్చిన శిబిరకన్యలవోని వృక్షములు నిండియున్న దక్షిణదేశ మహాపర్వతములను జూచును. ఎదో కొట్ట వచ్చినట్లున్న స్థూలభావమేకొని మనుష్యుడింకేమియు ననుభవించలేదు. విద్యా ప్రదర్శనముజూచిన తరువాతఁ గలుగు ననుభూతియు నపండితుల కిట్టిదే, పండితులకది విచిత్రమానమై తిదనుభూతి స్వరూప లక్షణము గోచరింపజేయును. అతనియొక్క ఈ యభినయ రహస్యము తెలిసినవారు సభలో నలుగురైదుగురు,

నాటక మెపోయినది. చివరీసారి నేపథ్యము జారిసది. తొలుతటి వరుసలో గూర్చున్న పెద్దలు కొందఱవధానిని మాటాడుమనిరి. ఇంచుమించుగా నందరును

కోరిరి. అనధానిలేచెను. వృద్ధుడయ్య గోహపటత్వము తగ్గనివాడు. కనులు సరిగా కనిపించవు. కనుల కడ్డిములున్నవి. యని లేకపోయిన నే యొక్కవ కనిపించును. రంగ దేశమునధిగోపించుటకు గొంచెము కష్టపడెను. చిన్ని యుద్వోగస్థులొక రిద్దఱు సహాయముజేసిరి అయిన నిలుచుండి తొలత గొంతునవరించుకొనెను దంతములు సగానికి సగము లేవు. ఇల్లుపయ్యసించెను “సారథి చాల గొప్పవాడు. అతని నే నాశీర్వదించుచుచున్నాను. మహాకవి వాక్కు యధార్థము యథార్థము. మన దేశములో నింతకంటె గొప్ప నటుడలేడు, లేదు ముమ్మాటికిని లేదు అని నేను చెప్పచున్నాను. నాటకమంతయు జక్కగా జేసినారు. అందరుచేసినారు. చిన్ని పిల్లవానిదగ్గఱనుండి చక్కగా జేసినారు. అంతయు బాగుగ నేయున్నది కాని రత్నపు గుళికవంటి పద్యములను వదలిపెట్టినాడు. వానిని నేను కష్టపడి వ్రాసినాను, నెత్తుకోడ్చి వ్రాసినాను. నా మనస్సునకు గడ్డము వేసినది. కాని సారథి గొప్ప నటుడు. నాటకములలో వేషమువేసిన వారి నందరిఁ దీవించుచున్నాను.”

౨

వేషధారణాపాకరణములకు నేపథ్యముల వెనుకనున్న స్థలములో స్త్రీల కొక ప్రత్యేక స్థలమున్నది. ఆ సమాజములో స్త్రీ వేషములు పూర్వము స్త్రీ లేవేసెడివారు. ఈ స్థలము వాసంతి కొఱకే యేర్పడు చేయబడినది. ఆ సమాజములో వాసంతి తిప్ప మరొక స్త్రీ లేదు. పురుషు లెవ్వరాకలనబోరు. మొదట నొక కొన్ని నెలలు వాసంతికి వేషనిర్మాత వేషము నిర్మించెడివాడు. తరువాత వాసంతియే వేషము వేసికొనుట నేర్చినది. వేషము వేయుచుండిగా దీయుచుండగా వాసంతి వందసార్లు సారథిని పిలుచును. కొబ్బెరనూనె సీసా యెచ్చెటనున్నదో ఫలానా ద్రవ్య మెచ్చటనున్నదో చూటిమాటికి సారథిని పిలిచియే యడుగును నీ వేచ్చట పెట్టుకొంటివో నా కేమి తెలియునని వచ్చి వెదకి యిచ్చుచుండును. ఒక్కొక్కప్పుడుకోపబడును. సారథికోపబడినదో వాసంతి నవ్వును. అతనికి కోపము పోవును.

సారథి వాసంతి నెత్తి పెంచెను. చిన్నప్పుడాడించెను. ఆమె కైదా తేండ్లప్పు. డామెను చంక కెత్తుకొని యంగళ్లకు దీసికొనిపోయి వాహ్యలికి గోనిపోవుచుండెను. ఆమెకు వయసు వచ్చిన తరువాతగూడ నతనికి నామె తన బిడ్డవలెనే కనిపించెను. చిన్నప్పుడు వాసంతి యతనిపేరు సరిగారాక యా ఆధియని యనెడిది. అది క్రమముగా ‘ఆధి’ యని పిలుచుటగా మారెను. పెద్దియైన తరువాతకూడ ముద్దునకు గొన్నాళ్లు లాధియనియే పిలిచెడిది. అది రూఢమై

యామె యెప్పుడు నతని నాధి యనియేపిలుచును. అందఱును సారథిగా రందురు. ఆమె తిండియు సారథిగా రే యనును. ఆమె తిండి కూతురతో నెన్నియో సార్లు చెప్పెను. “ఆధియేమిటే నీ మొగము. సారథిగా రెవలయును” అని. ఆమె తా నాధియే యందు ననును. సారథి నేను వాసంతికాధినే. సారథిని కా దనును.

ఆనాడు నాటకమయినంతనే వాసంతి తన గదిలోనిక బోయెను. తన వేషమును తానే తీసికొనెను. ఆ వేషము సరిగా దీసికొనుట చేతకాలేదు. చేతకాక కాదు. లోకములో నెవ్వరి కేపని చేతకాదు. ఇతరుల సాహాయ్యముతో మనుష్యుడొకపని చేయుచున్నచో నా సాహాయ్యము లేంపుడః తమకాపని సాధ్యముకా దనిపించును. ఆ సాహాయ్యము లేదన్న దిగులెక్కువై శ్రద్ధతక్కువై యాపని చేత కాపలే జరుగును. ఆమె మొగమున రంగు సరిగా పోలేదు. మరియు నా రంగు పోయెనో పోలేదో యామెకు తెలియ నేలేదు. ఆమెయిప్పుడే మహాపాకరణమందేలేదు. తాను వాసంతి నన్న యభిజ్ఞయున్నది. తాను మోహినీ వేషము వేసితినిన్న యభిజ్ఞ యున్నది. ఆ వేష మిప్పుడు తీసివేయవలయునన్న యభిజ్ఞ యున్నది. ఈ సర్వమైన యభిజ్ఞలను మించి యేదో యొక భావ మామె మనస్సు నావరించియున్నది. ఆ భావ విా యభిజ్ఞల నావరించియున్నది. ఈ యభిజ్ఞలను క్రింగునేయుచున్నది. ఆభావము ఇదిమిత్తమని తెలియలేదు. ఆ భావ మిట్టిదని తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నముకూడ లేదు. సారథి శృంగారాభినయముకూడ లోకోత్తరముగా జేయగలడని యామె విశ్వాసము. లోకమున కా సంగతి తెలియదు. అతడేరసము నభివయించలేడు! లోకమున కీ సంగతికూడ ఋజువు చేయవలయునని యామె యుద్దేశము. అందుకోసమే యంత ప్రయత్నము. ఇంతపట్నదల. ఆ విషయము లోకమునకు ఋజువు చేసినది. ఆ ఋజువు చేయుటలో దన హృదయమునకు మరి యేదో సంగతి ఋజువై నట్లున్నది. ఆ ఋజువైన దేదో తనకు తెలియదు. ఆ ఋజువైన భావము విస్పష్టము కాలేదు. అది యొక తెలుగుగా సిగ్గుగా నామె యందు గనిపించుచుండెను. ప్రతి నాటకాంతమునందువలెనే సారథిని పిలువవలె ననుకొనును. పిలువదు. ఏదో పిలువవత్తనుచున్నది. అది లజ్జయా భయమా సారథి తనకు గనిపించుకూడ దన్నట్లున్నది. వేషము తీసివేసి సారథికి గనిపించుకుండు నింటికొబోద మనిపించుచున్నది. ఆమె యాలోచించుటకును దోచుటలేదు. నిలుపుటద్దము ముందు గూర్చుండి కర్ణాభరణములు తీసివేసినది. మరల దనకు తెలియకుండునే పెట్టుకొన్నది. కర్ణాభరణములు తీసివేసిన గుర్రగాని మరల చాల్చిన గుర్తులేదు. ఈ వేషము తీసివేయుట తనకు సాధ్యముకాదు. సారథిలేకుండు తన శేపనియ

సాగ్యముకాదు. తన వేషధారణము వేషాపాకరణము సారధి సాహాయ్యము లేక తనకు గొప్పసాగునదిగా కనిపించలేదు. ఆమె యెంత తొందరగా వేషముతీసివేసి సారధికి గనిపించకుండా వేడొక త్రోవ నింట్లోనివలకు వీలగునో విచారింపుచున్నది. విచారింపుటలేదు. అట్లు చేయుటకు నామె ప్రకృతి తొందరించుచున్నది.

సారధి తన వేషమును తాను తీసికొను చుండెను. తాను పూర్వమిట్టి వేషమును వేసులేదు. ఈ యాధరణములు ధరించలేదు. పూర్వము తాను వేసెడి వేషముల యందలి యాధరణములను దుస్తులను నాలోచన లేకుండా దీసి వేసెడివాడు. అది యతనికి బాతిక ముప్పదియేండ్ల యనుభవము. ఈ కుండలములు కేయూరములు హస్తాంగుళీయకములు మొదలయినవి తానుతీయుట కష్టమయ్యెను. అరిడిబ్బంది పడుచుండగా మఱియొక వేషధారి వచ్చి యతనికి సాహాయ్యము చేసెను. పాహువ్యముగా దాను వేషము తీసికొనక ముందు వాసంతి పిలుపు వినిపించెడిది. ముందచ్చటికి బోయి యామెకు సాహాయ్యము చేసి తరువాత తానుతన వేషమును దీసికొనెడివాడు ఈవాడు వాసంతి పిలుపురా లేదు. పిలుపు రాకబోయినను తన యంతటదాను పోవచ్చును గద, నేడామె పిలుపు రాదన్న విషయము సారధి మనస్సునకెట్లొ తెలిసినట్లుండెను. ఆ పిలుపు వచ్చిననుతాను వెళ్ళగూడదని తనకేదో చెప్పచున్నట్లుండెను.

సారధి ప్రాధుడు. అవివాహితుడు. అతని శీలమును గూర్చి యెవ్వరికిని మంచి యభిప్రాయములేదు. ఉండవలసిన యవసరము లేదని యతిడే చెప్పుచుండును. లోకమునందు శీలము ద్విధాధూతము. ఈ రెంటిని రెండుగా చూచుట లోకము నెర్పకొనవలయును. ఒకటి స్త్రీ సంబంధమైన శీలము. రెండవది తిదితర సర్వవిషయములకు సంబంధించినది. అబద్ధములు చెప్పట మోసములు చేయుట దురహంకారమవలంబించుట పరద్రవ్యాపహరణము - నితిరుట శాక కాశ్రికింప గోతులు తీయుట తడిగుడ్డలతో గొంతులు కోయుట, నిలువున దీపహర్షుట తానయోగ్యుడై యోగ్యుల కలవాని నుచిత కార్యమునుండి బహిష్కృతునిగా జేయుట ఇతర లోకమునందు శతసహస్రాధికములైన దుష్టతత్వములు కలవు. ఇవి యన్నియు నొకరాశి. స్త్రీగతకామమొకరాశి. మంచి చెడ్డలు లేవు. వావిధ్యుపలులేవు. బంధువులు మిత్రులని లేదు. ఉచ్చనీచములు లేవు. ఇది యొకరాశి. ఈరెండుపక్షముల యందుదరతను భావములు కలవు. ఈ రెండు పక్షములలో జాలభేదము కలదు. స్త్రీ విషయమున నామెయొక్క యానుభూల్యము నామెయొక్క యంగీకృతి యామెయొక్క సమావతియు గలవు. మొదటి కక్షిలోనవి యెప్పుడు నుండవు. మొదటి కక్షికు సంబంధించు

చిన యవినీతి సంపూర్ణముగా నవినీతి. స్త్రీసంబంధమైనది యుద్ధయనిష్ఠమై పరులకు నపకారికాక రెంటిలో గొంతమంచిది. తన భార్య తనచెల్లెలు పరపురుష సంగమము చేసినదని వానికి దెలియనిచో వాని మనస్సునకు గమములేదు. వాడు పడెడుబాధ లేదు. తెలిసిన తరువాత వాడు బాధపడినచో వాడు తన మీద నది యారోపించుకొనిన బాధ. కొన్నియువాలు పెట్టుకొని యాయువాళులవలన దెచ్చికొనిన బాధ. ధనాది విషయమునల్లు కొడు. ఆబాధ ప్రత్యక్షముగా నన్నొదకముల విషయమున బదుకుట విషయమున నాపత్తు కలుగ జేయుచున్నది.

మరియు స్త్రీ విషయమున నామె శీలవతి కానిచో సంసారిణి కానిచో నాపనివలన నొక గొప్ప యింటిప్రతిష్ఠకు భంగమురానిచో దానిలో, దప్పేమున్నది. కామము జంతు సహజము. స్త్రీ విషయమున నుత్తిమకులముల యందు శీలవతులయందు స్వామ్యముండవచ్చును. బహు పురుషసంగమము చేయు స్త్రీ విషయములో స్వామ్యభావ మెందుకవలంబించవలయును. ఇది వట్టి స్వార్థ పరత.

ఇది సారధియొక్క నీతిభావములో గొంతభాగము. సారధి యట్టివాడు. అతడు నీతిమంతుడనియే చెప్పవలయును. ఒక కులస్త్రీని తాను కోరి యామెను ధనాదులచేతి మోహపటచి యామెను వశపఱచుకొనుటకు దానిపప్పుడు ప్రయత్నించడు. కులస్త్రీయే తన యందభీలాష ప్రకటించినను సత్కుల మర్యాద పాటించి తానావంక తిరిగి చూడడు. మిత్ర గృహముల యందతడు పరమ సాధువు పరమయోగి. అతని స్నేహితుల యిండ్లలో స్త్రీలతనితోనున్నంత దనవుగా మరియే యిండ్లలో నుండరు. అతడందరిని చెల్లెండవలె గూఢుండవలె జూచును. అతనికంటె నుచితానుచితజ్ఞుడు లేజేమా!

అతని నొక కామనూపేశించి మనసు త్రిప్పలు పెట్టి గగ్గోలు పఱచిన ఘట్టమతని జీవితములోలేదు. అతనికి స్త్రీవట్టి స్త్రీ. కామాద్రేక నివారకమయిన యొక సాధనము. తక్కినపప్పుడు నామెయనొక జీవుడు. ఇట్టి సారధి మనస్సులో నెదోయొక బెరుకు ఒక వెనుకాడుట తానొక దోషిగానైనాడేమా యన్న యనుమానము వీనికి మించి పూర్వమందననుభూతిమైన యొక విచిత్రమైన సంతోష మేమా యనిపించుచున్న యొక రేఖ-యతనియంతఃకరణ ప్రవృత్తి యందు గదిలాడెను. తనంతటతానే పోయి నాసంతికి సాహాయ్యము చేయవలెననిపించెను కాని మనస్సు తూగలేదు. అంతఃకరణము చేయుచున్నట్లున్నది. మనస్సు వద్దన్నట్లున్నది. ఇదియేదియు నతని మనస్సులో విస్పష్టముగా లేదు.

అతని మనస్సులో నొకయూహతోచినది. తానేవేసము ధరించినను సగానికి మించి తత్పత్రతో చానేకీధించుచుండును. అదియే తన్నింత

మహాసభకునిగా జేసినది యతని యభిప్రాయము. తనయగుణమునందు దన కత్యంతాభివ్రాసము. ఈనాడు ఎట్లే జరిగినది. కాని యీనాటి తనయేకీకృతి తన కసభిమతమైనది. ఈ నాటియేకీకృతిలో నొక యనిష్ట విషయము సంక్రమించినది. పూర్వము తాను హిరణ్యకశిపుడు వేసెను తానారాక్షస భావమునంత యుపసభించెడివాడు. ప్రహ్లాదుడన్నచో గోపము. నారాయణుడన్నచో ద్వేషముననుభవించెడివాడు. కాని ప్రహ్లాద వేషము వేసిన కుఱ్ఱవాని మీద గోపములేదు. నృసింహ వేషధారియందు ద్వేషము లేదు. తన హిరణ్యకశిపు భావమునందలి యేకీకృతి ప్రహ్లాద నృసింహభావములలో బర్ధనసించెడిది. ఈనాడుట్లులేదు. తాను రుక్మాంగదుడుగా నభినయించినంతనేపు తానుమోహిని భావమును జింతించలేదు. వాసంతిని జింతించెను. తన శృంగారభావము వాసంతియందు పర్ధనసించెను. వాసంతిని మోహినిని విడిచిడిగా చూడ లేకపోయెను. ఇది వీలనిట్లు జరుగవలయును. పట్టదలగా వాసంతి తానీ వేషమును ధరించునట్లు చేసినది. ఆ పసిదాని పట్టదలయు నామె యందలి తనకైన జాలిచేత ముద్దుచేత నామెకుదనమీద గలిగిన యధికారము వీనినిగూర్చి భావించుచు వాసంతి మోహినిపాత్ర నెట్లు నిర్వహించును, తానే పాత్ర నిర్వహించును. తానేదో సంగీతము పాడుకొనును గాని తన కభినయ మేమిచేతనగును. తన కాపట్టదల యెందు లకు. తాను తన శృంగార సాభినయము జూడవలయునన్నచో తానే నాయక పాత్ర యేల ధరించవలయును. ఇట్టి యూహలన్నియు గలిసి జాలితోగూడిన యొక కోపము, ముద్దుతోగూడిన యొక నిరాకరణము ప్రేమతో గూడిన యొక నిరాకరణభావము సారధి మున్ను నావరించెను, ఆరునెలలుగా నిట్టిభావము క్రమక్రమముగా వృద్ధిపొందెను. తానానాడు రంగమునందు బ్రవేశించిన తోడనే పరమ శోభామనోహరమూర్తియై సామాజికులను దిగ్భ్రాంతిపొందించు భంగిమతో రంగప్రవేశము చేయును. వాసంతి తెలతెలపోవును. తానేమి చేయవలయునో తనకు తెలియదు. తాను నవ్వుకొనును. వైకి నవ్వును. అభినయించుచు నామెవద్దకుబోయి సామాజికులకు వినిపించుకొనడం రంగముమీదనే లోగొంతుతో నామెతో 'పెద్దయభి నేత్రవలెనన్నీ వేషము చేయుమంటిని నీ వెప్పటి కొయ్యబొమ్మవే' యని నామె నేడిపించవలయునని తలచెను. రంగము మీదఁ దనయట్టి ప్రవేశముచూచి వాసంతి మధుర లజ్జాభినయము చేయుటతో పరమసాత్వికాభినయము చేయుటతో పరిడనుకొనిన పథకమంతయు చూటిపోయినది. ఆమె యభినయమునజూచిన యానందము సారధిని సారధిగా ముందలేదు. అనుభవపరమార్థతయందు తానిని శృంగారనాయకునిఁజేసినది. ఆ

విచిత్రమైన సన్నివేశము వాసంతియందు మోహినీభావము నపాకరించి వాసంతీ భావమును స్థిరపఱచినది. వాసంతీభావము నిరాకృతియుకాలేదు. ప్రథమ విమేషమున వాసంతీ ప్రశంసగానుండి మరునిముసమున యతిని సహజముహానలకుని ప్రకృతిచేత శృంగారరసముగా మిగిలిపోయినది. ఉభయులు తిద్దిన గువేళ వారువారుగాలేదు. శృంగారభావముచేతనే వారి యాత్మలు సహవృత్తియై యుండెను. ఏకాదశీ శిబ్బ్రతీర్థముచేత నతిని మనస్సునకుఁ దెలిపివచ్చెను. మిగిలిన నాటకము జరిగినంతసేపు వాసంతిలో నేమియు మాగ్నలేదు. వాసంతి నటియా, కాదు కనుక తాను నవతలచేతఁ బంపింపబడిన యొక సాసముగా భావించికొని రుక్మాంగదునియందలి మోహమువిఠించి కొన్ని భావము కలిగించు కొనుటకు?

జంతువులయందు యౌననోదముమైనంతసే ^{స్త్రీ} పురుషభావన యంకురించును. ఈ భావనకు సంఘము నియమములు పేరలును కల్పించును. అవి సంఘమునందు సహజమైయున్నవి. ఈ నియమములచేత పేరలచేత నా ^{స్త్రీ} పురుషసంబంధమైన భౌతిక సహజముగనే పెరుగును సోదగులయందు, దిండులయందు వరుసకానివారయందు నాగరిక సంఘమునందు తిద్దానాంకుర మేర్పడదు. ఇది సంఘముపెట్టినవార్డు. ఒకనొక ప్రకృతి సంఘముందుండి సంఘ ముర్యాదలయందు నిరాదరణకలిగినవాడైనచో సహజముగా సంఘమర్యాదల నెదిరించువాడైనచో నా యెదిరించుట కామభావమునందిభివ్యాప్తమైనచో వా వ్యక్తియందు కామభావ సహజముగానుండి యీ నియమములను మేరలను పాటించదు. కామమందటయందొక్కతీరుగానుండును. ఇదియుఁ దక్కిన గుణములవంటిదే. శారీరక మానసిక గుణములు పలుమందియందు పలువిధములుగా నుండును. ఒకనికి బొమికపుష్పియుండును. మరియొకనికిలేదు. ఒడలిలో నొకనికి తీవరిము సాగుటకు కావలసినంత బల మేయుండును. అట్లే కామముకూడ నొక నియందు మిక్కిలి తిక్కువగానుండును, ఒకనియందు సంసారపక్షముగానుండును. మఱియొకనియందు నధికముగానుండును. ఈ యధికముగానున్నవారే లోకమునందు జారులు. వారికిది సహజముగదా. దానియందు దోష మేమియందురు. లోకములోనున్న దుర్మార్గుల గుణములన్నియు సహజములే. వానికి శిక్ష లేందుకు. నాగరికజాతి శిక్ష విధించుచున్నది. అనాగరికజాతియందుఁగూడ సంఘము శిక్షించుచున్నది. నాగరికతియు సంఘమును మానవప్రకృతి నియమితముకావలయునని వాంఛించుచున్నది. ఈ నియమమునకు మతిము పారలౌకిక ఫలమున్నదని చెప్పవచ్చును. పారలౌకిక విషయములందు విశ్వాసములేనివాడైనను సంఘ సుస్థితికొఱకు మానవునియొక్క సహజప్రవృత్తియొక్క నియమ

ములు వాంఛించును. ఒక మహాబలవంతుడు బలహీనులందఱనుఁ జంపుచున్నచో సంఘము తూష్టింభావము వహించదు. అట్లే యధికకాముకుడు పరభార్యారతిచేసినచో సంఘము సహించదు. ఒక మహాబలవంతుడు బలహీనులను పది మందిని జంపినచో తిప్పేయి? రజ్యముయొక్క సుస్థితికి మంది బలముకావలయును. ఇది నేటి రాజ్యాంగవిధాన పరిమార్చుము. ఒక వ్యక్తి చనిపోయినను యుద్ధభిటుడు చనిపోయినట్లు, ఆ విషయము రాజ్యమునకుఁ గలుగుచున్నది. అధికకాముకుని బహు (స్త్రీ) సంగమముచేతి సంఘమునకుగాని, రాజ్యాంగమునకుఁ గాని యెట్టి దోషము సంభించుటలేదుకదాయని ప్రశ్నయైనచో జరుగుటలేదు. శిక్షి శిక్షించువానిమీద నే యాధారపడియున్నదా! శిక్షించువాని ప్రయోజనమునుబట్టియే శిక్షయా! ఐనచో నొకనియా న్ని మరెయొకడు తీసికొనినచో శిక్షించనక్కరలేదు. ఆ యా న్ని యెవడు తినుచున్నను రాజునకు వచ్చెడి పన్ను విచ్చును. కనుక వేతేగర్హమున్నది. ఆగర్హము (స్త్రీ) విషయమునగూడనున్నది.

ఇట్టి విచారణ యోగనోల్పణదశలో నుండును. మఱియు నొక స్థలమునందలి యధిక శక్తి బహువిధములుగా నుపయోగపడుటకు వీలున్నను నా వ్యక్తియొక్క విశిష్ట ప్రకృతి హేతువున నేకవిషయముననే దాని యుపయోగము జరుగుచుండును. ఒకడు మహాబలశాలి. అతడు తన బలమును పరులకు సాధ్యముకొని పనులయందే వినియోగించును. ఇతరులమీదికి పో నెవోడు. అట్లే యధికకామముగల యొక ప్రకృతికూడ దత్తముభావ సర్వస్వము నొక వ్యక్తియందే వినియోగించును. నా సంతి యట్టిది. తన యధిక కామ భావమును మఱి యొక వ్యక్తి సంఘ విద్రోహకరముకాకుండ కులటాకుఁమునందు నెఱవేర్చుకొనుచుండును. సారథిఅట్టివాడు.

ఒక్కొక్క ప్రదేశానికి కామభావన కలదు లేదన్నట్లుండును. ఒక వ్యక్తియందు గౌరవముగా భాసించును. ఒకచోట జాలిగా భాసించును. ఒక చోట ముద్దుగా భాసించును. ఆ వ్యక్తియొక్క వివేకాదులను ప్రశంసించుట గాభాసించును. ఈ యీ భావములు యోగ్య సన్నివేశ సన్నికర్ష జరిగినపుడు కామముగా పర్యవసించును.. వాసంతీ సారథుల యీ భిన్నప్రకృతులు నీ విలక్షణ ప్రకృతులు నేటి నాటకరంగముమీద గామభావనాభి ముఖముగా మరలి నట్లు వారిద్దఱు అనుకొనలేదు. మనస్సులలో నట్లన్నది. సారథి యన్న చో వాసంతికున్న తిదభిషయ విద్యాపురస్కృతి గౌరవ ప్రశంసా భావముల కవధి లేదు.. వాసంతియన్నచో సారథికి సహజముగా ముద్దు, ఆమెదక్కని గొంతు వకు చిన్నతనములో నంత సంగీతవిద్య నేర్పినందులకు నామద్దు ప్రశంసగా గౌరవముగా వృద్ధిపొంది యామె తనకంటె మిక్కిలి చిన్నదియగుటచేత నీ

రెండు భావములు నా మొదటి భావములో లీనమై యదియొక విలక్షణమైన భావసంపుటి యైనది. పరస్పరము వారి యిరువుర నడుమగల యీ భావములు కామముగా పరిణమించుటకు వీలులేనంత వయస్సార తమ్యము కలదు. ఈ వయోభేదము వారి పరస్పర మృదుగౌరవములకు నడ్డుగా మహాపర్యవసరత నిలిచినది. కాని కామభావన పొంగి తీస తుపానునంటిది. అది పర్యవసరములను లెక్కజేసేదికాదు. చూచెడివారికి నది యెంత నదియైనను పొంగి కొండను ముంచు నా యనిపించును. ఆ నదికి పట్టరాని వఱద వచ్చి నపుడు కొండను ముంచి వేయును. నదికిఁగల పొంగునదికే తెలియును. ప్రక్కనున్న చెట్లకు తెలియదు. ఊళ్లకుఁ దెలియదు. ఈ ప్రేమయే యా చెట్టులోననో యాయూరిలోననో పుట్టి వచో నవియు నట్లే పొంగును. కాని యచి దూరముగా నిలుచుండి నదని విమర్శించును. అది యట్లు పొంగుటయు నిది విమర్శించుటయు లోక సహజము. ఆ పొంగిననదికి కట్టలుకట్టి మరల నూళ్ళమీదికి రాకుండు మెట్టలు ముంచకుండు దాని నదుపులోఁ జెట్టుటయు లోకోపకారకమని తలచుటలోకము యొక్క సహజత్వము.

సారధి వేసము తీసి వేసికొను చుండెను. రాజువేషము వేసినవారు సామాన్యముగా కేయూరములు కట్టరు. కేయూరభావమే వారికిలేదు. కేయూరము లని గ్రంథములలో జదువుటయేకాని వాని స్వరూపమెట్టిదియో యెవ్వరికిఁ దెలియదు. ఆ సారధియొక విచిత్ర పురుషుడు. అతడు వట్టి నటకుడు కాదు. అంతకుమించిన నూత్రధారియుఁగాడు. అతనికిఁ దెలిసిన యాహార్యక విద్య యతనికి తెలియును. అతడొక వేసమువేయ సంకల్పించినచోఁ దొలుత వేషధారణలను గుఱించియే కొన్ని నెల లూహించును. అతడెన్నా స్పృహించెనో తెలియదు. ఒక విచిత్రమైన కేయూరములు భుజముల నవధరించెను. అవి దూరమునుండి చూచినచో నొక పట్టుతువాలా రెండు బుజములమీదికి వచ్చినట్లు కప్పినట్లు కనిపించును. ఆ తువాలకు రెండువైపులఁ ద్రాళ్లు వేసి ముళ్లు వేసినట్లుండెను. ఆ ముడులకు బదులు సన్నని ముత్యములు వ్రేలాడుచుండెను. అచ్చముగా జరీపోగులతో వేసిన సన్నని గుడ్డవలె నుండెను. అతని యొడలికి వేసికొనిన బంగారు రంగునకు నీ కేయూర వర్ణమునకు ఛాయాభేదము కలదు. ఆ కేయూరవర్ణమే యతని తొమ్మునందుకూడఁ గలదు. వక్షః ప్రదేశమునకు దిగువ నాభిపర్యంతము వేసిన వన్నియ కొంచెము తక్కువ మెటుపుకలదిగానుండెను. ఎదు తొమ్ముంతయు బంగారువన్నె. వక్షఃస్థలము మిక్కిలి పసిమి. కుక్షిభాగమున నా పసిమియే కొంచెము వన్నెతక్కువ. గుండెకడనుండి నాభి పర్యం

తము నన్నని శ్యామశేఖ. అొమ్ముకాంతిలోఁ కేయూరకాంతి కలసి పోవుచున్నది. కాని వర్ణవిభాగమును జూపించుచునే యున్నది.

అట్టి కేయూరమును సారధి తీసివేసెను. ఎక్కిగుడ్డతెచ్చి దానిసేదో విలక్షణముగా గుఱించెను. నాటిరాత్రికి నాటకమునగా లేదా నాటకము రేపురాత్రియనగా నతడు గుడ్డలకుకొణములకు పోయి చిన్న చిన్న పేలికలుకొనును. అవి యెవరికిఁ గావలయు ననుకొన్న చీటిగుడ్డలు. పేలికలు పేలికలుగా రెండుగుళములు మూడుగుళములుగాకొనును. వానిని దర్జీవానిప్రక్కన గూర్చుండి కుట్టించును. కొన్నిటిని తా నేరుట్టును. ఆ దర్జీవాడొకడున్నాడు. వానికరువదియేండ్లు. అతడు జంగము. అతనికిని సారధికిని నెయ్యము. అతడు నలుబదియేండుగా సారధి నెఱుఁగును. ఆ దర్జీవానికి సారధియన్నచోఁ జెప్పరానంత గౌరవము. సారధికంఠె మహానటకుడు సృష్టిలోఁబుట్టినది యా దర్జీనాడు చెప్పను. వాని పేరు తుండి. నలుబదియేండ్లలోఁ గనీసము ముప్పదియేండ్లలో సారధితివేసిన యొక్క వేసమైనను తుండిమాడలేదు. తుండి గొప్ప దర్జీపనివాడు. అతని చేతిక్రింద నలుగురైనగురెప్పుడు పనిచేయుచుందురు. యంత్రముమీదఁ దక్కిన వారు కుట్టగా నతడు చేతిపనిని జేయును అతనియొద్ద నొకసారి చొక్కాకుట్టించినవాడు మరియింకొకవివధికు పోసేపోడు. అతడెలుపపు పనులుముట్టుకొడు. చిన్నపనులతినివధికుఁ దీసికొనిపోయినచో నతడు నిరాకరించును. వివగించుకొనును. సారధి యీ గుడ్డపీలికలు తీసుకొనిపోయి కుట్టుమన్నచోఁ దాను సొంతముగాఁ గుట్టును. అతడు తప్పుగాఁబట్టినచో సారధి వానిని తిటును. తుండి యెవ్వరి చేతను ‘ఓరి’ యనిపించుకొనకు. సారధి ‘ఓరి’మాత్రమేకాదు. “నీవు జంగమువాడవు కాదురా. కొండమంగలివాడవు.” అనును. తుండి నవ్వును. తుండిజుట్టు ముగ్గుబుట్టవలె నెఱుఁగెను. అతని మొగము కంఠలు తేరి యుండును. తెల్లని గుమ్మమీసముల గుబురు వాని చెక్కిళ్లయంగు గంభీరముగ నుండును. అతని మొగమునందలి గాంభీర్యముమాచియే వాని నెవ్వరు చులకనగా మాటాడరు. తుండికిఁ గొమరులున్నారు. వారికిఁ దండ్రీయన్నచో నమిత్రపేను సారధివచ్చి తండ్రీచేత నిట్టిగుడ్డలు కుట్టించుకొనునపుడు తుండినతడు తిట్టుచున్నపుడు వారతనినిజూచి యాశ్చర్యపడుచుందురు. సారధి వెడలిపోయిన తరువాత తుండి వారితో ననును. “మన కుట్టుపనివిద్య సారధికింత యెట్లు తెలియునో” యని.

తుండి యిదివఱకెన్ని సార్లో ‘సారధికి’ జిత్రచిత్రములైన పనులు చేసిపెట్టెను. ఈ కేయూరములు కుట్టినపుడు అనగా కడచినరాత్రి తుండి తొందిన యచ్చెరువుకు మితిలేదు. ఒకసమయమున వానిచేతిలోని నూది పనికి

చాలేదు. ఇది యెట్లు కుట్రలు యని యడిగెను సారధి చిన్నికత్తి తీసికొని యెవను బోల్చిన వారి గోరును అంపమునలెకోసి దానితో కొన్నిచోట్ల నొక్కించి కుట్టించెను. తుండి “నీవెవరువు. పూర్వ మేమహాచక్రవర్తితో దుస్తరుకట్టినవాడవు ఇప్పుడీ జన్మమెత్తితి” వనును. సారధి బ్రహ్మానందపడెను. తుండిని గొగిలించుకొనెను. “ఔనోయి! నేను నలకుడనుకాను. కుట్టుపని వాడను. అందుకనియే నీకు నాకు నింత చెలిమి” యనెను.

ఆ కేయూరము సారధికి బరమ ప్రేమమైనది అది కుట్టించినట్లెవరికిఁ దెలియదు. నాలుకములోని వేషధాతులందఱు సారధి రంగముమీదికి వచ్చుచుండగ నే దానిని జూచిరి. అదియేమిటో వారెవ్వరికిఁ దెలియలేదు. కాని యది బుజములమీద వేసికొనుటచేత సారధి చక్రవర్తివలెఁగనుపడుచుండెను అంతి చక్రవర్తిలక్షణము తత్పత్రిధారికిఁ బ్రసాదించిన యా కేయూరములను భావించిన సారధి యూహయెట్టిదో యెవ్వరికిఁ దెలియదు. వాసంతి తానభివయించినంతి నేపాకేయూరములవంక నే జూచుచుండెను. ఒకసారి యా కేయూరముల స్పృశించెను. సారధి యామెను నివారించెను. “కేయూరములు రాజుచిహ్నములు. వానిని తాకరాదు. తాకినచో నభినయము తెలియదన్నమాట” యనెను. వాసంతి కఠినమాటలుచిని భయమువేసెను. ఆతడంతిలో నామెను లాలించెను. ఆమె భయమువాసెను. కేయూరములు తీసి సారధి చేతిలోఁ బూసెను. అతినివద్యస్ఫురణగా వాసంతి దానిని తాకుటయు తాను వలదనుటయు జ్ఞాపకమువచ్చెను. వాసంతి యేమనుకొనినదో! చిన్నిపిల్ల. వానిని తాను స్పృశించుట ప్రేమాధిక్యము నూపించుట యనుకొనెను.

ఈభావము వెంటనే సారధికి మఱియొకభావము గోచరించెను. వాసంతి యెల్లనుకొనినదా యనుకొనుకుండు చెసినదా! వచ్చినయూహను సారధి వెంటనే పరిహరించెను. కాని యాయూహ మరల మరల వచ్చుచుండెను. ఆయస్పిష్టమైనభావము విస్పష్టతాదశికు. తీసుకొనివచ్చుటకు సారధికి మనోబలము చాలలేదు. వాసంతి చేతికిఁ గుంకుమవన్నెయలఁదలఁచియుండెను. ఆమె చేయివేసినచోటఁ కేయూరము కొంచెమెట్టువన్నె కలిగియుండెను. ఆకేయూరమునుండి అయెట్టురంగును దీసివేయుట యెట్లు? అదియుడుక రానిసత్త, సబ్బు పెట్టరాని సత్త. అంతిలో సారధికి నవ్వువచ్చెను. మరల నీకేయూరములతోడి పనియేమి? ఇంక తానెవ్వడును రుక్మాంగదుని. వేషము గురించడు. ఇదియే మొదటి సారి ఇదియే తుదిసారి. మరి యాకేయూరము సంతిజాగ్రత్తగాఁ దానెందుకు జూచుచున్నాడు. అది తన నేర్పునకు లక్ష్యముగానుండెను. దానివలె యెంతి? అది

యంతయుఁ గలిపి రెండురూపముల లోపయ్యెను. ఆ కేయూరములయందుఁ దనకొక మమకారము కలిగినట్లు భాసించెను. వాసంతి దానిని ముట్టుకొన్నచో దానిట్లునబుద్ధునా! వాసంతి పసిపిల్ల. నొమ్మకొనదా. నొమ్మకొనదా యేమిటి నొమ్మకొన్నది. నిజముగా కేయూరములను ముట్టుకొనరాదు. అట్లు తాకినచో రాజమర్యాదకు లోపము. అంత నూత్నమైన తాను భావించిన యాచార రహస్యము సామాజికులలో నెగరికెఁ దెలియును. అభినయము తానంతనూత్నముగా నభివ్యాప్తమైయుండునని సామాజికులలో నెవ్వరికెఁ దెలియును ఇది తెలిసిన వాడు సామాజికులలో ఒకడుండెను. ఈయూహ వచ్చిన వెంటనే సారథి మనస్సునకు వెంటనే శుభికు తగిలెను. అతిదైంతివాడనిగా దానిని తాకవలదని తాను వాసంతితో రహస్యముగా జెప్పెననికూడఁ దెలిసికొనఁగలవాడు. సారథి యొక లోకోత్తరమైన యనుభవము చేసినచో సభలో ఎతడు వ్వాడని యే చేయును.

ఇంతటి సారథియుఁ గొన్నికొన్ని పథలయందు సరిగాఁ జేయలేదనిపించు కొనుచుండును. ఆ సమయములముహూర్తమునకు గ్రామములో లేనిసమయములు, అతడు నాటకమునకు రాలేదని సారథికెఁ దెలిసిన సమయములు. ఆముహూర్తమున పేరు ఉమాపతి ఉమాపతిని దలచినంతనే సారథికి వాసంతిని గూర్చిన భావన నన్నిగిల్లెను. అతినిలో నొక గూనందరేఖ తో చెను. మరునాడుమాపతితో తాను కలిసికొనును అతడు తన కేయూరమునుగూర్చి యేమనునో వివరలయును. సారథికి ఉమాపతియొక్క ప్రశంస నిమిటమే పరమనంద హేలాడోలానిహోము. తన నాట్యవిద్యకు సుమాపతి ప్రశంస పరమార్థము. అతడుమాపతితోఁ జేసిన యించును. అతనికిఁ దనముఖియము చాలదు. ఉమాపతి దృష్టిలోఁ దానొక నారాయణుడు. తాను మహాశిల్పి. తాను ధిష్ణాచార్యుల యపరాధ తారము. ఒహో యేమిశిల్పము ఒక మహాశిల్పియొక్క శిల్పసర్వస్వము నాశిల్పి యెఱిగి యున్న యొక మహాభావునకు కభిముఖముగాఁ బోవుచుండును. అతని ప్రశంస చూడగోనుటకే యాశిల్పము నూత్న నూత్ననిశ్చలించుచుండును. ఆయుమాపతి సారథి మహాపీఠిని స్పృశించినంతనే సారథి కేయూరములు తీసి దాచెను. ఆ వెనుకటి సారథి వేఱు. ఈసారథి వేఱు. తత్పూర్వమేష సారథి వాసంతి మనస్కుడు. ఒకానొక యనిష్పష్టమైన సంశయితమైన యస్తినాస్తి విచికిత్స హేతువైన యొక శృంగారభావసముపేతాపేతచిత్తుడు. ఈసారథి వట్టిశిల్పి. తానొక మహానటకుడు. తన నాట్యచాతుర్యమంతయు మఱునాడుమాపతి ముఖమునఁ ప్రశంసించుకొనుటకుఁ దొందఱపడుచున్న మనస్సు కలవాడు. ఉమాపతి మనస్సునకుఁ దగిలినంతనే యతని మనస్సు

నుండి వాసంతి నిష్క్రమించెను. ఆమె తిరోహిత యయ్యెను. ఆమె తిరోహిత యనగా మోహినీ రూపధారిణియైన వాసంతియొక్క తిరోహితత్వము. ఆ వేసము తల్పిన సమయమునందలి వాసంతి నావరించియున్న యొకనొక భావముయొక్క యంత్ర రీతిత్వము. సారధి తొందర తొందరగా వేసమును దీసి వేసికొనెను. వాసంతి పాప మిబ్బందిపడుచున్నది. ఆమెవద్దకు బోవలయును. పసిపిల్ల ఆమె కేమి తెలియును. ఉమాపతి భావనావిధూతకౌఖ్యాధూతశృంగారభావ సముచిత మనస్కుడయిన సారధికి వాసంతి మరల పసిపిల్లగా భాసించెను. తన ముద్దునకు తన జాలికి స్థానముగా భాసించెను. ఈ కేయూరము లెచ్చట పెట్టు పదిలపఱుపవలయునో యతినికి దెలియలేదు. అవి కుట్టించినపుడు వానిని దాచవలసిన ప్రదేశమును గుఱించి భావించలేదు. క్రొత్తి వస్తు వొక చురుక్కొరము. అందులో కన్త్రసంబంధి యొకసారి ధరించువరకు దాని భద్ర పఱచుటలో గడ్డములేదు. ఒకసారి తాల్పినతిరువాతి దానిని భద్రపరచుటలో నొక క్షణ మేర్పడును. తొలుతటి ముడతలయు నగుగులయుబోయి యది మఱి యొకరకపు ముడుతలతో దొలియగుదల లేకుండ మఱియొక వస్తువువలె గన్పించును. అప్పుడు దాని దాచుట కష్టముగను. కన్త్రమునకు శిరిరముతో సన్నికర్ష జరుగువరకు నది కన్నెవంటిది. ఒకసారి ధరించుటతో దాని కన్నెటికము చెడినది.

సారధి నవ్వుకొనెను. తాను దుస్తులు పెట్టుకొను పెట్టెయుండెను. అందులో నొక పెట్టెపెడయంతయు నీ కేయూరములొరకు తదితర వస్తువింహితము చేయవలసివచ్చెను. అట్లే చేసి కొన్ని వస్తువులు బయటనే పెట్టి పెట్టెకు దాళమువేసి యొడలి రంగంతయు గడిగికొనకుండగనే వాసంతి గదిలోనికి బోయెను. వాసంతి యదలలేదు. వారినివీరిని నడిగెను. వారు దినుకు దెలియ దనినారు. ఆమె గదిలోనుండి దొడ్డినైపునకు ద్రోవ కలదు. అతడు దొడ్డిలోనికి బోయిచూచెను. ఆమె యచ్చటనులేదు సామాజికు లెవరిదారిని వారుపోయిరి. మఱియొక్కరినో యడిగెను. అతడు వాసంతియు నామెలిండియు కలసి చెడలి పోయిరిని చెప్పెను. నాటక మైనంతి నే వారిద్దరు వత్తురు. వాసంతిలిండి తిన్నె ప్పడు ప్రశంసించును. తిరువాతి లిండి కూతురు లిద్దరు కలసి పోవుదురు. ఇది యలవాటు. ఈనా డిదియేమి? వాసంతి భావనావిగళిత చేతిస్కుడయిన సారధి వాసంతి భావనాపునస్సహిత చేతిస్కుడు. వాసంతియొక్క వేషపరికరము లుంచు వేటిక సారధికి దెలిసినంతగా వాసంతికి దెలియదు. అతడామె గదిలోనికిబోయి వేటికను బరిశీలించెను. వేటిక యంతయు జక్కటిదిక్కిటిగా నుండెను. ఆమె వేషము తీసివేసినట్లేలేదు. అతి డేమిచేయవలయును. పోయి

తన యొడలు కడిగికోసవలయును. ఒడలంతయు నూనియరాచి గుడ్డతో తుడిచి
కొని నబ్బుతో దోమికోసవలయును. తా నా సంగతియే మరచిపోయెను. అప్పుడే
కన్ని గంట లైనదో యతనికి తెలియదు. కాని యతని కాకలివేయుచుండెను.
అతడు వేషము వేయవలసి వచ్చినదో నారాత్రిపూట భోజనము చేయఁడు.
వేషము పూర్తియైన తరువాత దిగినంత ఫలహారముచేసి కాఫీ త్రాగి పోయి నిద్ర
పోవును. తనకు నేడు ఫలహారము తెచ్చి పెట్టమని వాసంతియొక్క తండ్రితో
చెప్పెను. అతడు తెత్తుననెను. ఆ ఫలహారము కనిపించలేదు. ఆకలి యగుచుం
డెను. తాను వాసంతి యింటికిబోయి ఆమె యెట్లున్నదో కనుగొనవలయునా?
తాను ముందర నేదైన దింపవలయునా! తన వేషమపాకరించుకొనవలయునా
అత డేమియు దోచక యూరక యటు యటు తిరుగుచుండెను.

కొన్ని మనస్సున కందని యూహలు ప్రయత్నము చేసి
మనస్సుదాక తీసికొని వచ్చుటకు తగని యూహలు మనుజునకు
గలిగినచో వాని స్థితి యెట్లుండునో సారథి స్థితి యట్లుండెను.
కాలవ నిండుగా బ్రవహించుచున్నది. రైతు గండి పడకుండు నడ్డుకట్టవేసెను. గం
డిపడినచో నేవుగా వచ్చుచున్న పైరంతయు వలదియై మురిగిపోవును మైనవాన
కురియుచున్నది. తలపైన గూడ వేసికొని పొగ క్రమ్మి కనపడీ కనపడని లాం
తరు చేత బుచ్చుకొని గండినంక నే చూచుచున్న కృషికు డెట్లుండునో సార
థియట్లుండెను. ఎచ్చటనో గండిపడ బోవుచున్నదిని భయము. పడ్డదని భయము.
ఏ సుంత చెమ్మయుఁజీకినను నింత గట్టిమన్ను తీసికొని పోయి దానిపై మెత్తును.
సూర్యోదయమునకు గండిపడుటకు నేమియు సంబంధము లేదు. సూర్యోదయ
మైన తరువాత గూడ గండిపడవచ్చును. కాని యా పొలము కాపు సూర్యోద
యము కొఱకు బ్రతీక్షించుచుండును. సూర్యోదయ మైనంత నే గండిపడు
ప్రదేశము వదిలి తానింటికి బోవచ్చును. సూర్యోదయమైన తరువాత గండిపడిన
సంగతి యెవరైన వచ్చి చెప్పుదురు. వెంటనే తాను పోయి దానిని మూయు
ప్రయత్నము చేయవచ్చును. అర్ధరాత్రిముననేవేళనో యా గండిపడినచో
డెల్లవాఁలునుది పెరిగి పెరిగి సూర్యోదయ వేళకు దానిని మూయుట యసాధ్య -
మగును. తన పొలమే కాదు. ప్రక్కనున్న పది పొలములు పాడగును.

సారథి సూర్యోదయ ప్రతీక్షి చేయుచుండెను. ఆ సూర్యోదయమింతలో
నగునట్లులేదు. ఆకలియగు చున్నది. తానోడలు కడిగికోసవలయును తొలుత
వాసంతి పెట్టి సవరించ వలయును. ఇందులో నేది ముందు మొదలు పెట్టినను
క్రమముగా నన్ని పనులును సమకూడును. ఏదియు మొదలు పెట్టక పోయినచో
నన్నియునట్లే యుండును.

మనస్సును శరీరము నివి రెండు వస్తువులు. వాని కెప్పుడు ఒకదానితో జొరకటిపోటి. సామాన్యముగా మనస్సు శరీరమును దిగదొక్కి తాను ముందుకు తోపుచుండును. మనస్సు నిష్సంబ్దముగా శరీరము కంటె శక్తికలది. కాని శరీరము నిజముగా దానధికారిని తనకు చేలియును. అది యొక్కొక్కపుడు తన ప్రభుత్వమును నిరాటంకముగ జెల్లించుచుండును శరీరము తన యధికారమును జెల్లించుటకు దానికి గొన్ని యాయుధములు కలవు. అందులో నాకలి యొకటి. ఆత్మత్తు ప్రకోపించినపుడు దాని బలము మిక్కిలి తీక్షణమైనది. తిక్కినవన్నియు వదిలిపెట్టి సారథి తినుటకేమైన దొరకు సేవ యని రంగభూమియంతయు నెడకెను. వాసంతియొక్క తిండి ఫలాహారము తెచ్చియుండును ఎచ్చటనోయుంచి యుండును. అంతయు నెడకెను. ఎచ్చటను కనిపించలేదు. తొలుత వాసంతి పైటె సర్వదమును కొనెను. దానికంటె ముందు దనయొడలే కడిగికొనెను.

ఇంటికి బోవలయును. తాను నడువలేనిపించెను. యధార్థమున కతినిక్తిల్ల టువంటిదో నాటకశాలయు నటువంటిదే. ఇంటికంటె నాటకశాలయే భద్రము. అతిని యిల్లొక పూరిపాక. అది యితినికి గంటె నూర్యచంద్రుల కెక్కువ నివాస భూమి. అది నాల్గు వందల గజముల స్థలము. అందులో నొకమూలనీపాక. దొడ్డి యంతయు బూల మొక్కలు కూరపాదులు. ఆ పాకలో నొకమడత మంచము వుంది. దానిమీద నొక దుప్పటి యొక దిండు. దిండు తాతలనాడు కుట్టించినది. దుప్పటి యెన్నియేండ్ల క్రింద నుదికినదో. తెలియదు అది యింటి క్రింద తెక్క. అచటికిబోయి పండుకొనిన సే నుఖముగా నిదుర పట్టును. ఇది మనో లక్షణము నిదురయధికముగా వచ్చుచున్నచో శరీరము తన్ను దాను నిలువ ద్రొక్కుకొని యామనోలక్షణము నతిక్రమించి యెచటిబడిన ఎచట నిగుర పోబెట్టును. ఆకలికి నిదురవారిసుడు, ఆకలినంటసే నిదురవచ్చును. ఆకలి తీరిన తరువాత గూడ నిదుర వచ్చును. ఊర్పునకు బూర్వాపరముల యందు నిదుర దౌవారికునివలె వేచి యుండును.

సారథికి నిదుర వచ్చెను. అతడచట నున్న యొక బల్లపై బండుకొనెను. అతిని యొడలతినికి తెలియదు.

నాటకశాల రంగ భూమియందే తలుపులు వేసి భద్రముగా చేయదగినది. తెరముండునుండి సామాజికులు కూర్చుండు స్థలమునకు బోవచ్చును. సామాజి కోర్కెవైపున విశాలశాలకు దలుపులు లేవు. భద్రతినిధికుమ్మము దగ్గర మాత్రమే. కాపలాకాయవాడు సర్వజనులు వెడలిపోయి రనుకొని వీధికుమ్మమునకు దాళము వేసి వెడలిపోయెను.

సారథి నిదురపోవుచుండెను. జనము నివసించని యొక యింటి స్థితి యెట్లుండును. జనము నివసించుటకుద్దేశించిన ప్రదేశమిది. నాటక మాడునపుడు నాటకశాలయందు జనము క్రిక్కిరిసి యుండును. నాటకశాల కళకళలాడుచుండును. పరిసర ప్రదేశమంతయు సంగీత నిస్వనముతో శుభాశించుచుండును. నాటకము లేనప్పుడు తత్ప్రదేశముయొక్క దారిద్ర్యమెట్టిదో యొకానొక పుడు చితినింపి ఉబ్బుండి యధేచ్ఛముగా వ్యయపెట్టినవాడు మఱియొక వేళ నిర్లబ్ధుడైనచో నెట్లుండును? ఆ నాటకశాలలో నన్ని మూషికములు తిగుగుని కలకలలాడునప్పుడు వచ్చి చూచెడివారికేమి తెలియును. వాసంతియొక్క వేష ధారణా పేటిక మూషికములకు గ్రీడాస్థాన మయ్యెను. ఒకటి రెండొకలు సారథిమీద బ్రయాణము చేసెను. అతడు నిదురలోననే జేతితో ద్రోసివేయుట వలన దూరముగా బోయెను.

ఇంతలో నూర్జ్యోదయమయ్యెను. క్రమముగా సూర్యకిరణములు కంచెలు దాటి గోడలు దాటి యిండ్లలో ప్రవేశించుట కారంభించెను. ఇంచుమించుగా నజిజాబు ప్రొద్దొక్క వరకు సారథికి మెలకువ రాలేదు. లేచి చూచెను. అంతయు గొర్రెగా నుండెను. ఆకలిమాత్రము దందహృదయముగా నుండెను. కాల్యకృత్యములు దీర్చి పెరిగితిలో నున్న బావిదగ్గరి న్నానముచేసి కాఫీహోటలునకు బోయి పది పెసరెట్లు పది యిడెనలు నర్ధరూపాయ యుపార్జితి నెను. నాల్గిన్నెల కాఫీ త్రాగెను. అప్పటి కతినిప్రాణము చేరుకొనెను.

సారథి ఎడుము సింహాసుర్యము. క్షుద్విషయమున నతడు వృకోదరుడు. భిముని విషయమున దుర్జ్యోగినిని యుపాంశువన ప్రయోగము లెట్టివో యితిని విషయమున స్వయంకృత నిరాదృత మరణహేతు ఒహుకార్యము లట్టివి. ఒక మిత్రుని యింటనొక యాషఘముండెను. ఒకప్పుడతడది యేమని యడిగెను. అతడొషఘమని చెప్పెను. అందులో విషమున్నది కొద్దికొద్దిగా బుచ్చుకొనవలయునని చెప్పెను. అంతయు నొకసారి త్రాగినచో జచ్చిపోదుమాయని సారథి యడిగెను. ఆ స్నేహితుడు నిస్సందేహముగానని చెప్పెను. సారథి దానిని గడగడ ద్రాగివేసెను. స్నేహితుడు చాలధయపడెను. అతడేమిచేయును. కేపో మాపో సారథి చనిపోయినాడనియో యతనికి బ్రాణముమీదికె వచ్చినదియో వార్త వచ్చుననుకొనెను. ఆ మరునాటి సాయంకాలము సారథియే వచ్చెను. ఇట్టి యఘాయిత్యపు బనులు సారథి యెన్నియైన జేయును.

నిజానికా తిండి యతనికి సరిపోలేదు. అతడు కాఫీహోటలులో, బెసరెట్లు వేయు పెసమునర్ధవే కూర్చుండును. అతడు నెల్లవఱకె ప్రొద్దిక్కును. అతడు తినవలయుననినను బసలోనేమియు లేదు. తరువాత బనులు దేరెను.

ఆయోగు సముద్రతీర గ్రామము. సముద్రమున కొయ్యారికి రెండు క్రోసుల దూరముండును. ఈ రెండు క్రోసుల మేరకవట్టి బంగారు బయలు. అది యంతయు సారధికి విహారస్థలము. రెండు మైళ్ళదూరముగా బదిమైళ్ళు నిలువుగా నెంజిలో నైనను సరే యర్ధరాత్రమునైనను సరే తిరిగినచో వలదనెడువారులేరు. సారధి సగలంతయు నాపట్టలలో బడి తిరిగినవాడు తిరిగినట్లే యుండెను. అతిడు రాతిరి యింటికి జేరెను.

3

మఱునాటి సాయంత్రమున సముద్రపు టిసుకపట్టలమీద సారధియొక్క డు కూర్చుండెను. ఆ గ్రామమునుండి సముద్రపు టిసుకలదాక నొక తాతి బాట యున్నది. దానిపై బండ్లకూడ బోవును. తత్పురీజనులు సాయంవాహ్య లికి నా బాటనంట వచ్చి ప్రక్కనున్న యిసుకలమీద గూర్చుందురు. కొంత ధనవంతుల కుటుంబములు కొని ధనవంతులు కొని బండ్లమీద వత్తురు.

సారధి తాతిబాటకు దూరముగా నొక యేకాంతస్థలమున గూర్చుండెను. అతనికి సుపరిచితులైన మువ్వుగు నలుగు రతనివద్దకు బోవునురేకాని తక్కిన యెవ్వగు నతనివద్దకు బోరు. అతిడు పదిమందితో గలిసియుండెడిది తా నొక తీవి వెళ్ళునని నలువురు చెప్పకొనుట కలదు. అట్లు దూరముగా కూర్చున్న సారధి వద్దకు నొక యతిడు వచ్చెను. అతిడు బక్కపలుచనివాడు. తలయంతయు నరసి యుండెను. ఉడికిన దోగలికి తెల్లనికంటె మెంజొక్కాయ మాత్రమే ధరించెను, కనుల కద్దములు గలవు. మనిసి పొడుగరి. అతని మొగములో వివేకము తిగుముకొని వచ్చుచుండును. అతిడు సారధివద్దకు వచ్చి కూర్చుండెను ఒకరి నొకరు చూచి నవ్వుకొనిరి. కొంతసేపు మాటాడలేదు. సారధి కొంతసేపటికి ఏమి విశేషము లన్నట్లు కను లెగుర వేసెను. అతిడు పెదవి విరిచెను. మరికొంత సేపటికి “నిన్న కనిపించ లేదేమి” యనెను. అతిడు “నీ గుడిసెకు వచ్చితిని. నీవు లే వనెను. సారధి నవ్వెను. సారధి నవ్వుట యనగా నతని కొంచెమెత్త యైన దంతములు కనిపించకుండ మూతి మొగ్గవలె పెట్టుట. అతని స్నేహితు లెప్పుడును నీయిల్లనలేదు. మరియు నొక నిమేషము మానముగా గడచెను. స్నేహితు డిట్లనెను. అది యేమిటి? కేయూరములా? కేయూరము లట్లుండునని నీ వెట్లాహించితివి?” సారధి నవ్వెను. అతిడు మరల “నింక నా కేయూరములు పనికిరావు. అంతమెత్తని జరిగివద్దమీద దాకిన కుంకుమ తీసివేయుట యెట్లు?”

సారధి-నీ వొక డున్నావు గనుక నా నాట్యము ప్రకాశించుచున్నది.

ఉమాపతి-ప్రకాశించుట మరియొకని బుద్ధిలోన నేకాని వట్టిగాలిలో నుండదా?

సారధి-అవును మనకు దృష్టిలేదు.

ఉమాపతి-నీప్రక్కన మోహినీ వేషమును వేయవలెనని నా కనిపించినది.

సారధి-వాసపు బుల్లకు జీకటి నిలచెట్టి నా చోటా?

ఉమాపతి- నేను వాసపు పుల్లను. నీవు దిష్టిబామ్మవు. పరిపాఠ్యుడిది.

సారధి నవ్వెను.

ఉమాపతి-వాసంతి సాత్త్వికాభివృద్ధి మెప్పుడు నేర్చుకొన్నది?

సారధి-నేను శృంగారరసనాయకుడు వేసినపుడు

ఉమాపతి-నేను వాసముపుల్లనైనను నీకు నాకు నీడుపరిపాఠ్యము మన యిద్దరి నడుమ నైదేంజే వారిడి.

సారధి కనులువిచ్చి యుమాపతి వంక తీక్షణముగా జూచెను. సారధి కను లలో గన్నీళ్లు నిలచెను. ఉమాపతి యిట్లనెను. “నాకు చెలియునయ్యా కొన్ని జంతువులుండును. అవి యడవిలో దిరుగుచుండును. ఆయడవిలో నొకచోట దేవీ విగ్రహ ముండును. ఆ జంతువు లా విగ్రహము పొంతకుబోవు. ఒక్కొక్కప్పుడు తన యెఱ విగ్రహము పొంత నుండును. ఐనను దూరమునుండియే యెఱను జూచును. ఎఱ ఆచోటను వదిలి తన దిగ్గరకు వచ్చుటకు ప్రతీక్షించు చుండును.”

సారధి నవ్వెను ఉమాపతి యిట్లనెను. “సారధీ! నీవంటి మహానటుడు బ్రతికియుండగా నతడు పుట్టినచోటనే నేనుపుట్టి యతనితో సమానవయస్కుడ నగుట నా జన్మలోని రహస్యము. నేను నీవు బ్రతికియుండగనే బ్రతికియుంటిని. కాని నేను బాల్యము నైనచో నీ యీ వైభవము నాకు తెలిసెడిదికాదు. ఇది యొక యద్భుత విశేషము. నేను పరీక్షలు తప్పితిని. నా కెవ్వ డుద్యోగ మియ్యడు. ఎటు తిరిగినను నావేళకు గొంపకు బోయినచో నాల్గు మెతుకులు వేయుదురు. భగవంతుడు నన్ను నీ మహాభివృద్ధియు తెలిసికొని యానందింప గలుగు టొకటియే పరమార్థముగా సృష్టించియున్నాడు.”

సారధి-మరల నేమైన గొంపలో నొత్తిడి కలిగినదా యేమి? నా సమా జములో వేషము వేయుచున్నచో వేయవు. ఇదట నేవో కొంత గిట్టునుకదా.

ఉమాపతి-అది యేమయ్య యట్లందువు. నేను వేషము వేసినచో, జూచెడివారి కోకిలింతలు కలుగును. నీవు వేషము వేయవలయును. నేను సభలో

నుండి మాచుచుండవలయును. ఇంటిలో గొల్తగా నేమియు రాలేదు. అనుగో అవధానిగారు నీ విచ్చట గూర్చున్నావని దొంగలుచెప్పిగో నీ కొఱకు వచ్చుచున్నాడు. నేను పోవుచున్నాను.”

ఉమాపతి వెడలిపోయెను. అవధాని వచ్చెను. చేతిలో నొక పొన్నుకర యొక తెల్లని యంగీ? బొద్దైన మనిసి. కొంత పొట్టిగాడు. బుజాలమీద నాకు పచ్చని కాశ్మీరపు శాలువ, కన్నులకు దళసరి యడ్డములు. ఆయన కనులు చీకెరించుకొనుచు కనులెత్తి చూచుచు, దగ్గఱకు వచ్చెను. సారధి తాను లేచి నిలుచుండకయే యాయనను వచ్చి కూర్చుండుమనెను. ఆయూరిలో అవధాని వచ్చి నచో లేచి నిలుచుండని వాడు సారధియొక్కడే. అవధాని కూర్చుండెను. ఇదుగో సారధిగారూ! మొన్నటిరాత్రి రాజువేష మెంత బాగుగా జేసినావయ్యా శివబాను సెహబాను. నేను నాటకము వ్రాయవలయును. నీవాడవలయును మన యిద్దఱికే సరిపోయినది. రాజుగారెంత సంతోషించినారు. అనుగో ఆ పద్యమున్నదే దానినెంత బాగుగ జదివినావు. నీకు సంగీతము రాదు గాని వచ్చి నచో నెంత బాగుగా నుండెడిది. విజముగా వచ్చిముగా నీవు రాజువలె నున్నావు. నీ వట్లుండువని నేనుకొనిలేదు. మరల నీ చింతకొనారి యా నాటకమును వేయవలెను. నాకు జూడవలయునని యున్నది. “నాకిప్పుడు డెబ్బది యేండ్లు. నేనింకెన్నాళ్ళు బ్రదుకుదునో” యని యవధాని యేడ్వ వారంభించెను. సారధి వచ్చుచు “ఫరవా లేదవధానిగారూ! మీరు నూటయిరువది యేండ్లు బ్రదికెద”రనెను.

అవధాని-“మీరు మహానటులు. మీ నూట విజముకొవలయునని నేనాశీర్వదించుచున్నాను. ఇంత నటుడవు నీ నోటివెంట నబద్ధమురాదు. బొమ్మ బొమ్మ నేను చేయవలసిన పనులు చాల కలవు. సర్వభారత దేశమునందు నింతకంటె మహాకవి లేడని నాకు బట్టాభిషేకము జరుగవలయును. అది యైపోయినతర్వాత చనిపోవుటకు నా కభ్యంతరము లేదు. బొమ్మ కాళిదాసు వ్యాసుడు వాల్మీకి యండలు తిప్పలు వ్రాసిరయ్యా తిప్పలు వ్రాసిరి. అనాచిత్తములు అనాచిత్తములు” అని యవధాని తన కుడిచేతితో దవరొమ్ముపై జఱచుకొనుచు “నా యంతటి మహాకవి యీ సృష్టిలో నింతవరకు బుల్లలేదు. ఇది వట్టి పెద్దవదేశముయ్యా పెద్దవదేశము. గొడ్డుపోయిన దేశము. ఒక్క రాజుగారున్నారు గనుక, ఆయన యెంతటి రసీకుడు, కవిత్వములోని నూత్ననూత్న విషయములు కూడ యాయనకు తెలియును. ఆయన నాకుటుంబమును బోషించుచున్నాడు. ఇదిగో తోజాను నేను సాయంకాలపు వాహ్యాళికి వత్తును. ఆ ప్రభువు యొక్క గుఱ్ఱపు

అగ్రీమీద కత్తును. పూర్వము పెద్దమ్మను కృష్ణదేవరాయలవారే యాదరించిరి. తుదిల నమ్మ ప్రభువుగారి యాదరించుచుండిరి”.

సారథి-“మీరు పెద్దమ్మకంటె గొప్పవారు కనుక రాజాగారి గొప్పయేమి యులేదు.”

అంతట ననిధాని ముక్కుమీద వ్రేలుంచికొని “మహాపాపము మహా పాపము. అట్లనరాదు అట్లనరాదు. రాజాగారి గొప్ప మీకేమి తెలియును కృష్ణ రాగాలు భోజుడు విక్రమార్కుడు వారందఱికంటె గొప్ప ప్రభువు. చాల గొప్పవారు. నాయంకాలముల దీపము వెలిగించి యాయనకు నమస్కారము చేయవలెను. అంతివాక యెండుకయ్యా! నాయొక్క పద్యము ఒక్క పద్యము శిగా నొక్క పద్యము మా రాజాగారు మెచ్చుకొన్నట్లుగా నా భోజని మెచ్చుకొమ్మనుము. ఆ కృష్ణరాయల మెచ్చుకొమ్మనుము. ఆమనుచరిత్ర నిండ నన్నియు బూతులు బూతులు. శిశివా! ఏకపత్నీ గ్రతిస్తుడైన నా ప్రభువు దానిని వివగలదా? మన రాజాగారు హరిశ్చంద్రుడయ్యా! అబద్ధిమనునది వారి జోటవెంటరాదు. పరశ్రీ వంక గన్నెత్తి చూడడు. అగ్నిహోత్రము వంటనాడు.

సారథి యనిధాని యెప్పుడు లేచిపోవునాయని యెదురు చూచుచుండెను. కామరపు జీడినలె ననిధాని యంతి లేచిక గా లేచిపోయెడివాడు కాను. అంతట సారథి “అనిధాని గారూ! తమరు పెద్దలు. కొంచెము దగ్గుచున్నారు. మీ యాగో గ్యమును మీరు రక్షించుకొనవలయును. ఒకగంటసేపు మాట్లాడుకుంటే సముద్రపు గాలిపీల్చినచో మీకు తేచుము. కనుక లేచి తమరు విడిగా నొకచోట గూగుం డుడు. నేను మనసులో నేదియో యాలోచించుకొనుచున్నాను. అనిధాని “ఓనాను నేను బాదును బాదును. ఏమియులేదు మీ రిద్దరు గూర్చున్నారని యెఱిగో చెప్పిరి. నాకు విమ్ము జూచినచో బ్రహ్మానందముగా నుండును. ఆహ! ఏమి నటకుడనయ్యా ఏమి నటకుడవు. భరతచార్యుడే నీవలె బుట్టినాడు. అసలు నీముండు భరతచార్యు డెందులకు.”

అని చదువుచుండగా సారథి యాయనను తొక్కపట్టుకొని లేవదీసి దారిని బట్టించెను. అనిధాని వెలిపోవుచు వెనుదిరిగి చెయ్యెత్తి “విమ్ము నాశీర్వ దించుచున్నాను. విమ్ము నాశీర్వదించుచున్నా”ననుచు వెడలిపోయెను.

అంతిలో సంజ చీకటు వచ్చెను. అవి రావణాసురుని విసములకు నలు పెక్కించెను. సన్నని గాలులు చెలరేగను. ఇసుక యలిపిరి కాగితిములవలె నేలమీదనే కొట్టుకొనిపోవుచుండెను. సముద్రపుగాలి పోసిన యుక్కును తొలగించు నేగాని యెడల మప్పుచెమట పట్టించును. శరీరమంతయు కల్లపడి

ఇంటికిబోయిన తిరువార నుష్టోదక స్నానము చేయవలయుననిపించును. సారధి తన జన్మలో నుష్టోదక స్నానమెఱుగడు. అతిశయసామాన్యముగా దన తోటలో నుదయ సాయంకాలములయందు బాట బుచ్చికొని పనిచేయుచుండును. ఈ రెన్నాళ్లు పాటచేతినో బుచ్చికొనలేదు అతడేమి యూహించుచున్నాడో అతనికి తెలియదు. అతిశయపోయి తన తోటలో గూర్చుండెను. ఆ కంచెల వెంట బాములన్నవి. తొండలు బల్లలు సమృద్ధిగా గలవు అతివిపాకయంతయు గండుచీనులు. ఇంటిలో దీపముండెను. ఒక నాడు కిరసనాయిలుండును. ఒక నాడుండగు అతి పెట్టి కూర్చుండెను. రాత్రి రెండుబాము లయ్యెను. అప్పటికి తాను భోజనము చేయలేదని యతనికి తెలిసెను. అతడు పూటకూటింటికి బయలుదేరిన పూటకూటిల్లు తిలపువేసియున్నది. తిలపు తిట్టగా విశాలాక్షి తిలపు తెరిచెను సారధి యన్న మున్నరా యని యడిగెను. ఆమె యన్నమున్నది తక్కిన వేమియు లేదనెను. తానేపోయి కూరలు బుట పెడికి రెండు దోసకాయలు ముక్కలు తిరిగి పచ్చిమిరపకాయలతో, బచ్చడిచేసి తాన్నము పెట్టుకొని తినెను. వఱునాటి పెగుగు కొఱకు తోడుపెట్టిపాలు కూడి కూడని వానిని విశాలాక్షి గోల పెట్టుచుండగా బోసికొని యాగించెను. విశాలాక్షి పెట్టి వడ్డకు బోయి తాళము తీయుచునెను. ఆమె పెట్టు లేదనెను. సారధి నామెనొక చెంపకాయలాగెను. ఆమె పెట్టిలో బన్నెండు రూపాయలన్నవి. ఆమె తానే పెట్టితీసి రెండు రూపాయలిచ్చెను. సారధి రెండు రూపాలు చేత బుచ్చికొని పోబోవు చుండెను. విశాలాక్షి యతడు పోకుండు దిలపువేసెను. ఆ రాత్రి యతడవలనే నిద్రించెను.

వఱునాడు తెల్లకు దెల్లవాటి యతడు మేల్కొని తన తోటకు వెళ్లి పోయెను అప్పటి కెనిమిది గంటలయ్యెను. పండెండుగంటలకు వఱకు దోటలో ద్రవ్యప్రసాదించెను. అప్పుడు దంతిధానము చేసి స్నానముచేసి తన మంచముపై బండుకొని నిదురపోయెను. అతికి మెలకువ వచ్చునకిది సూర్యాస్తమయము కాక చెప్పెను. అతడు లేచి మొగము కడిగికొని తన కాకలియకు చున్నదిని తెలిసికొనెను. ఇంతలో నాటక కాలలో దెఱలు లాగు కుట్టవాడు వచ్చెను. వాని చేతి కొక రూక యిచ్చి కాఫీహోటలునకు బోయి పది పెనగట్లను పది యిద్దెనలను దమ్మనెను. నాడుపోయి తెచ్చెను. సారధి వానినిగట్టి వారగించి కడుపునిండ మంచినీళ్లు త్రాచి తోటలో గూర్చుండెను. కొంచెము చీకటి పడెను. అతడు కూర్చున్న తోట నతని చుట్టన పూలమొక్కలే. చంద్రకాంతములు జాజాలు చేమంతులు, నరిని వెనుక తిట్టన ముద్దిమందారము విరిసియున్నది. అతినిసప్తకు మూచినచో నితడేమి శ్రువప్రియుడు. ఏమి వనమాలియనిపించును. అతినివరిసా

భాగ్యమంతయు నతనిపూర్వంబు అతినిశాంతః సాభాగ్యమంతయు నభివృద్ధియును. తిక్కన సారధిగట్టి యిసుకపట్ట. లోకమతని నటకునిగా నెఱుఁగును. స్నేహితుల తనిని దోలమాలిగా నెఱుఁగుదురు.

అతడు తోటలో గూఁగుండెను. కప్పెను కప్పెనుచీకటి. మందారపూల యెఱ్ఱనన్నియు చీకటిని దీర్చుకొనియెదున్నది. మరల జెలిమియుజేయుచున్నది. బాజపూల తెల్లరంగు చీకటిని తిరస్కరించుచున్నది చీకటికి దనకు ఒడుటలేదు.

అప్పుడు వాసంతియు నామె తిండియు వచ్చిరి. వాసంతి తిండిపేరు శరీమకుమార్. అతినిజి దలితెండ్రుండు పెట్టిపేగు కాదని ఆయన ముచ్చికోనెను. సారధి యిద్దఱును చూచెను. వాసంతి నవ్వుచున్నది. చీకటిలో సారధికి కన్పించ లేదు. సారధి యిద్దఱును గూఁగుండుమనెను. పూలమొక్కలకు దూఁగున గొంచే మెఱుగు నొకవానాటాయినేసియున్నది. వారినిద్దఱును నాపరాతిమిదగూఁగుండు మనెను. వాసంతి వానాటాతి మిద గూఁగుండెను మీరు క్రింది గూఁగుండుగా నేను పై గూఁగుండునాయని గెండుపూల మొక్కలపడుమ గూఁగుండెను. పూల మొక్కలు చెడిపోవునని సారధి భయము. శరీమ కుమారుడు దాని నూహించెను.

వాసంతి- సారధిగారూ! మేము ప్రాద్దున వచ్చితిమి నిన్ని సాయం కాలము వచ్చితిమి. మీరు లేరు. ఎప్పుడు వచ్చెను మీరుండరు.

సారధి-ఇప్పుడున్నాను గదా.

శరీమ-ఇప్పుడున్నాను. ఇది మీ యిల్లనటకు వీలులేదు. కాదనటకు వీలు లేదు. మీరు భోజన మెచ్చట జేయుదురు.

సారధి- సన్నాసి వానికిల్లందుకు?

వాసంతి- మీరు సన్యాసులు కారు. మహారాజులు. రుక్మాంగద చక్ర వర్తులు.

సారధి- కట్టియే కాదనీ బ్రాహ్మణుడను.

వాసంతి- రాజన్లుండీ! రాజన్లు! బ్రాహ్మణులు గారు.

సారధి- ఎఱేనను సన్యాసము తిప్పదు కదా.

వాసంతి- క్షత్రియులు వానిప్రస్థమనలయింతురు కాని సన్యాసము పుచ్చుకొనరు. విశ్వామిత్రుడు కోన్ని వేల యేండ్లు ఘోరతపస్సు చేసెను. ఒక వైపున తపస్సు చేయుచుండెను. మరియొక్కవైపున బిల్లెను గనుచుండెను. నడుమ నొక మేక.

శరీమ-సారధిగారి విషయములో మేక యెవరు?

సారథి-మేనకలకేమి చాలమంది యున్నారా. అసలు భార్యయే లేదు.

వాసంతి-భార్య లున్నచో మేనకలక్కరలేదు.

సారథి-విశ్వామిత్రునకు భార్య లుండనే మేనక యున్నదికదా. ఆమె నకు మొదట భార్యయున్నది. నడుమ మేనకయున్నది. నాకు మొదటనుండి మేనకలే.

వాసంతి-మీకు జీకజుకు భార్యకచ్చును. విశ్వామిత్రుడు లోకమునకు దలక్రిందులైనచో మీరు విశ్వామిత్రునకు దలక్రిందులు.

సారథి-నేడో కపో నీ పాట కచేరి యున్నదిటకదా!

వాసంతి-నేడైనచో నిచ్చటికి వచ్చుటయే జరుగదు.

శరీవ-తేపు కాదండి. ఎల్లుండి సాయంకాలము శర్మగారి కుమార్తె వివాహము. ఆయన యయ్యయికచేరి పెట్టమనుచున్నాడు.

వాసంతి-ఎల్లుండి మీరు నా సంగీతిమును వినుటకు వచ్చితీరవలయును. మీరు నా కచేరి యొప్పుడును వినలేదు. విమ్మ లిలుచుటకే వచ్చితిని. మీరు రానిచో నేను కచేరి చేయను.

సారథి-దీనివలన నన్నము శర్మగారికి. ఆయన కూతురు పెండ్లిచేసికొనుచు నిన్ను పాడుమని యడిగినాడా నన్ను రమ్మని యడిగినాడా?

శరీవ-ఆయన విమ్మగూడ లిలుచునండీ. అయ్యయి పాట మీరు వినవలయునని యయ్యయి పట్టపట్టికొని కూర్చున్నది.

సారథి-నాకు సంగీతి మేమైన దెలియువా? నా కేమియు దెలియదు.

వాసంతి-మీ కన్నీ రాగములు తెలియును. పాడుట చేతగాదు. నాటక మాడవపుడు మీరు రాగములు మార్చి పద్యములు చదువరా. పది పదేను రాగములు పాడుదురు. నాకు దెలియును. సంగీతిము రానిచో నా పాట నెట్లు మెచ్చుకొనుచున్నార?

సారథి-నీ కంఠము తోకిల గొంతువలె నుండును. ఎటువంటివానికైనను నీ కంఠమునందలి మాధుర్యము తెలియును. పద్యము పాడినచో రాగాలపన చేసినచో నంద రానందించువారు. కీర్తన పాడినచో స్వరము వేసినచో బల్లవి యెల్లవి నందిరికి దెలియదు. సంగీతశాస్త్రము తెలిసినవారికే యవి తెలియును. నాకు సరిగమలైననురావు.

వాసంతి-సరిగమలు రానక్కరలేదు. సంగీతిము నానందించవచ్చును.

సారథి-నేను చెప్పినదడ. అందులో భేదమున్నది.

శరీష-చుట్టి సారథిగానూ, మీరు వాసంతితో నింత మర్యాదగా మాటాడుట యిదివరకెప్పుడు నెఱుగను. నోరుమూయుచుని పిల్లకాకి కేమి తెలియురాయుండేలు దెబ్బయని, వాగిలివా, లెంపకాయ వేయుదునని యిటిమాట లవకుండు వాసంతితో మీరైన నిముసములు మాటాడుట నే నెన్నడు నెఱుగను. నేడు వాసంతిని మర్యాదగా జూచుచున్నారు. చనువుగల పిల్లతో మాటాడుచున్నట్లే లేదు.

సారథి:-ఎదో యాలోచించుకొనుచున్నాను. మీ రింతలో వచ్చితిరి.

వాసంతి-పైగా జీకటిలో నేను కనుపించుటలేదు. చీకటి హాస్యరసమునకు ప్రతిబంధము. హాస్యముచేయుట కెదుటివారి మొగము మన కగుపించుచుండవలయును. వారు నవ్వికో కనుబొములు ముడిచికో పెదవి విఱచికో యీసడించికో లజ్జనడికో యిది యన్నియు దలిసికొనకుండు హాస్యరసమునకు నిండులేదు అందుచేత సారథిగారు మర్యాదగా మాటాడుచున్నారు.

సారథి-నీవు నన్ను సారథిగారిని యెప్పుడు మాటాడలేదు. నీవు వచ్చి యంతిదూరముగా నెప్పుడును గూర్చుండలేదు. నా నెత్తిపడి త్రొక్కడిదానవు. మరి నీ వెందుకంత దూరముగా గూర్చున్నావో. నే నింత మర్యాదగా నందుకనియే మాటాడుచున్నాను. ఈ మాట యనుచునే సారథికి దప్పుటకుకు వెసితిని తెలిసెను. కాని వాసంతి కూర్చున్నచోటినుండి కదలలేదు. ఆమె పోయి సారథివద్ద గూర్చుండునని శరీష కుమారుడునుకొనెను. మంచియో చెడ్డయో హాస్యమో కాదో వారిద్దరు మాటాడుచుండగా నవ్వులే నవ్వులు. మనసు వెలుగుకునట్లు మాటాడుదురు. నేడు వాక్య ప్రతివాక్యములు చేసివను వారి యిద్దరియందు గదిలిక లేదు అతికు తలవించుకొని కదలక కూర్చుండెను. చీకటిలో నరిని ముఖరేఖలు సువ్యక్తముగా లేకున్నను సారథి నొక జూచుచునే వాసంతి కూర్చుండెను.

తిరువాత నైనది మేషము లట్లే వారు మాటాడక కూర్చుండిరి. వాసంతి మాటాడుతూ లేచి “ఇంతకు మీరు వత్తురా, రారా? మీరు వచ్చి తీరవలయును. మీరు రాకున్నచో నే నానాడు క చేరియే చేయును. మీరు వచ్చి తీరవలయును” అని తిండితో ‘నాన్నగారూ! రండిపోదము’ అని బయలుదేరెను. శరీషకుమారుడు లేచెను. వారితో సారథితో బయలుపలదాక నడచుచుండెను. శరీషకుమారుడెలవు తీసికొందునందీ యని చెప్పి ముందు నడచుచుండెను. వాసంతి నెమ్మదిగా నడచుచుండెను. సారథి తన తోట వదిలిపెట్టి ప్రక్కనందులో వాసంతితో నడచుచుండెను. పదిగజాలదూరము వెదలిని తిరువాత వాసంతి సారథి దగ్గరగా వెళ్లి యతిని బుజముమీద చేయివైచి కుడిచేయి యతిని రొమ్మున వైచి

“మీరు తప్పకుండా రావలయును. రాకపోయినచో నామీద ఒట్టు” అనెను. సారథి “నేను నీకు మీరా” అనెను వానింతి “సారథీ! నీవుతప్పకుండా రావలయును.” అని వచ్చెను. సారథియు వచ్చెను.

సారథి తిరిగి తన తండ్రిగారికి వచ్చెను. చీకటి బాగుగా బలిసెను. మందారములు జాజులు నోరుమూసికొని కూర్చుండెను. కంచెనంట నేదో ప్రాకిపోవుచున్నట్లుండెను. సారథి పాకలోనికి బోయెను. సారథి బీడీలు త్రాగును. తన దిండుక్రింది జూచెను బీడీలు లేవు. బీడీ కట్టకు చుట్టడు కాగిత మున్నది మరియొక రూపాయకలదు. ఇందాక కుఱ్ఱగానిచేతి బీడీలు తెప్పించలేదు. బీడీలు లేనచో తన తొక నిముసము గడువదు. కాని మతిపరిత్రాగకుండా గడపిన దీర్ఘరాత్రులు కలవు. అతిని కిది కావలయుననిలేదు. ఇది యక్కరలే దనునది లేదు. అతి డెఱుంగి దురిభ్యాసములేదు అది మానివేసినచో జనిపోవుదు మను మోహములేదు. అతిని యగుపులో లేనిది యతినియూహ. అతిని బుద్ధి యతిని యంతికిరణము నతిని యాత్మిక వాని యదుపులో నున్నవి. అతిని మనసు హాసు మెలికలు తిరుగుచుండును. జీవులకేదో సుఖముగా నున్నట్లునిపించిన కొన్ని యూహ లెదడు నిగ్రహించకుండా జేయుచుండును. వట్టి యూహవలన బాసము వచ్చునని యతినికి నమ్మకములేదు. ఊరక యూహ చేసికూడా గోరికలను నశింప జేయవచ్చుననికూడా నతి డనుకొనుచుండును. అతడు తెల్లవాణలు దోబలో గస్తీ దిరిగెను కోళ్లు కూసెను. అతిడుపోయి మంచముపై బండుకొనెను. దాని నుం తట నదియే నిదుంపటెను.

మఱునాడు సారథి నిద్రమేల్కొను సరికి, బది గంటలయ్యెను. అతడు కాల్యకృత్యములు తీర్చి ప్నానము సేయుసరికి బదునొకండుయ్యెను. బీడీల కోసము వదికికొనెను. అవి కనిపించలేదు. ప్నానముచేసి పూలకూటింటికి బోయెను. అతిడు పోవువేళకు పూలకూటింట భోజనము సేయువారందఱు పెడలిపోయిరి అచ్చట గళాళాలా విద్యార్థులు మద్యగిగ్గులే కాని పల్లెటూరి వారెవ్వరు రాదు. పోనకు బ్రాహ్మణుల పూలకూటి బసయే. కాని వికాలాక్షి బ్రాహ్మణియో కాదో యెవ్వరికిని తెలియదు. వికాలాక్షి చేతి బసపెట్టించినది సారథి. అయూరిగో నొక యింగ్లీషు వైద్యుడు తన భార్య యేండ్లతిరబడి వ్యాధి గ్రస్తరాలై యుండగా వంటమనిసకోసము వదికి యూరిలోని వంటచేయు బ్రాహ్మణులచేతి మిక్కిలి యిబ్బందులు పడి యీమె నెచ్చటి నుండియో తీసికొని వచ్చెను. కొందఱు పాలఘాటునుండి తెచ్చెనందురు. మఱికొందఱు మైసూరు నుంచి తీసికొని వచ్చెనందురు. ఆ వైద్యుడామెను తెచ్చి పది పదు నేడేండ్లయినది. ఆమె యప్పటికి బదునేడేండ్లయినదేండ్లు పిల్లవలె నుండెడిది.

ఇప్పుటికి నిరవధి యేండ్ల పిల్లలరేనే యుండును, కొందరామెను నాయా
 బ్రాహ్మణ స్త్రీ యందుగా కొందగు బ్రాహ్మణియని చెప్పుచున్నది కనుక
 బ్రాహ్మణి యనియే యందుగా. ఆమె యా వైద్యునింట రెండేండ్లున్నది ఒక
 నాడు మంచినీళ్లకొఱకు నీటిగానీ నీటిగొట్టము దగ్గఱ నిలుచుండియుండగా సాధి
 యామెను జూచెను. ఆమెతో మాటాడెను ఆమె యా వైద్యునింట వందకలై
 యని తెలిసికొనెను ఆమె యాకొము కోకిల యాకొము కోకిలల కామె
 కొక్కటియే భేదము. కోకిల వసంతికాలము రాగా నన్ను గా గూయును. ఆమె
 కన్నీ కాలము లొక్కటియే. ఆమెపొట్టది. బక్క పలుచనిది. ఆమె కన్నులెప్పు
 డాను నెప్పుడునే యుండును ఆమెను జూచినంతనే నర్వజనుకీమె యెంత
 మంచదిరాయనిపించును. మంచియో చెడ్డయో మన్నుగు డెంగుండెని చెప్పట
 కు నీలులేదు కదా, వేదవేదాంశపారంశతుడైనను సోమశూజియైనను సము
 ల్లాకోపకొందొనెను నాకుణముల కాగుణములే. ముగ్ధులకు ముగ్ధుడే స్త్రీ
 లైనవంటే. సాధి యామెంట నుండి లేవడిసి యామెచేతిమీటకూటి బస పెట్టం
 డెను. ఇది పది పదయూడేండ్ల క్రింది జరిగినపని. ఏడాది రెండేండ్లపాలు సార
 తియే యామెకు డిచ్చి బసపడిపించెను. ఇప్పుడామె బస పాతిక మంది నెల
 గరి భోజనము చేయువారితో బద్ధుగా నుండెను. ఆమె పామదగూతతి. ఇద్ద
 ఱు ముగ్గులు వేదకట్టాండు డిచ్చియకుండు నామె ఒసలో భోజనము చేయు
 చుండును. వారి జేతిములు కట్టికొనుటకు గూడ నామె డిచ్చిచ్చుచుండును అం
 దులో ఎవరికైన జ్యోము మొలలైవి వచ్చినచో వారికి ఒక్కపాములు చూచు
 చుండును ఆమె బసయేటకొని తిగువారి సాధికి భోజనమునకు వదిలి
 గొనుండ్లకలకాదెను అదికలకతినికి జేతిలో డిబ్బుండును. ఉండక
 వోవును. అట్టియే భోజనము చేయవలెననిపించి చెతిలో డిబ్బులేనపుడు సాధి
 చాల నిబ్బంది పడుచుండెడివాడు అతిని యాకలి ను నేకచిగ్గుము. ఒకప్పుడు
 భోజనము చేయవలయును. మరియొకప్పుడు పెసగల్లు మొదలైనవి తిన్నచో
 చాలను. మరియొకప్పుడు పండ్లకొని తినవలయును. ఇంకొకప్పుడు రెండుయూడు
 వేర్ల పాలుత్రాగును. ఈ భోజనములు దినమునకు రెండుసారు చేయవలయునని
 గాని నియమితి కాలములయందు జేయవలయునని గాని లేనేలేదు అతిశు
 శిద్రాభోజన కిరీ వ్యాగూమములు తానిప్పుడు చేయును ఇప్పుడు చేయడు,
 అన్న నిబంధనలేదు. ఒక నాడర్చిత్రమున లేచి తోటత్రవును. తెల్లనారు కడ
 జాలుగు గంటలకు భోజనము చేయును పవలు నిద్రవాయి ర్చిత్రులగు వేలు
 కనును. రెండు మూనాళ్లు భోజనము లేకుండు సుండును. నిద్రమాత్ర మిరు
 వది నాల్గు గంటలలో బది పండ్లెండు గంటలెప్పుడో యొకప్పుడు వోవును.

అతివికృష్టా యాకలి యనిపించును. ఆయనిపించినప్పుడు కృత్రిమము. అన్నిములోనికిది యుండవలయునని లేదు. ఇట్టి యావకాయ వేసికొని నేర వియ్యవన్నము తినును. తగునాత రెండు నేర్ల పెరుగు త్రాగును అతికు వ్యాధి ముగా భోజనము చేయుట యొక విలాసము.

నాడు విశాలాక్షి యింటికిపోయి భోజనమున్నరా యని యడిగెను. ఆమె “అన్నము మిగులలేదు వంట చేయుదు” ననెను. అతికు సరే యని కూర్చుండెను. ఆమె కంట చేయుచుండెను. విశాలాక్షి చగువుచు వదిలిపెట్టి యొక యెవ్వడో వ్రాసిన నాటకమును దీసికొని తానుజగువుచు బంకుకొనెను నాటక మంతయు జదివెను. అతికు పుస్తకమును జగువుచు యాగా బంజారు మెయిలు పరుగెత్తుట ఆ పుస్తకమును చేతి బూని విశాలాక్షివద్దకు బోయెను.

“ఒసి విశాలా! ఈ నాటకమును వ్రాసిన దెవలు యెవరు? ఎంత చక్కటి కథను పాడుచేసినాడు. ఇది రాజా ప్రతాపదరిత్రము. దిగ్విజయచరిత్ర పద్యములే యింగులేవు. ఇట్టి వ్యవహారములు చగువకుము. చెబిపోవు” అనెను ఆమె తా నదివరకే చెబిపోయితినిన్నది. ఆమె ‘అన్నమునికింది పచ్చి బియ్యము కురిచేయుచున్నాను. పది నిమిషము లాగు’ డనెను. ఇప్పుడే గర్భవతి పారధి నడలెను. పారధి రంగనాథము నింటికి వచ్చెను. రంగనాథము భోజనము చేసి నిదురపోవుచుండెను. పారధి వారి పాదాభిషేకము కూర్చుండెను. రంగనాథము పేర్కొనువరకు మూడుగంటలయ్యెను. అతికు వచ్చి పారధిని తాచి “యయ్యా! ఎన్ను మేల్కొలుపకపోయితిరా” యని నొవ్వుకొన్నట్లు తాచాడెను. రంగనాథము పండ్లదండగంటలు మొదలు మూడుగంటల వరకు చుంచు మీది ౭ంకుకొనును. ఈ మూడుగంటలలో నొక యంగంట యెప్పుడో విడిపోవును. కొని మూడుగంటలును విడికింది లెక్కయే. ఈలోపలవెన్ను వాటికి బయకరించరాదు. రాజాగారివద్దనుండి వారి వచ్చినను వారి వెన్నును లేపకు. అతికు లేవకు. అతినికి బాతిక యెకరాలు మాగాని కొల్లెటిగ్గ గలదు. తాటి నీటి ముంపును లేగు. అచటనుండి చేయించుకొన్నచో బాతికపుల్ల ధాన్యము వచ్చును. పది పుల్లు శిస్తుక్రింద గ్యయముక్రిందను బోయనను పదు చేతుల్లు మిగులును. అతినికి ఒల్లనాసము ప్రియము. ఆ పాతిక యెకరములు బడిపుల్లకు గొలవ కీచ్చి యాతికు పల్లములో వివసించును. అతిని కొలదార్లు పండ్లలేదని నాము వేసిపోయినదిని వాడుకు గొల్ల కొనిపోయినదిని పలవిధములుగా తెచ్చి పండ్లర్పణము మొత్తముమీది వారికి రెండు మూడు పుల్లు కిమ్మకు డబ్బు చెల్లించిపోదురు. వాకిటిలోనికి రైతు వచ్చినతోడనే వానినితాచి రంగనాథముకొడు కొక యాటవస్తువు పడుగును. అతిని భార్య పట్టుచీర కావలయుననును. కూతురు

మరొక వస్తువు నడుగును. ఆ రైతు సంగడికిబోయి విక్రీయి యాదరముతో నా వస్తువులు కొనితెచ్చిపెట్టును. తిక్కిన డబ్బుడుగుటకు రంగనాథమునకు జేత గాదు. మరిల పదిశోజులలో వత్తుననును. విదో పనిమీద వచ్చితిని ఇంటికి వల్లి సంతిసే పంపింతు ననును. ఇంక రంగనాథముయొక్క బ్రతుకు తాను కవిగా సంపాదించుకొనుటమీద. అతడు కొన్ని గ్రంథములు వ్రాసెను. నాని విక్ర యముమీద గొంత డబ్బు వచ్చును మరియు నతిని సభిలకు బిలుతురు. తృణమో పణమో యిత్తుగా. అతడు బి యే. చదివెనుగాని యుక్త్యాగమునకు బనికొరడు. ప్రాద్దున సే లేచి కాఫీకహ్ బలనకుబోయి తా నారగించి పిల్లలకు భార్యకు బొట్లములు తెచ్చును. మధ్యాహ్నము భోజనము చేయును. మూడుగంటలకు లేచును. స్నానము చేయవలయును. తల దువ్వుకొనవలయును. దుస్తులు ధరించ వలయును. ఇది లేలిక గా రెండుమూడు గంటల పని. తిర్వాత వాహ్యోపాపును. నలుగురైదుగు రితిని శిష్యులున్నరు. వారితో గలిసి యూరి ఏచివరికోబోయి రాత్రి తొమ్మిదవరకు బ్రసంగములు చేసివచ్చును. ఊరిలో నేనాటక మాడి నను నతిడు తిప్పకుంబోవును. పాటక చేరీలకు బోవును. నాటకము లైసతిరు వాతి బాటక చేరీ యునతిరువాతి నందగు నతినిని మాటాడవలయునని నిగ్బంధిం తును. అతిడు లేచి మాటాడును. మనిసి కొంతి అందగాడు. అందము గానవును. కన్నులు పొడుగెక్కువ. పెట్టెట్టిక్కువ. కనురెప్పలు కొంచెములావు. అతిడు నవ్వించో నదియొక యందముగా నుండును. అంద అతినిని ధవవంతు డనుకొం దురు. కాని యతినికి మారిలో నున్న యప్పలు మరయొక్కరికిని నుంపవు. అతిని పాతిక యొకరములు చూచి యంద అప్పిత్తురు. అతి డప్ప తీర్చెననిగా ఋణ దాత యొక్క యచ్చిష్టము.

సాంధి “నీతో బనియుండి వచ్చితివయ్యా” యనెను. రంగనాథము చెప్పండి, చెప్పండి యని విషయమవలంభించెను. సాంధియిట్లనెను. “నేను రాజా ప్రతాపసింహుని వేషము వేసుబోవుచున్నాను. నీవు నా కొక గీతపాతిక వ్రాసి పెట్టవలయును. అది విన్న వారి హృదయముదీర్చితితో నిండిపోవలయును. పద్యమంతయు రాద్రురిసముతో నిండియుండవలయును.” రంగనాథము “నేనెల్లు వ్రాయగలుగుదునా? నేనెల్లు వ్రాసిన నేమి మీరు దాని యందు రసమును బుట్టింతురు. మొన్ని వధివానిగారి పద్యములే యంతరిపవ త్తిరముగా జదివితీరి. ఇంక నెగిరి పద్యములు చదువలేరు.” సాంధి ‘యాభావములు నేను చెప్పి వ్రాయించితివయ్యా’ నాకు గవిత్వమురాదు లేనిచో నేనే వ్రాసికొందును. నీకెందుకు. నీవు వ్రాసిపెట్టుము. రంగనాథము-ఎన్ని పంక్తులుండవలయును. సాంధి-ఒకవంద

పంతులు వ్రాయును. శేషటిక్కియగలుగువా? రంగవాధము-వేనంతవోండటగా వ్రాయలేను. ఒక వారము గోజాలలో నిచ్చెదను.

రంగవాధము సారధివాసి కాఫీయిచ్చెను. సారధి విశాలక్షి యింటికి బోవుటకు బగులు తన తోటకు బోయెను. కూర్చుండి యా నాటకమంతయు గొట్టి వేసి రంగమును చూర్చి చూటలు దిద్ది కొత్త నాటకముగా దమాయచెసెను. నాటకములో బ్రతాపసింహుని భాగ్యయున్నది. ఆ స్త్రీ వేషమును తొలగించెను. లేనిచో మరల వాసంతిని గమ్యనవలయును. సారధి తొలుత విశాలక్షి చేత స్త్రీ పాత్రములు వేయింత మనుకొనెను. కాని విశాలక్షి యంగీకరించలేదు. ఆమెకు సంగీతమును రాదు. వరియు నెట్టని రంగువేసినచో రూపసంగ వేకనిపించును గాని మిక్కిలి పొట్టిదియు బక్కపలుచనిదియుగుటచేత రంగము నకు నిండీయదు. తానామెకు మొదలు పెట్టి చదువు చెప్పవలయును. నాటక మంతయు సిద్ధము వేసి తిరువారి దెల్లకాగితములు కొనితెచ్చి శుద్ధ ప్రతి వ్రాసెను. పదిమంది పాత్రధారు లేర్పడిరి. ఎవని భాగము వానికి విడివిడిగా వ్రాసెను ఇదియంతయు బూర్తియగు సరికి దెల్లవాతెను అతినికప్పుడు తెలిసెను. ననుకటి దిను కడచిపోయినదని మరియొక దినును చచ్చినదని దంత ధావ నాదకములు చేసి స్నానము చేసి యీ పదిపాత్రల పంపీయ భాగములు చేతిలో బుచ్చికొని యూరివంట బయలుదేరెను తన నాటకములో వేషములు వేయు వారు పదిమంది. ఆ పదిమందికి, ఒది బాధ్యముల నిచ్చెను. ఒకడు కళాకాలలోని కుట్టవాడు. మరి యొకడు నైపుణుడు. అతనిది కిరానీకొట్టు. మరియొకడూరిలో గ్రామ సంచారి. ఒకడు కిల్లి గుక్కాదారు. ఇట్లందఱు తిలా యొక చోట నుండిరి. రంజా మానసింగు వేషము సేతరామశాస్త్రియని యొకాయన కిచ్చెను. అతిడు హరిఃధరు చెప్పెను. అతిడే నాటకసంఘములో నొక సభ్యుడు, అక్కగు వేషము పావనిరావని యొకడున్నాడు. అతనికిచ్చెను. పావనిరావు నాటకారి, అతనికొ గ్రామములో రెండు గృహములున్నవి. ఎచ్చటనో రెండుమాడెకరములు పొలమున్నది. మనిసింహుండాగా నుండును. ఎప్పుడెత్తిగలతో గుబాళించుచుండును. చెం గాని పంచెకట్టాను. బొద్దెన మనిసి కొంత పొట్లకూడ గలదు. కనుల చీకటి నదైన గండిముతో మొగమున మసినిలుపుబొట్టతో జేతికి రెండుంగిరముతో బొడుము కొయతో బావనిరావు నాగరికుడు. సర్వసభియంగు నుత్రిమ సభ్యులలో నొకడు. అతడీ సమాజములోని మర్యాదగా నిద్దియునుగ్గులు సభ్యులతో నొకడు.

నాల్గు దినములలో వారు వారు వారి వారి పాత్రములను చదివి యేనక నాటి పాయంకాలమున నాటకకాలా భివమున సమావేశ పవలయును. అంద

ఋను కలసికొని యివి ముప్పుకైప్పు వఱకు సాయంకాలము వాల్లు గంటకైవడి సారథి యింటికి వచ్చెను. ఈ పని యానంతవఱకు వానికి నిద్రాహంగములు పట్ట లేదు. ఇంక నాలుగు దినముల వఱకు బనిలేదు. ముందు నిద్రాహంగములు వా భోజనము సేయవలయునా యను ప్రశ్ని కలిగెను. ఇంతిలో నీ నాటకములో దనకు వేసము లేదని వాసంతికి దెలియును. ఆమెకుగోపము వచ్చును. ఎప్పుడో తనరిడ కల కొంపనూదికెత్తి వచ్చునని యూహించును. తన నాటకములో నింక వాసంతి వేసము వేయదు. వాసంతితో జోక్యము తగ్గించుకొనవలయును. ఇంక దాను వారింటికి బోదు. వాగు వచ్చినచో మెగముచాలు వేయను. అసలీ నాటకములో వాసంతికి స్థానము లేదు. ఇది రాద్రురస ప్రధానమైన నాటకము. ఇందులో స్త్రీ పాత్ర యెందులకు. రాజాభ్యర్థము బిల్లులు తింపలేక యిబ్బందిపడినాడు. అది కరుణరసము. రాద్రురసములో గరుణాస మెందుకు అసలిది. రాద్రురసమేనా? వీర రసమా? నీరసమై రాజాప్రతాపు డేమి సాధించినాడు. అక్కరవకు లొంగలేదు. అందులో రసమే లేదేమో! ఒక భావమున్నది. తన స్వాతింత్ర్యమును తన సేవచ్చును తన మతముయొక్క స్వచ్ఛందమును సేవేమైనను సరే నేను చెడగొట్టనని పట్టదలయున్నది. ఇది వీరగంధము. ధర్మవీరము. అది యేమైనను సరే నే నీ ధర్మమును జేయుదునని. అంగుచేతి వీర రసమే. కర్ణుడు తన కవచకుంఠలమును బోగొట్టికొనెను. తాను చనిపోవుటకు మార్గము లేర్పరచికొనెను. అతనికి శత్రువులను గౌరవముల ప్రధానముకాదు. తనదానము ప్రధానము. అది దానవీర రసము. అక్షేప్త ప్రతాపునియందు విద్య వీరమున్నది. వీర రసమునకు గరుణరసము సహకారయే భాగ్యయు బిల్లులును యొక్తుచేతి మాడుచున్నను ప్రతాపుడు తన ధర్మమును బరిత్యజించలేదు. ఇది ధర్మవీరము. కాని రాద్రురసముకాదు. రాద్రురసమందుగా ముంపవచ్చును.

సారథి తాను వ్రాసిన వ్రాతయంతయు చిప్పనుకొనెను. వ్రాసిన నాటక మంతయు దిరిగి వ్రాయవలయును. పదిమందికిని తెను బానియ భాగము లిచ్చి వచ్చెను. ఇప్పుడని మరల దీసికొనవలయును మరల బయలుదేరి యందరి దగ్గితో కాగితములను తెచ్చెను. అంతయు నగుసరికి రాత్రు పదిగంటలయ్యెను. ఇందా కటి కంటె నిద్ర పదిరెట్లు వచ్చుచుండెను. ఇందాకటికంటె నానలి యగువది రెట్లు వేయుచుండెను. అప్పుడెరికి జ్ఞాపకము వచ్చెను. అతడీ పగలంతయు భోజనము చేయలేదు. నిన్ను నంతయు, భోజనము చేయలేదు. మొన్నటి సాయంకాలమున నిద్దెవలను బెంపరట్లును దినెను. నిద్ర కంటె భోజనమే ముందుజేయవలయును. బసకు బోయినచో విశ్రాంతి తీరిగి రానీయదు. తనకు నిద్ర చెడును. తనయంతట దాను తని తనయంతట

దాను విదురబోవలయును. మరల జ్ఞాపకమునచ్చెను. బీడీలు లేవు. కాగితములు కొనిగా జలము బుట్టులు మిగిలెను. ఇందాక నే బీడీలు కొన్నిచో సరిపోయెడిది. విదురకింట నాహాగముకంటె బాగ త్రాగనలెన్ను కోరిక యెక్కువయ్యెను. వెంటనేపోయి బీడీలు కొని తెచ్చెను. బీడీల కలలో విగుణది బీడీలుండును. అవి పొడుగైనవి తివి పొకటి గూర్చుండి కాయలు కారంభించెను. దూరమున మంకె దండీలంబలు విచిసించెను. వాడు పన్నెండుగంటలు కొలెను చీకటిలో బీడీలు చెతితో పట్టికొనిగా నది పలుచబడెను. నాలుగైదుకన్న దానిలో నెక్కువయున్నట్లు లేదు. బీడీలు త్రాగి తిప్పి కలిగియున్నది. మరల నాకలి వేయుమన్నది వికలాక్షి బసక నెల్లెను.

“ఇంకొక గంటమాచి పండుకొందమునొన్నాను. ఇదిగోనని మీరు చెల్లిరా నేలేదు. రాత్రి మూడుగంటలవరకు మేలుకొనియుంటిని. మూడుగంటలు క్రింది నిక్కడ దివిపోయి యన్న మేకదా” “కాదు కాదు మొన్న పాయంకాల మిద్దెపలును బెసరిలు దింటిని. అన్నమున్నదా.

“అన్నము కూరి పప్పుపులును వన్నియునున్నది. మీరు రానిచో శివు ప్రాదుని బనిచేసికదాని? వేయుదునని యట్టి పెట్టితిని. అన్నము గాడ్చిపొయ్యి మీది నే యంగితిని ప్రాచ్యులో నిప్పు చలార్చలేదు వేసివీళ్లు కూడ గలవు. స్నానము చేయుదు ”

తినుకు వట్టిళ్లు విలదనినను సారధికి వట్టిళ్లు నేయక తప్పినదికాదు. వికలాక్షి నీవు తో మేను. సారధి యీగలు వ్రాలుచున్నట్లున్నదనెను. సారధి భోజనము చేసెను. ఆవాటికి తాను తివి తోటకుబోయి విదురబోవుటలేదని సారధికి దెలియును. స్నానము చేయుచు భోజనము సేయుచు “నే నిక్కడ విదురబోను. నా యింటికి బోదునని యైదాటుపార్లినెను. మజ్జిగ యన్నము తినుచు సారధి యట్లుగా వికలాక్షి “యిది యెవరి యిల్ల”నెను. సారధి “యిది నీ యిల్లు. మీ డాక్టరుగారి యిల్లు. పాలఘాటునుంచి యెవరైనవచ్చినచో వారి యిల్లు” అనెను. “పదునాతేండ్లనుండి రానివాడు పాలఘాటునుండి రాడు. డాక్టరుగారికి నీ యింటికి సంబంధములేదు. నేను వారి యింటిలో నిలబడకలెను ”

సారధి మాటలేదు. ఇద్దరును బండుకొనిరి. వికలాక్షి యిట్లనెను. “నేను గుక్కంగద వాడకమునకు వచ్చితిని. ఆ యమ్మయిని నేను పూర్వ మెప్పుడును జూడలేదు ఎంతి యందకలై. చిదిమి దీపము వెలువచ్చును. ఆమె పొడుచుండగా బంగారము తీగ దీసివట్టున్నది. ఆమెకు మీకు నేమైన సంబంధమా?”

సారథి పండుకొన్నవాడు లేచి కూర్చుండెను. తొందరిగా మంచము దిగెను. నీధి తిలుపునడుమోయెను. విశాలాక్షి యాద్యమునచ్చి బరిసాలెను. 'సార తాటన నంటిని. చెంపలు' వేసికొనుచుంటిని' సారథి తిలుపు గడియ నీసెను. విశాలాక్షి పాదములమీదబడి కొగలించికొనెను. సారథి నెనుకకు యరలెను. విశాలాక్షి మరల గడియవేసెను. మరల నిద్దరు శేకశిష్యాగతులైరి. సారథి యిట్లనెను. "ఓసీ విశాలా! మన యూరిప్రక్క పంట కొలువ యెఱుఁగునా యని యడుగుము. ఉప్పుటే గెఱుఁగునాయని యడుగుము. ముగ్గుకొల్వ చూచితివా యని యడుగుము. గంగానదిలో స్నానముచేసితివా యని నన్ను గుగ కుము" అనెను. విశాలాక్షి మరల చెంపలు వాయించుకొని యరినిని కొగలించు కొనెను.

ఆతడు తెలువాఱి వచ్చుచున్నదనిగా దన తోటకువెలిపొయెను పోయి మంచముపై బగుండెను. నిద్రపట్టలేదు పాఱపుచ్చుకొని తోటలో బనిచేయుద మనుకొనెను. దానికిని మనస్సు తూకలేదు మిగిలిన బీడీలు తిగులబెట్టెను. ఊరి వెంట బయలుదేరెను పదిబజార్లు తిరిగివచ్చెను. నవమచున్నంతి సేపుతానూహించుకొనుచుండెను. వాకిపుడు నలుకడియైదొండెండ్లు, చిన్న ప్పడె యింటిలో నుండి లేచివచ్చితిని. నేను గొప్పయింట బుట్టితిని. నా తాతగారి గ్రామములో బ్రసిద్ధుడు. ఆయన గొప్ప సనంతుడు చాలమందికి జాల యుపకారములు చేసెను. నా నాయనగారు నాకు చిన్నప్పడె చనిపోయిరి. నా తాత నన్నుల్లాగుముగ్గుగా చెంచెను. ఆయన భార్య పూర్వమే చనిపోయెను ఇంటిలో మా యమ్యయు మా తాతయు. నేను చిగువుకొనలేదని మా యమ్యకొంపండితో మా తాత యామెను గొంపపడచుండెడివాడు. నాకారీతిగా జగులబ్బలేదు. నేనెల్లరి పిల్లలతో గలిసి తిరుగువారంభించితిని. నాకు బగునాలుకేండ్లు వచ్చునఱకే నేనెందు కుపడికిగానని తెలిసిపోయినది. నా తాతగారు చనిపోయిరి. ఎల్లుపోయినదో నాకు తెలియదు. మా యాస్తియంతయు పోయినది. నాకు నాటకములలో వేషములు వేయుట యలవాటయినది. నన్నీ విద్యలోనికిదించిన వాడు శిరధిస్వామి. ఏమి శిరధిస్వామి. ఆయన యెంతి పండితుడు. నేను పెద్దనటకుడనని వీరందఱనుకొనుచుందురు. ఆయన మందఱ నేనెంతి. ఆయన నన్ను దగ్గఱకుదీసి నాయనా! నీలో మహానలుకున కుండవలసిన లక్షణములున్నవి. పం మేర్వగడు నీకందిమైన మొగమాయలేదు అది యొక్కటయే లోపము. కాని నీ మొగములో నందము లేకపోయినను భావము సువిస్పష్టముగా భావించు లక్షణములున్నవి. నటకునకు బ్రధానముగా గావలసినది. అది నీకు బరమేశ్వరుడు ప్రసాదించినాడు. అన్నాడు. నాకు దానితోబాటు శిరధిస్వామిగారి యాశీర్వాదము గూడ

లభించినది. నేను నా యింటిలోని పట్టించుకొని లేకు. చాప చెడగా జదివి యోని మునునాగా! నా తిల్లి మా యింటిలో నామె తిప్పగామె పడుచున్నది. నాకు బిల్లనిమనిషి కచ్చెడినాడేలేదు. నేను ముదిరి పోయితిని యధేచ్ఛముగా దరిగితిని ఈ యూరిలో నటకుని నాకెంత గొరమున్నో తిక్కిన నా ప్రతిభకు ఎంత మగొరమును గలదు. నేను సభలకే పోను. పోయినచో నాకు మర్యాదలేదు, ఒక రంగనామ నన్ను మెచ్చుకొనును ఒక యమాపతి నన్ను జేవుడను కొనును అనాయకుడైన యాధారిగాను నలుగురుమండుగా నన్ను మహాపాడుడును కొనును. తన నాటకము నేను వేయుట చేత తన నాటకమునకు గొప్పదనము కచ్చెడినది నన్ను గౌరవించును. నేనిప్పుడు లేకపోయినను వికాలాక్షి బ్రతుకగలదు వికాలాక్షి సాసము నన్నే నమ్ముకొని యున్నది. అదియున్న కొనుట యెంత నాటకములో వీరరసమే ప్రధానము. కరుణమంగముగా నుండి తమ్మును. ఉండులయే రసోద్దీపకము”.

౪

వాసంతియొక్క సంగీతక చేరీ జరుగుచుండెను. ఏ సభలోనను కనుపించని సాధి యా సభలో బ్రధానముగా గనిపించెను. సాధి యట్టిసభకు కమ్ముల పూర్వ మెన్ని యు జరుగలేదు. వచ్చి ముందుగూర్చుండుట యెవ్వరు నెఱుగనిది. అతిపన్నచో బట్టణమునందు గొప్పనెలకుడను ప్రతీతికిగాని లోప మెప్పుడును లేదు. మరియొకలవాడిని యెవ్వరు ననుకొనరు ఇతికు గొప్ప నటకునిని చెప్పి కొనుటయే కాని యతిని యభినయిని శేషమును జూచినవాగు లేరు. చూచినచో తెలుసుకొనునాగు నగుదు. ఈకొంగది నాటకమునకు మాత్ర మూరిలోని పెద్ద లందిగు వచ్చిరి దానికి నాల్గయిగు కౌరణములు కలవు. మొదటిది రాజాగారు నాటకమునకు నెట్లుగురిని తెలియుట. రెండవది యాధారిగాను పెద్ద యుద్యోగస్థు లందరిదిగ్గరపోయి, నాడు తన నాటకమాడుచున్నారని సాధిగారు రాజాశేషము వేయుచున్నారని మీరు తెప్పకుండు రావలయునని బ్రతివారిని దిలిచి వాగ్దాములు పుచ్చుకొనినవచ్చుట. మూడవది సాధి గొప్ప నటకుడెకదా యెటుండునో చూచుని. అంతేకాని పెద్ద యుద్యోగస్థులను పెద్ద లనిపించుకొన్నవారును నాటకములకు పోరు. వారు నాటకముల జూదులకేటకు బ్రత్యేక కౌరణము లుండవలయును. మరియు వారి యుద్యోగములలో నే వాగు ప్రహ్వనందిమును బొందుచుండిగా గిళలవలన గలుగు రసానుభూతి వారి కెందు?

సారథి ప్రధానస్థాన మవలంబించి సభలో గూర్చుండెను. అతనికిన్న ముండివాడు లేడు. కాని యతనికిన్న సిగ్గరియులేదు. అట్లు కూర్చున్న అతివి యొడలంతయు దీర్ఘము జెట్టులను బ్రాకుచుండెను. వాసంతి సంగీతము పాడు చుండెను. సభలో గొందగు పెద్దలు తాత్కాలికముగా సారథియొక్క యచ్చటి యునికి మరచిపోయి తాళమువేయువాగు కొందగు తలలూపువాగు కొందగుగా సాచుచుండెను. వాసంతి తానొక స్వరమువేసి రాగాలాపనములో నొక విశిష్ట మైన సంగీతవేసి సారథినిక జూచును. సారథి తలయెత్తెను. నిశ్చలంతస్కుడైన యోగివలె గూర్చుండెను. తనలో దాను ద్రవ్యకొనుచుండెను. “తానిచ్చ టికి వచ్చుటజేతి బరిహాసభాజనుడైనాడు. తాను సభాయోగ్యుడుకాడు. అంపరి కన్నులు తపమిదనే యున్నవిని తనకు దెలియును. విశాలాక్షి యేప్రశ్న వేసి వదో యా ప్రశ్న యచట సమవేతులైన సర్వజనుల హృదయములందున్నది. తన స్త్రీ సంబంధమైన యనినీతి పట్టణములోనున్న వారందరికు గనులకు గట్టిన యద్దము వాసంతి యరివాహిత. పదునాఠేండ్ల పిల్ల. తండ్రి కొక్కతెయొ కూసురు. శరీరమగుమాగు ధనవంతుడు. అత డామెకు వివాహము చేయలేదు. తన వాటములలో నామె వేదమువేయును. ఆమె కోసమే తానిక్కడికి వచ్చి నట్లు విస్తృతము. ఆమె మాటిమాటికి దినవంక నే చూచుచున్నది. అన్ని కారణములు సమకూడి తనకీ యప్రతిష్ఠ తొలగింపరానిదిగా నున్నది. కచేరీ జరుగు చుండుగా తాను తొలగిపోవుట మరియూదకాదు, అది మరియూద నష్టపరచు మరి యొక పరి. సభ జరుగుచుండుగా నడుమ లేచిపోయెడివాడు సభామధ్యమున గూర్చుండరాదు. చిట్టచివరిలో యొక పెడనో కూర్చుండవలయును. సభ చుట్టు నిలుచుండి తడకక్కడై వారికడనున్నచో మరియు లాభము. సంగీతకచేరియనిగా మూడుగంటలు. అంతినేపు కిక్కుగుమనకుండా గూర్చుండుట సంగీత విద్య యందు బ్రవేశముకొని యభిమానముకొని లేచివారికి గప్తము. మరియు నెప్పుడెదో యొక దూహించువానికి మరియు గప్తము సంగీతశాస్త్రము తెలియక పది పదిమరాగములు తెలిసి పాటకునియొక్క కంఠ శ్రావ్యతమిద నాధారపడి కచేరీ వినటకు గూర్చున్నవాని దుర్దశి శోచనీయమైనది. రాగాలాపన చేసినపుడు మాత్రమే వాడు కొంత యానందించగలడు. తక్కినప్పుడు వాని కేదయు దెలియదు. పదిమంది తలలూచుచుందురు. పదిమంది తాళములు వేయుచుందురు. రెండుమూడు నిమిషములు గాయకుడు స్వరమువేసినచో నందరు చప్పట్లు కొట్టుదురు. పరిశ్రమచేసి తద్విషయకమైన సంపూర్ణజ్ఞానము కలవాడే విద్యా ప్రదిర్శనము లాస్వాదించగలడు. అట్టి సభలో వందమందియున్నచో తొంబదిమంది యట్టివారే కాని ఊహాళాలులు కానిచో నట్లే కూర్చుండవచ్చును. ఉహాళా

గూఁగ్గుండలేడు. వాని మనస్సునకు నైశ్చల్యములేదు. దానికి దోడు మరి యేవో కారణముచేత బదిమంది కన్నులు తపమిది నున్నవని తెలిసికొనఁ జూచి సభలో గూఁగ్గుండుట మిక్కిలి కష్టమైన పని. అట్టివాడు లోక మేనును కొన్న ను సరే తినిపెట్టమైన పని తాను చేసెడివాడైనచో బరిహాస పాత్రుడగును. సాగధి యా నాడు పరిహాస పాత్రుడయ్యెను. కచేరీ సగము జరిగెను. వాసంతి స్వరము వేయుచుండెను కొందఱు తాళములు వేయుచుండిరి. కొందఱాహాహా యనుచుండిరి. బయటికి వేచిపోవుటకు సాగధి లేచెను అందరి కన్నులతనిమీద నే నిలిచెను. అతడు బయటికి వెడలిపోయెను. సభకులదిదేమి పారవశ్యమో యాదేమి తస్మయత్వమో యొకవ్యక్తి లేచి వెల్లింబిలిలోనూగడితల లాగినది. తాళము వేయు చేతులు నిలిచినవి సభలో గుఱుగుసలు బహులు దేరినవి. సాగధి కదలకుండ గూఁగ్గున్నచో సభ రక్తిక క్షేడిదే, తరువాతి వాసంతి యెంత ప్రయత్నించినను సభలో నిశ్శబ్దత కలుగలేదు. ఆమె వెంటనే రాగాలాపన చేయ నారంభించెను. కల్యాణరాగము పాడెను. సభ కొంత నిశ్శబ్దమైనది రాగా నంతరము మరల సభ యథాస్థితికి వచ్చెను. వాసంతి తరువాతి నరగంబు కన్ను నెక్కువ పాడలేదు. సభలో నుండి యెవ్వరు లేచిపోరాదా. ఎందఱు లేచిపోయిరి. సాగధి లేచిపోయినంత మాత్రమున యింతిరసాభాస యేల కావలయును. ఈ జనుల దురూహలేమి, పురుషుడు తనంతి దాను వ్యక్తిగతముగ మంచినాడే. ఏది ముందితో గలిసియున్నప్పుడు వానియంతటి దుర్మార్గుడుండడు. మనుష్యుడొక్కడున్నప్పుడు తానొక్కడే యైనపుడు తనకు దుర్మార్గువు టూహలు వచ్చినను తనలోదానే యూహించుకొనగలడు. దానికివాగ్వాదహారము లేదు. అధికముగా గ్రీయాచరణము నుండదు. రెండవవానితో గలిసినపుడు వాగ్వాద హారము కలదు. క్రియాపర్యవసానము పొందును పొందినది. లోకమునకు సంబంధించినంత వరకు దుష్టమైన నిందాపూర్వకమైన వాగ్వాదహారము మిక్కిలి చెప్పది.

గోదావరి పొంగివచ్చినది. ఊళ్లు పాడుచేసినది. చనిపోయినవారు చనిపోయిరి. ఆస్తి నష్టపడినవారు పడిరి. వారి కష్టమునకు జూచెడివారి కడుముగోప్పది. కష్టమొగుఖమో అనుభూతిదశలోస్వల్పము. విచారణదశలో ఎధికము. రాజోవు నాపదనూహించినకొలది గడుపు చెఱువగును. ఆపద వచ్చినది ఆపదలోనున్నాము. మన యింద్రియములు దిమ్మెక్కిపోవును. భయములేదు. కష్టమెదో యనుభవించుచున్నట్లుండును. కష్టమొ గుఖమో యెచ్చట నున్నది. మన యూహలో నున్నది. అనుభవ సమయమున బహుస్వల్పము. అందుచేత దానిబాధ యెక్కువలేదు.

భద్రుని చెప్పినట్లుగా నున్న రాజు చెప్పినట్లుగా లేదు, లోకము నిందించేయటయే లోక మారకుండా లేచావులయే యీ లోకము యొక్క దుర్తికి ఇదియిది యని యెవ్వరికి తెలియదు. అందుకు దలసింపే నుటాడె దగా. గోరింతిని కొండతిలు నెయ్యదుగా. మనజాని సాంఘిక మైన యీ ప్రపంచం వాని యాత్మసదార్థంకొరె మనజాని స్వహాతిమైన ప్రపంచిత మనజాని నీచసథ గామికొడు. సంఘ సంస్కృత్యంబంది నీచసథ గామి యగుచు న్నాడు. అందునయే రాజు సంఘ సంస్కృత్యమైన ప్రపంచములోని దోషములనే శిక్షించును. మహాత్ముడు మానవుని యాత్మను శిక్షించుచుండగా రాజు మానవుని దేహమును శిక్షించుచుండును. ఋషికిని రాజును గల భేదమిది. రాజును గొంపింతురు జనములు.

ఈ రాజ్యమంతయు వాసంతికి దలసింది. ఇదిగో నున్నవాగు సాంధి లేచిపోవుట వలన నెట్లూహించుచున్నానో యామెకు దెలియును సాంధి వివరదాః, గూర్పుండాదా. కూర్పున్నచో నచ్చిని నన్ను మేనా అతిశయ తగుల బడి పోవుచున్నదా. తనపాలు నాతికు వివరయనని మహాభీ-వతో బతిమాలి బామానిసథకు దీసికొని వచ్చెనే. అతిశయ మెచ్చినచో దా నెంతయో సంతోషించెడిన తిలకునలుగురిగో, దావంపు తెచ్చెను. ఇంక నతిశయో నుటాడె గదు. అతిని నాటక సంఘముగో వేషము వేసుగు నిజముగా సంకీర్తి విద్వాంసుడు నాటకములో వేషము వేయుట గౌరవహీనమైనది. స్త్రీ విషయములో వేరే చెప్పనక్కరలేదు.

వాసంతి ఇదియెంతినో యెవ్వరితో జెప్పకుండా నింటకి నవలీనయెను. తిండి ననుక నే మిగిలినాడు. ఆమె వేరెబండి చెయించుకొని నవలీనది. నల్లి యలంకారములు తీసివేసింది తెల్లచీరకట్టినది. మంచముమీదిబండుకొని కన్నీరు మన్నుగా నేడ్చుచుండెను.

శరీరుకుమారు పుత్రికాజీవి. తాను తొండటగా నింటకి బోయెను. కూతు యొక్క స్థితి చూచెను. అతినికి గారము తెలియలేదు. అతి డొక చిత్రమైన పురుషుడు కొండలు విక్కిలి యూహాశాలై యుండియు నేక విషయ ల్గు మనస్కులైనచో, దీదతిరములైన యూహలు వారికిరావు. అతినికి దీని కూతురు మహావిద్వాంసురాలని గొప్పగా యనిగా లోకమునందు ఒకప్పుడెంపొందినవలె నన్ని యూహయేకాని లోక మేమనుకొనునోయన్ని యూహయేలేదు తనకూతురు పాడుచుండగా ఒక్కని గూర్పుండి మహానంది మనస్థించును. ఆమె పాట కుప్పితిబ్బిబ్బు లగువాడు వానికంటే స్పృహలో మరియొక డుండెడు. అతిని కామయే జన్మచారితార్థము.

ప్రక్క గూర్చుండి యతడు కూతు లులింగెను. నిన్నెవరే మునిరి? సభలో నాడును నీ పాటను మెచ్చుకొన్న వారే గాని క్రొదన్న వాగు లేరే. అందఱును నన్ను అరికికొని ప్రశంసించిరి. ఎవ్వరితో జెప్పకుండు నింటికి వచ్చితి వేల? శిర్యగాగు నీ కేదో సన్మానము చేయదొచ్చుకొన్నాడు. వంగళము పొడితిరి. వెంటనే లేచివచ్చితిరి. ఇది మర్యాదయా" యని పది నిమిషములు మాట్లాడి తొరగము చెప్పు మని తిండి మాటవాటికి బలవంతము చేసినమీదట వాసంతి యొద్దను "సారథి సభలోనుండి యంత హఠాత్తుగా నెంగుకు లేచి పోయినాడు?" యని ప్రశ్నించెను. తిండి "ఆయన కేమి పని యున్నానో. ఆయన పాపాన్యముగా సభిలకు రాడు. మనము బలవంతము చేసితి మని వచ్చినాడు. సంగీతి సభలో గూర్చుండి మొదటినుండి చివరదాక గూర్చుండి వినుట యాయన కలవాలు నగు. ఆయన నెడలి పోయినాడు. అంగుచేతి నీవు పాట నాపక సిం యవని మేమున్నది" యనెను. వాసంతి సభ రక్షి కల్పబోవుచున్నది. అప్పు డాయన లేచిపోయెను. దాని మూలముగా సభ యంతయు బాడైపోయెను. నే నింక సంగీత క చేరలే చేయును. నా కీ సంగీత మక్కఱలేదు" అనెను. శిరీషు నీ విలునింటి మాట లంటివా నేను నీ గొంతుకోసి నా గొంతుకోసికొందును. భగవంతుడు నీకు మంచి గొంతుక యిచ్చినాడు నేను నా వాకప్రయులుపడి నీకు సంగీతము చెప్పించితిని. నిన్నరన దేశమునకు దీసికొనిపోదును. అక్కడ తెద్ది విద్వాంసులవద్ద నేర్పించును. కళ ముఖ్యమా జీవితము ముఖ్యమా. ఒక మహావిద్య చేతిలోనుండి దానిని వృద్ధి చేసికొని లోకములో బ్రతిష్ఠ పొందుటకంటె పెండ్లి యాడె పిల్లలను గని కట్టి తినుట మంచి దని యనుకొనుచుంటివా? సారథి గొప్ప వలకు డన్నమాట నిజమే. ఆయనకును నీకును సంబంధ మేమిటి. ఆయన నాకు బాల్య స్నేహితుడే నీ కేమి పినతిండియా? యన్న గారా? ఆయనను నీ వంత గౌరవించుట నా కిష్టములేదు. ఆయన సభలోనుండి లేచిపోయినాడట. తన మనస్సు చెడిపోయినదట. తాను చివరకు లేచివచ్చెనా ఇట్టి పనిచేసినచో నా కిష్టములేదు. నేను నీకు దండ్రెడినైచో నీవు నాకు గూతురనైనచో నీ సంగీత క చేరెలకు సారథికి నేమియు సంబంధములేదు. నీ వఘోరించుచున్నావని యొప్పు కొన్నాను. కాని సారథి పాట క చేరికి దేనికి రావలయును, ఆయన కేమి సంగీ తము తెలియును. ఆయన రావలయునని నీ వెందుకు బట్ట పట్టితివి. వెంటనే లేచి మొగము కడిగికొని మంచిచీర కట్టుకొని రమ్మ" అని తిండి లేచిపోయి చావడిలో గూర్చుండెను. వాసంతి వెంటనే లేచెను. ఆమెకు తిండి కంటె దైవము లేదు. అతడు గీసినగీటు చాటడు. ఒక్కొక్కపుడు తిండి నెదరించి మాట్లాడును. ఎంతమాట్లాడినను చివరకి దండ్రెడిమాటయే చేయును. తనమనసులో

నేడయిన కోరిక పుట్టినచో దండ్రీచేరి పోయినది చూచుచున్నాను. స్వర్గము ముగిసి నింగుని నిధిలో వాసంతి పాడవలెను. తిండి యంగీకరించినచో బోదు. కాని యుక్కొక్కప్పుడామె కోరికలకు దండ్రీయే యనుకూలించును. కొన్ని కోరికల కేమి గూమె యెల్ల కోరికలకు దండ్రీ యనుకూలించును. నిజమునకు దండ్రీమీద వామె కున్నంత యధికార మామెగిరిద దండ్రీకి లేదు. ఇంది విషయములలో నొక విషయముమీద దండ్రీకి గోపము వచ్చును. అప్పుడామె తిండి ననుసరించును.

మగనాడు ప్రాద్దుల సారధి శరీరకునూగు నింటికవచ్చెను. శరీరమనవ్రుదు నెరుగువచ్చి చాల దినాలకు వచ్చితిని తీసికొనిపోయి కుర్చీలో గూర్చుండ బెట్టెను. అంతలో నదిటికి వాసంతి వచ్చెను. వాసంతి సారధినిజూచి మొగము ముడిచికొనెను. ఆమెనుజూచి సారధింవ్రుదు ఆమె మొగము పెడద్రెప్పకొని వెలివిపోయెను. శరీరమనవ్రుదు బ్రాతికాలముల వట్టి కాఫీత్రాగదు. గట్టిగా ఫలహారములు చేయుచును. వారి యింట వంటకత్తె గలదు. ఆయింట ముగ్గురే. వంటకత్తెయు శరీరమను. వాసంతియు శరీరభార్య పదియేండ్లక్రింద చనిపోయెను. అతిశు మరల వివాహమాడలేదు. ఇంటిలోని వంటకత్తె వారి కడో యాకాసిపోకాసి చులుము. వంటకత్తెయైనను శరీర వాసంతులమీద నామెకు జాల యధికారముగలదు. వాసంతిమీద దక్కువ యధికారము. శరీరమమీద నెక్కువ యధికారము. వారి యింటిలో నే భోజనపదార్థము చేసినను నిచ్చడి ముబ్బడిగా చేయుచును. ఎవరో యొకగు స్నేహితులు ప్రతిదినము ప్రాతికాలముం వారియింటికి ఫలహారమునకు వచ్చుచు నెయుండును. వారి యింటి కెదురుగా నాయూరి కర్ర మున్నాడు. అతిశు పదోండునండి ప్రతిదినము ప్రాద్దుటి పూట వారియింటిలోననే కాఫీ. అతి డీనాడు గ్రామాంతరము వెళ్లినాడు. అతిశును పట్టుబడి మనిసియే. అంగుచేతి సారధికి నమ్మనులేకపోయెను. రెండు పోయల యిద్దెవల దించి సారధి నాల్గు మాడు కప్పుల కాఫీ త్రాగెను. తిండి కేక వేయగా వాసంతి తమలపాకులు తెచ్చెను. పళ్ళె మచ్చటబెట్టి వాసంతి పోబోవుమండెను.

సారధి-“నీవంటి సంగీతవిద్వాంసులకు మామీద గోపము వచ్చినచో మేము నిలువగలమా?”

వాసంతి-మేమేమి సంగీత విద్వాంసులము. పైగా మే మాడువాండ్రము. మేమేమి మహానటకులమా. మాపేరు దిగ్ దిగంతముల మారుమ్రోగుచున్నదా? మీరనగా గొప్పవారు గనుక సంగీతము పాడువారి కచేరిలో గూర్చుండి రసాభాసము చేయగలరు. మేము మీ నాటకములో నేమి చేయగలము. మీ నాటక

జీవన స్మృతి

గీ వ ప్రకరణము

కళాకాలవిద్య

ఉన్నతవిద్యాసంపాదనమునకై బొప్పట్ల విడిచి యితర పట్టణములయందు ౧౯౦౪ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౯౦౮ వ సంవత్సరమువరకు పెద్ద సెలవులు తప్ప యావత్కాలమును పెదబాపయ్యగారు గడపియుండిరి. ఆ కాలములో, అయిదువత్సరములు బందరులోను, ఒకసంవత్సరము గుంటూరులోను, నాలుగుసంవత్సరములు చెన్నపట్టణముల్లోను, ఒకసంవత్సరము రాజమహేంద్రవరములోను ఆయన నివసించెను.

మేనమామ వెంకటప్పయ్యగారు బి. ఏ. చదువుటకు బందరులో నుండవలసియుండుటచే వారితో పెదబాపయ్యగారు రచట నుండి విద్య సభ్యునించునట్లు మొదట నేర్పాటుచేయబడెను. నోబిలుకాలేజీలో జేరి నాలుగవ ఘరమును అయిదవఘరమును చదివిరి. తరువాత వెంకటప్పయ్యగారు బందరు విడువ తీర్చుకొనిచుటచే, ఆయన బొప్పట్లసమీపముందున్న

గుంటూరులో ఒకసంవత్సర ముండి మిట్రిక్యులేషను పరీక్షకు
చదివి హాజరాయెను. కాని ఆయేడు పరీక్షలో తప్పిపోయెను.
అందునకు ఉరునువిద్యాలయమును మారుట ముఖ్యకార
ణమై యుండవచ్చును. కాని ఆయపజయ మాయనకు అమి
తవిచారమును నలుగిరిలో తలయెత్తుకొని తిరుగలేనంత
స్థిగును కలిగించెను. నూటి కింతమందిని ప్యాసుచేయవలెనని
ముందుగ నిర్ణయించుకొని ఆనిర్ణయమున కనుగుణముగ పరీ
క్షకాగితములమీద దయాదాక్షిణ్యములు లేకుండ మూర్ఖు
లువేసి విద్యార్థులయుత్సాహమును చంపుట కలవాటుపడిన
పరీక్షాధికారులకు వారివిచారముగాని సిగ్గుగాని తెలియ
నేరదు. పరీక్షలలో తప్పిపోవుటవలన కలుగు నిరుత్సా
హము ఎందరి తెలివి తేటలను పూర్తిగ నాశముచేసి యుం
డునోగదా! పెదబాపయ్యగారు ఆసంవత్సర మతివైభవ
ముతో గావింపబడిన చెల్లెలువినాహసంబంధమైన వేషక
లందు పాల్గొనక యెవరికిని కనబడకుండ ఉగ్రాణపుకొట్టు
వద్ద వంటసామానులను ఇతరవస్తువులను అందిచ్చుచు ఆపెం
డ్లదినుములు గడపెను. ఎంతపరితాపము జెందెనో చూడుడు!
కాని ఆయన దుఃఖముచే క్రుంగిపోక మరుసటిసంవత్సరము
చదువునందు శ్రద్ధ నినుమడింపజేసెను. వెంకటప్పయ్యగారు
బందరుల్లో నుద్యోగమై అచటికి మరలవచ్చుటచే వారియధి

నమం దుండి నోబిలుకాలేజీలో ౧౯౯౭ సంవత్సరమందు మిట్రీక్యలేషను తిరిగిచదివి పరీక్షలో మొగ్గటితరగతిని తేరెను. పిమ్మట ఎఫ్. ఏ జూనియరును సీనియరును అచటనే చదివెను. కారణాంతరములవలన ఎఫ్. ఏ పరీక్షకు పూర్వము కొంతకాలము, కాలేజీహాస్టలులో భోజనము చేయుచు అచటనే నివసించెను. ఆపర్యాయము ఎఫ్. ఏ పరీక్షయందు కృతార్థుడు కాకపోయెను. స్వగృహములందు ఒకవిధమగుపద్ధతిని పెరిగినపసివారు విద్యకొరకు నితరగ్రామములకు పోయి యచట తగినసౌకర్యములు లేక ఆరోగ్యము చెడి చదువు సాగక పరీక్షలయందు తప్పిపోవుటను మనము సామాన్యముగ చూచుచుందుము. విద్య నేర్చుటకు మనదేశ సాంఘికము నాటంకములే; పెదగాపయ్యగారుకూడ నిటువంటికష్టములకు లోనవుచు చదువునందు కొంత వెనుక పడవలసినవారయిరి. కాని ఆయన మిగులపట్టుదల కలవాడగుటచే తాను చదువదలచిన విద్యనంతయు చదువగలిగెను. ఎఫ్. ఏ తప్పిపోయినతరువాత, ఆయన బందరులో నుండుట కిష్టపడక చెన్నపట్టణమునకు వెళ్ళి క్రిస్టియను కాలేజీలో ప్రవేశించి చదువనారంభించెను.

* ౧౯౦౦, ౧౯౦౧, ౧౯౦౨, ౧౯౦౩ సంవత్సరములు నాలుగును ఆయన చెన్నపట్టణమందు విద్యనార్జింపించు గడ

పెను. మొదటిసంవత్సరములో ఎఫ్. ఏ పరీక్షయందును, తరువాత రెండుసంవత్సరములలో బి. ఏ. పరీక్షయందును జయముగాంచెను. బి. ఏ లో తత్వశాస్త్రము చదివి మొదటి తరగతిని కృతార్థుడాయెను. ప్రకృతిశాస్త్రము ఉపాధ్యాయవృత్తికి మిక్కిలి యుపయోగముగా నుండునని తలచి అది మరియొకసంవత్సర మభ్యసించి యందును పట్టముబడెను. ౧౯౦౩ సంవత్సరము ముగియునప్పటికి డబుల్ గ్రాడ్యుయేటు అనగా రెండుశాస్త్రములందు పట్టభద్రుడాయెను. కశాశాలవిద్య ప్రారంభించినప్పటినుండియు తా నేవృత్తి నవలంబింపవలయు నని తనలోతాను విచారించుకొనుచుండెను. తోడిజనుల కెక్కువ యుపయోగకరమయిన వృత్తియందు ప్రవేశింపవలయునని ఆయన యాశయము. నానావిధములయిన వ్యాధులచే బాధపడుచు ఆనరపూర్వకముగ వైద్యసాహాయ్యము చేయు వైద్యులకొరకు నిరీక్షించురోగులు మన దేశమున నెందరో గలరు. వైద్యముద్వారా మానవసేవ చేయుటకు నెక్కుడవకాశ మున్నది కావున, వైద్యవిద్య నేర్వవలయునని ఆయన మొదట తలపెట్టెను? కాని తనకు తగినంత దేశారోగ్యము లేదని డాక్టరులు చెప్పినందున ఆచదువు మానుకొనెను. పిమ్మట ఉపాధ్యాయవృత్తియందు జేరుటకు నిశ్చయించెను. వృత్తి నిర్ణయించుటలో తన కెక్కువడబ్బు

వచ్చుసాధనముగ నది యుండవలెనని ఆయన యెన్నడును తలపోసియుండలేదు. అటువంటి వృత్తులనుగురించిన యాలోచన ఆయనమనస్సులోనికి రాలేదనియె నుడువవచ్చును. దేశ పురోవృద్ధి ముఖ్యముగ నెవరిపై నాధారపడియున్నదో యట్టి యువకులతో నధికసంబంధము గలిగి వారికి విద్య గర్హుటకే గాక సద్వర్తన మువడజేయుటకును ఉపాధ్యాయవృత్తి మిక్కిలియనుకూలముగ నుండునుగాన ఆయనదృష్టి దానివైదికి మరలెను. అందునకు నుసినవిద్య సభ్యసించెను. మరియు ౧౯౦౪ వ సంవత్సరములో రాజమహేంద్రవర బోధనా భ్యసనకళాశాలయందు ఎల్. టి పరీక్షకు జదివి యాసంవత్సరాంతమున నందు తేరెను.

విద్య నేర్చుచుండినకాలములో తా నొంటరిగా చెన్న పట్టణమువంటి పెద్దపట్టణములో వసించినప్పుడు గూడ ఆయన తనకర్తవ్యములందు అమితశ్రద్ధ గలిగి నియమానుసారముగ జీవితముగడపెను. తన కక్కరలేని యితరవిషయములలో నేమాత్రము జోక్యము కలిగించుకొని తనకాల మెప్పుడును వ్యర్థముచేసికొనలేదు. తనకాల మొకక్రమపద్ధతిని వినీయోగించుచు నేవేళల కేపనులు జేయ నిర్ణయించుకొనునో నాయావేళల కవి తప్పక జేయుచుండెను. సంవత్సరము మొదటిదినమున కెన్నిగంటలు చదువునో సంవత్సరాంతమున పరీక్ష

సమయములో సహితము దినమున కన్నిగంటలె చదివెడువాడు. పరీక్షసమీపించుచున్న దను నాతురతతో విద్యార్థులు సాయంకాలసమయములందు మేడలమీద పుస్తకమొకచేత పట్టుకొని చదువుచు తలదిమ్మెక్కి నొప్పిపెట్టుటచే రెండనచేతితో నొక్కుకొనుచు బాధపడుచుండ, ఆయన ప్రతిసాయంకాలము పికారుకు వేళకాగానె బయలుదేరి వెళ్ళుటను వారు జూచి యెంతయు నాశ్చర్యమును ఈర్ష్యయు జెందుచుండిరి. ఎల్. టి. పరీక్షకుముందు ఆయన కెక్కవ జబ్బుచేసి చివరిమాసములలో నేమియు చనువుటకు వీలుగాక పరీక్షకు వెళ్ళుటకును అశక్తుడుగా నుండియున్నప్పుడు, పరీక్షకు వెళ్ళి బాధపడవద్దని మిత్రులు సలహాచెప్పినను, సంవత్సరారంభమున పుస్తకములు చదివి తాను వ్రాసిపెట్టుకొన్న విషయములను పరీక్షదినమున నొకపర్యాయము చూచుకొని పరీక్షకు హాజరయి యాసంవత్సర మందు గెల్పొందగలిగెను. వేళతప్పకుండ రాత్రులందు ౯ గంటలతో ౧౦ గంటలతో పకుండి చీకటితో నిద్రలేచి కాల్యకృత్యముల తీర్చుకొనువాడు. ఆవశ్యకమయినంత నిద్రయు పరిశ్రమయుకలిగియుండి మనస్సు నిర్మలముగాను ఉత్సాహవంతముగాను నుంచుకొన్నప్పుడు ఒకడు ఒకగంట చదివినది వాడె అలసి వినుగు జెంది యున్నప్పుడు కొన్నిగంటలు చదివినదానితో సమాన

మగునని ఆయన తరచుచెప్పనట్టి సదుపదేశము. ఈవిషయము విద్యార్థులు ముఖ్యముగ గమనింపవలయును. ఆయన యెవరెవరివద్ద విద్యనభ్యసించెనో వారెల్లరిప్రేమకును గౌరవమునకును తనపరిశుద్ధవర్తనముచే పాత్రుడగుచుండెను. లోవరు సెకండగి చదివినప్పుడు నరసింగరాయుడుగారికి కలిగిన సదాప్రాయమే ఆయనయెడ నితరగురువులందరు కలిగియుండిరి. చెన్నపురి క్రిష్టియన్ కాలేజీలో ఆయన కధ్యాపకులుగా నుండిన మఘాట్ గారును స్కిన్నరుగారును మెస్టన్ గారును డాక్టరు మిల్లరుగారును ఆయనయందమితానురాగమును కలిగియుండిరి. ఆయన ఆకాలేజి విడిచినతరువాత ఆయనబంధువులు ఆయనతో తమకుగల బంధుత్వమును కళాశాలాధ్యక్షులకు తెలుపుకొనినంతనె సులభముగ నందు చదువుకొనుటకు ప్రవేశమును బడయగలిగిరి. తనగురువుల సన్మానమునకు తగియుండుటకు ఆయన వారి గుణవిద్యావిశేషముల గ్రహించి వారియెడల నమితశ్రద్ధాభక్తుల జూపుటయే యని వేరుగ జెప్పనక్కర లేదు. తన శరీరమందు అస్వస్థతగా నుండియు, డాక్టరు మిల్లరుగారు స్కాట్లెండుదేశమునకు పోవనైయున్నతరి ౧౯౩౩-౧౯౦౭ తేదిన వారిని దర్శించి నాడు ఆసందర్భముగ తన దినచర్యపుస్తకమునం దీక్రిందివిధమున వ్రాసికొనెను

“డాక్టరు మిల్లరుగారిని దర్శించితిని. వారు స్కాట్లండుకు పయనమగుచున్నారు. వృద్ధాప్యమున తమకార్యక్షేత్రమును విడిచిపోవుటకు తమ యువ్యమును కనపరచుచు వృద్ధులగు నామహామహుడు నుడివిన నుడువు లాలకించు తెంతయు విచారకరముగనుండెను. వారియందలి మృదుస్వభావము సువ్యక్తమగుటను గూడ గాంచితిని. నేను దుఃఖము నాపుకొన లేకపోతిని. యధార్థమయిన మహాపురుషుల నెరుంగుభాగ్యము నాకు ప్రసాదించినందులకు ఈశ్వరునకు ధన్యవాదములు.”

పెదబాపయ్యగారు తమగురువులయెడ నిట్టిసద్భావము కలిగియుండుటవలననే ఆయన వారిమన్ననలకు పాత్రులగుటయే గాక వారినుండి గ్రహింపవలసిన సద్విషయములను గ్రహించి తమబుద్ధిని వికసింపజేసికొన గలిగెను. ఆయన పూర్వాచారములందు మొదటనుండయు దృఢవిశ్వాసము కలిగియుండి వానిని హృదయపూర్వకముగా ననుసరించుచుండెను గాన, తమగురువులు తెలిపినయభిప్రాయములెంతయుత్కృష్టము లయినవయినను విచిత్రముచేయక యెప్పుడును స్వీకరింపలేదు. స్వకీయములయిన విశ్వాసములు లేనివారు తామెవరి ననుసరించి జీవించురో వారివలె సంధప్రాయముగ మారిపోవుదురు. పెదబాపయ్యగారు రిట్టితెగకు

జేందినవారు కారు. మొదటినుండియు ఆయన తనవ్యక్తిత్వము కాపాడుకొనుచునే యుండెను. వల్లూరి నరసింగ రాయుడుగారివద్ద బాల్యమునందుచు సర్ డాక్టర్ రఘుపతి వెంకటరత్నమునాయుడుగారివద్దను ప్రస్తుతము పితాపురము రాజాగారి కళాశాల ప్రిన్సిపాలుగా నున్న డాక్టర్ వేమూరి రామకృష్ణరావుగారివద్దను కొంతవయసు వచ్చినప్పుడును విద్యనభ్యసించుట తటస్థించి వారియందు భక్తిశ్రద్ధలు కలిగి యుండినను వారియొక్క బ్రాహ్మసమాజాభిప్రాయములను మాత్రము స్వీకరించియుండలేదు. మీదుమిక్కిలి వారి శుశ్రూష సలుపుకాలములో వారియభిప్రాయములను విమర్శించి ఖండించుచుండెను. అటులనే క్రిస్టియన్ కాలేజీలో గొప్ప క్రైస్తవమతప్రచారకులదగ్గర చదివినప్పుడు వారి నైత గౌరవించినను వివేచనాశూన్యముగ వారి ననుకరింపలేదు. తమకు భక్తిభాజనులయినవారు భిన్నమతాపలంబికులయి తా మంగీకరింపజాలని పద్ధతులు కలిగియున్నను వారిని భక్తితో సన్మానించు స్వభావు లగుటచే పెదబాపయ్యగారు వివిధాభిప్రాయములను పరిశీలించుచు సత్యాన్వేషణముచేయుట కెక్కువ యవకాశమును బడయగలిగిరి. ఆయన పొందిన జ్ఞానాభ్యున్నతి కంతకును అదియే ముఖ్యకారణము. స్వాభావికమగు అభివృద్ధి నభిలషించువారు పెదబాపయ్యగారి

మార్గమునె యనుసరింపదగును.

నియమీపూర్వకముగా చదువుకొనుటకు అలవాటు పడియుండుటచే ఆయన పరీక్షలకు కావలసిన పుస్తకములనే గాక జ్ఞానాభివృద్ధికి తోడ్పడు నితరగ్రంథములనుగూడ చదువుటకు కాలము కల్గి యుండగలిగెను. కొన్ని నిమిక్షములయి నను ఆయన యెప్పుడును వ్యర్థముగ గడపియుండ లేదు. ఏదో సద్గ్రంథ మాయన చదువుచుండని దినములు లేవని చెప్పవచ్చును. తమబంధువులును మిత్రులును సెలవుదినములలో చీల్లచేక ఆడుచు కాలయాపనము సేయుచుండ, తా నొక గదిలో ప్రత్యేకముగ గూర్చుండి నిశ్చలమనస్సుతో గ్రంథ పఠనము గావించుచుండెడివాడు. ఆయన వర్తనము మొదట కొంతవిపరీతముగ తోడివారలకు గాన్పించినను, వారెల్లరు ఆయన దీక్షను కనుగొని ఆయనయం దతిశౌరవము చూపియుండిరి. కొందరు అన్ని వేశల చదువుచు పుస్తకముల నంటియుండు పురుగులవలె నుండి యితర వ్యాపారములన్నియు కట్టిపెట్టి తుదకు ఆరోగ్యమును కూడ చెడకొట్టుకొందురు. ఆయన యెప్పుడు నటుల చదువలేదు. ప్రతిదినము నిర్వర్తింపవలసిన దేహపరిశ్రమ, స్నానము, సంధ్య, సాంఘిక సేవ మొదలగు విధులలో చదువు ఒకటియని తలంచెను. దేని కెంత కాలము వినియోగింపనగునో యంతకాలమె వినియోగించుచు

ఆయన సమగ్రమయిన యభివృద్ధిని బడసెను. బుద్ధినిమాత్రమే పెంపొందించి శరీరమును ఆత్మను ఆయన కృశిరీపజేయలేదు. సర్వాంగోన్నతి జెందుచుండుటచే, ఆయనజీవితము విద్యార్థి దశనుండి కూడ రమ్యముగ నుండి యితరుల కాకర్షకముగ నుండెను. కేవలము పరీక్షలకు వలసిన గ్రంథములనే చదివి చదివి వానియం దున్న త్రేణీయం దుత్తీర్ణులయినవారు ఇతర విషయములం దెట్టియభ్యున్నతియు పొందకుండుటను చూచుచుందుము. వారిజీవితములు వికృతాకారములుదాల్చి హృదయరంజకములుగ నుండవు. పెదబాఱ్యుగారు పట్టపరీక్షల కావశ్యకమయిన చదువుతోపాటు ఎట్టియన్యధమయిన చదువుచుకూడ గలిగి జీవితమును అందముగ పరిణమింపజేసి కొనెనొ దానిని గురించి ప్రత్యేకముగ పాఠకులు విన నభిలషింతురుగాన రాబోవు ప్రకరణమున నది కొంత వివరింపబడును:

జీవనస్మృతి

౬ వ ప్రకరణము.

సర్వాంగపరిజ్ఞానము.

బాపయ్యగారికి మొదటినుండియు ఆంగ్లభాష నేర్పు
టిలో నభిరుచి మెండు. ఆయన పరీక్షలకు నేర్పరుపజీసిన
పుస్తకములు మాత్రమెగాక తనంతట తాను చదివి అర్థము
చేసికొనగల కథలపుస్తకములను జీవనచారిత్రములను ఇతర
గ్రంథములను క్రిందితరగతులనుండి గూడ పఠించుచుండెడు
వాడు. ఆంగ్లభాషాపరీక్షలగుదు మంచిమార్కులు తెచ్చుకొను
వాడనియు, సంభాషణమునందు వ్యాకరణయుక్తముగను
అలంకారసహితముగను స్వచ్ఛమయినయాంగ్లమును చిన్న
ప్పటినుండియు నుపయోగించువాడనియు, ఆయన బాల్య
మిత్రులు చెప్పుదురు. ఈయభినివేశము సుప్రసిద్ధ గ్రంథ
కర్తలును కవులును ఆంగ్లమున రచించిన గ్రంథములను తన
మనోవికాసమునుసరించి యెప్పటికప్పు డాయనను చదువునట్లు,
చేసినది. మతము, తత్వము, భక్తి, నీతి, సంఘము,
రాజ్యాంగము, కేవలభాష మొదలగువిషయములకు సంబం

ధించిన జ్ఞానము ముఖ్యగ్రంథములను జదివియు గురువరేణ్యుల నాశ్రయించియు ఆయన బడసెను.

ఆయన బందరులోనున్నప్పుడు అచటి హిందూమత బాలసమాజములో సభ్యుడుగా నుండెడివాడు. వల్లూరి నరసింగరాయుడుగారిద్వారా ఆయనకు సంస్కరణాభిమాన మేమయిన నలవడియుండిన ఆకొంచెమును వెంటనే తొలగించుటకు మామ వెంకటప్పయ్యగారు ఆయన బందరుకు రోగానె హిందూమత బాలసమాజముతో సంబంధముపెట్టుకొనునట్లు చేసిరి. ప్రాచీనహిందూవిశ్వాసములందును ఆచారములందును అదివరకె ఆయనకు మనసు కుదిరియున్నది కావున, ఆసమాజమునందు పేరునకుమాత్రము సభ్యుడుగా నుండక యెంతయొ యుత్సాహముతో పాటుపడెను. ఆసమాజమునందు ప్రధానహిందూమతగ్రంథములు సమకూర్చబడెను. ఆయన వానిని బహుశ్రద్ధతో చదివెను. తత్సమాజాధ్యక్షులుగ నుండినట్టియు, స్కూళ్ళయిన స్పెక్టరుగా పనిచేసి కొలదికాలము క్రిందట కీర్తిశేషులయినట్టియు కలపటపు సుదర్శనరావుగారు, రాజమహేంద్రవరములో బాపయ్యగారి వర్ధంతినందర్భముగా ఒకసంవత్సరము జరుపబడినసభ యందుమాటాడుచు, బాపయ్యగారు జ్ఞానసంపాదనమునందు కలిగియుండిన యాకాంక్ష అసాధారణమనియు, బందరు హిందూసమాజపు నైకభాండా

గారములోని మంచిపుస్తకములన్నియు ఆయన చదివెననియు, పుస్తకముల్ను చదువునప్పు డేవైననందేహములు తోచిన వానిని తీర్చుకొనుటకు ఆయన తమవద్దకు వచ్చి ప్రసంగించుచుండిన సమయములలో తాము ఆయనకు క్రొత్తగా నేర్పిన దానికంటె ఆయనవద్దనుండి తాము నేర్చుకొన్నదె యధికముగా గలదనియు, తమకంటె చిన్న వాడె యయినను ఆయన యందు తమకుగురుభావము జనించినదనియు, ఆయనకు కాలక్రమమున మతవిశ్వాసములందు తాము అంగీకరింపజాలని కొన్ని మార్పులు వచ్చియున్నను, సమ్మినప్రకార మాచరించు స్వభావము చనిపోవువరకు ఆయన నిలుపుకొనగలుగుటచే తమ కాయనయందు గౌరవము లేశమయినను తగ్గక హెచ్చిన దనియు, ప్రశంసించిరి. మరియు మిత్రులు పింగళిలక్ష్మీనారాయణగారు బాపయ్యగారికి హిందూమతబాలసమాజముతో సంబంధమున్న దినములనుగురించి యీక్రిందివిధముగ తెలుపుచున్నారు.

“దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారిని నేను ౧౮౯౪ సంవత్సరమున బందరులో గలిసికుంటిని. నే నింగ్లీషు చదువుటకు బందరు చేరితిని. బాపయ్య బాపట్లనుంచి వచ్చి తన మేనమామ యగు కామరాజు వెంకటప్పయ్యగారితో నివసించుచుండెను. అపు డాయన నాల్గవఘరము చదువుచుండెను.

నా కది స్కూలుకు బోవుదారి గనుక మధ్యాహ్నము కలియుచుంటిని. మరుసటిసంవత్సరము నేను కూడ నోబిలు కాలేజిలో ప్రవేశించితిని గనుక వీలగునపుడెల్ల కలియుచుంటిమి. ౧౯౦౭ సంవత్సరమున నన్న ప్రోత్సాహపరచి హిందూమత బాలసమాజములో జేర్చెను. ఆ కాలమందు క్రైస్తవమతమును పట్టుదలతో బాలురకు నేర్పించుండ్కడి వారు. మన సనాతన ధర్మమును మాటిమాటికి నిరసించుటయే గాక మనపూర్వులను కడునీచముగా చులకన చేయుచుండిరి. గనుక మేము చదివెడు విద్యకంటె మతదూషణ, జాతిదూషణ ఎక్కువ నేర్చుకొనవలసి వచ్చినది. ఇట్టి క్లిష్ట సమయమున మాకు హిందూమత బాలసమాజము శత్రుణ్యమైనది. మా కాలేజిలో నవుడు సి. డబ్లియ. ఎ. క్లార్కు చొరగారు ప్రిన్సిపాలుగా నుండిరి. రఘుపతి వెంకటరత్నం నాయుడుగారు ప్రార్థనసమాజమును చెలకొల్పి శిష్యవర్గమును పోగుచేయుచుండిరి. వీరును మన మతమును నిరసించుచుండిరి. బాలసమాజములో బాపయ్యగారు ఒక వత్సరము లైబ్రరరీయనుగను తరువాత సెక్రటరీగను నియమింపబడిరి. ఆయన మొట్టమొదట మోక్షముల్లరుగారి, ఇండియ—అది మన కేమి చెప్పగలదు' (India—what it can teach us). అనెడు గ్రంథమును బాగుగ చదివెను. బాగ్లాగారి వ్యాస

ములుకూడ ఆయనచింతనము దిట్టపరచినవి. కాని నావలె
 పాదిరీలతో విరోధము పెట్టుకొనుట కిష్టపడలేదు. బాపయ్య
 లాగులు వేయుచుండెను. బ్రాహ్మణబాలురలో లాగు లానాడు
 అరుదు. చిన్న తనములో బాపయ్యకు దుస్తులందు, ఆటలందు
 కడుప్రేమ. పరమపవిత్రమగు హృదయమును గల్గియు గంభీ
 రృత లేకుండెను. ఆయనయందు నిరుపమానమగు తేజోవికాస
 ముదయించునని నేను తలచియుండలేదు. కాని వెంటనే ఒక
 చిన్నసంగతి సంభవించినది. తన గోళ్ళు పిప్పిపట్టి నానాటికి
 రక్తవిహీనమై, గుల్లలై పిప్పిచే కృశించిపోవ నారంభించెను.
 అప్పుడే తన దృష్టిని బాహ్యలోకమునుండి తన శరీరమునకు
 మరల్చుకొనవలసి వచ్చెను. తనతండ్రి పిన్నవయసుననే మృతి
 జెందెను. జాడ్యము, అందవికారము, మృత్యుభయము
 మనసును గట్టిగా దట్టియుండనగు. బాలసమాజములోని
 సత్సంగత్యము, నాయుడుగారి ప్రబోధము, తన శరీరదౌర్బ
 ల్యము, వీటన్నిటికంటెను ఆయనను పక్షముచేసిన యాత్మ
 శక్తి మరియొకటి గలదు. ఆనాడు బందరులో సబుజ్జడిగా నొక
 బ్రాహ్మణోత్తము డుండెను. పవిత్రతకు, జ్ఞానమునకు, నిరా
 డంబరజీవనమునకు ఆదర్శకుడని చెప్పతగు మహానీయుడు.
 ఆయన ఉదయము మూడుగంటలకే లేచి కోర్టుతీర్పుల నైదిం
 టికి వ్రాసి తన నిత్యకృత్యములను ఏడింటికితీర్చుకొని తొమ్మిది

న్నర గంటలవరకు మాకుమతబోధచేయుచుండిరి. సనాతన ధర్మమును నూరిపోసి మాయందు ఆత్మచింతనఘ్న గలుగజేసిరి. ఈమహాత్ముని ఇప్పుడు అడయారులో జూడనగును. వీరు మనయాంధ్రులలోకెల్ల గొప్పవారని నానిశ్చయము. ఈసావన మూర్తిస్వర్ణచే బాపయ్యయందు జ్ఞానాగ్ను లుదయించినవి. సత్యాన్వేషణ మారంభమైనది. నామరూపముల నతిక్రమించిన దివ్యదృష్టి కలిగినది. సాధ్యాసాధ్యములతక్క జేయని ధైర్యస్థైర్యము లాయన హృదయమందు బ్రతిష్ఠింపబడినవి. సత్యము, నీతి నిత్యజీవనాభిలాష ఆ హృదయమందు జ్వాలలై వెలుగ సాగెను."

హిందూమతప్రముఖులవలనను, హిందూమతగ్రంథములవలనను బాపయ్యగా రెట్లు ధర్మజ్ఞానము సంపాదించినదియు, ఎంతటి యాత్మాభివృద్ధి గాంచినదియు పైని వివరింపబడినయంశములు సూచించుచున్నవి. బందరులోనున్న ఆకాలమందు బ్రాహ్మసమాజికులతో సంబంధముగలిగి వారి ద్వారా బ్రాహ్మసమాజమును గురించియేమియునేర్చుకొనకపోయినను వారికి దూరముగ నుండి విమర్శనాపూర్వకముగ వారు చెప్ప సిద్ధాంతములు గ్రహించెను. ఆయన నోబిలుకాలే. జిలో చదివెనుగాన, క్రైస్తవులకు వేదత్యుక్తిమగు బైబిలు

గ్రంథమును పఠించుటయు, విద్యాధికులగు క్రైస్తవమత బోధకుల ప్రసంగములు దినదినము వినుటయు ఆయనకు విధాయకమాయెను. మన ప్రాంతములందున్న యితర క్రైస్తవ పాఠశాలలోవలె గాక నోబిలుకాలేజీలో మతబోధవిషయమున నెక్కువశ్రద్ధ తీసికొనబడును. ప్రతిదినము కాలేజీ తెరువబడినతోడనే బైబిలునుండి యేదోముఖ్యభాగము చదువబడి దానినిగురించి పదునైదునిమిషములు ప్రసంగింపబడును. ఆ పసంగములు ప్రార్థనలతో ముగింపబడును. వానిని వినుటకు విద్యార్థులందరు తప్పక రావలెను. ఇవిగాక బైబిలుపాఠములు దినమున కొకగంట చెప్పబడును. క్రైస్తవమతమందెంతయసూయ గలవారైనను, ఆకాలేజీలో చేరినతరువాత జీససుక్రైస్తుయొక్క సందేశమును గూర్చియు, ఆయన యద్భుతచారిత్రమును గూర్చియు, బైబిలుగ్రంథములోని యితరముఖ్యవిషయములనుగూర్చియు తెలిసికొనకుండ తప్పించుకొనుటకు వలనుపడదు. బాపయ్యగారు క్రైస్తవఫాదరీలతో విరోధముపెట్టుకొనక సహనశీలురై చరించియుండిరి గాన, బైబిలును బాగుగ చదివియు, ఫాదరీల బోధలను చక్కగ నాలకించియు, ఇతర క్రైస్తవ గ్రంథములను పరిశీలించియు ప్రధానములైన క్రైస్తవవాదర్థములను మనోగతముచేసికొనిరి. బందరునుండి చెన్నపట్టణమునకు వెళ్ళినతరువాత

డాక్టరుమిల్లరు, మొదలగు క్రైస్తవ మహా మహుల శుశ్రూష సలిపియుండిరి. వారితో నత్యంతమైత్రి గలిగి వారి జీవితములయందెక్రైస్తవమతప్రభావమును కనుగొనిరి. క్రైస్తవమతమునందు ద్వేషము చూపకపోవుటయే గాక యభిమానము కనపరచుస్థితికి వచ్చిరి. తాము చదువు ముగించి క్రిస్టియన్ కాలేజిని విడిచినతరువాతకూడ ఆ కాలేజితో సంబంధము మానలేదు. ౧౯౦౫ సంవత్సరము డిశంబరు ౨౭ వ తేదీని జరగిన ఆకళాశాలయొక్క యుత్సవదినమున చెన్నపట్టణమునకు వెళ్ళి యందు పాల్గొని యావజ్జీవితసభ్యులుగ జేరిరి. క్రైస్తవమతసారము బాపయ్యగారు పూర్తిగ గ్రోలిరిని నిస్సంశయముగ జెప్పవచ్చును. ఆంగ్లభాషయందున్నయభిరుచియేమి, ధర్మచింతనమందుగల యాసక్తియేమి బైబిలును ఇతరక్రైస్తవగ్రంథములను కూలంకషముగ వారు చదువుటకు కారణములయి జీనసుయొక్క ప్రబోధమును వ్యక్తపరచుటయందును, బైబిలులోని మహావాక్యముల నుదాహరించుటయందును అనర్గళశక్తిని వారికి సమకూర్చినవి.

బాపయ్యగారికి ప్రొఫెసర్ లక్ష్మీనరసనాయుడుగారి పరిచయముగూడ చెన్నపురిలో గలిగినది. వారియొడ భక్తిభావము గలిగి వారిని దర్శించుచు వారివలన కొంతప్రబోధము బడసిరి. లక్ష్మీనరసనాయుడుగారు బౌద్ధమతాభి

మానులయి తద్ద్రంధపరిశోధనము విశేషముగ సలిపిన వారనియు, సోస్కరణాభిమానులనియు చదువరులు విని యుందురు. బౌపయ్యగారప్పడు నూతనముగ వ్యక్తపరచుటకు మొదలిడిన సంస్కరణాభిలాషకు గౌతబుద్ధుని జీవితాశయములు తోడ్పడియుండును.

• కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారితో వారివద్ద విద్య నభ్యసించుటమూలమున గాని యింకేవిధమున గాని తమకు సాంగత్యము కలుగకపోయినను, తమంతటతాము వారు చెన్నపురిలో నున్న సమయమున వారివద్ద కేగి వారి పరిచయము చేసికొనిరి. అచట స్థాపింపబడియున్న దక్షిణ హిందూ దేశబ్రాహ్మసమాజముతో సహితము సంబంధము పెట్టుకొనిరి. తత్సమాజోపాసనలకు పోవుచు, బ్రాహ్మ సమాజకుల ప్రసంగముల నాలకించుచు స్వయముగ బ్రాహ్మసమాజగ్రంథముల పఠించుచు, పరిశుద్ధాస్తికభావమును ననయుగమున ప్రచారముచేయుచున్నది బ్రాహ్మ సమాజమని గుర్తించిరి. వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ వీర్యచరిత్రయందు వ్రాసిన యీక్రిందివాక్యములు బౌపయ్యగారానాడు కలిగియుండిన చిత్తవికాసమును స్వతంత్రబుద్ధిని స్పష్టికరించుచున్నవి.

ఈ కాలములో దేశరాజు పెదబౌపయ్యగారు నాకు

పరిచితులయి మాయింటి కించుమించుగాఁ బ్రతిదినమును వచ్చుచుండెడివారు..... నేను దక్షిణహిందూస్థానభ్రాహ్మ సమాజమునకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుఁడను. బాపయ్యగారు భ్రాహ్మసమాజాభిమానులయి చెన్నపట్టణములో విద్యార్థులలో నొకసమాజమును స్థాపించి దానికి నన్ను తఱచుగాఁ దీసికొని పోవుచుండెడివారు. ఈసంబంధమునుబట్టి బాపయ్యగారు పలుమాఱు మాయింటికివచ్చుచు నాయం దత్యంతశౌరవము గలవారయి నేను చెప్పినపని నత్యాదరముతోఁ జేయుచుండెడివారు. ఇటువంటి కార్యములయందు వీరిట్లు నాకు సాయ పడుట నేను చెప్పినన్న హేతువుచేతనే కాదు. సమస్త సత్కార్యములయందును స్వతంత్రముగా నీయనకే యత్యంత ప్రీతి యుండెను. ఈయన యుత్సాహమును సుగుణసంపదను గార్వైకతత్పరతను జూచి యీతడు ముందు నేను పూనిన సంస్కారకార్యమును సమర్థతతో నిర్వహింపఁగలవాఁ డగు నని తలఁచితిని.”

పంతులుగారు తెలిపిన యంశములనుబట్టి భ్రాహ్మ సమాజముతోడను తమతోడను సంబంధముగలిగి బాపయ్య గారు ఉదారధర్మజీవనము నలవడజేసికొనుటకు చెన్నపురిలో విద్యనభ్యసించుకాలముననే ప్రారంభించిరని నిర్ధారణయగు చున్నది.

మతేవిషయమునగాని నైతికవైజ్ఞానికసాంఘికరాజకీయాదివిషయములందుగాని బాపయ్యగారు చదివినపుస్తకముల పేరు లిచ్చుటకు ఇట్టిగ్రంథరచన వారు మృతినొందిన కొలదిదినములలోనే ప్రారంభింపబడిన సాధ్యమైయుండెడిది. తాము చదివిన ప్రతిగ్రంథమునందు ముఖ్యములయినభాగములకు పెన్నిలుగుర్తులు పెట్టుటయు, ప్రక్కను అచటచట నేమయినవ్రాయుటయు వారికి అభ్యాసము. అంతియెగాక ముఖ్యమయిన గ్రంథములందలి భావములను సంక్షిప్తముగ, వ్రాసిపెట్టుకొనెడువారు. అట్లు పఠించినగ్రంథములు సామాన్యముగ సొంతమునకు కొనినవెళ్లుగుటచే అవియన్నియు నొకబీరువాలో జాగ్రత్తగ కాపాడువారు. వారిమరణానంతరము అవి పదిలపరుపబడకపోవుటచే దాదాపుగ నన్నియు పోయినవి. అవి యుండినయెడల వారు చదివినగ్రంథములలో ముఖ్యమయినవి పేర్కొనుట సులభముగ నుండెడిది. కాని వారు గ్రంథసారాంశములు వ్రాసికొన్న నోటుబుక్కులలో నొకదానియందలి చినిగినకాగితములుకొన్ని లభ్యమయినవి. ఆకాగితములద్వారాను దినచర్యపుస్తకముద్వారాను వారీక్రిందిపుస్తకములు చదివినట్లు తెలియుచున్నది. (1) జాన్ స్టూవర్టుమిల్లు రచించిన స్త్రీలయొక్కదాస్యము (The Subjection of women) (2) డాక్టర్ చార్లెస్ బియర్డ్

రచించిన మార్టిన్ లూథర్ సంస్కరణము (Martin Luther and reformation) (3) జాన్ స్టూవర్టు మిల్లుగారి స్వీయ చరిత్ర (Autobiography) (4) ప్లేటో విరచితమయిన 'ప్రజాప్రభుత్వము' (Republic) (5) కార్తైలు వ్రాసిన ఫ్రాన్సు దేశవిప్లవము (French revolution) (6) జేమ్సు నేత్ లిఖించిన నైతిక సిద్ధాంతము (Principles of Ethics) (7) తియజోరు పార్కురు యొక్క ధర్మోపదేశములు (Sermons) (8) బాలగంగాధర తిలక్, బిషిన చంద్ర పాలు మున్నగు రాజ్యాంగ సంస్కర్తల రాజకీయ ప్రచురములు. (9) సర్ హెచ్. జె. ఎస్. కాటన్ ప్రకటించిన నవీన భారత వర్షము (New India) (10) జపాను చరిత్రము (11) ఫ్రాన్సిస్ పవరు కాబు యొక్క స్వీయ చరిత్రము (12) బ్రహ్మానంద కేశవ చంద్ర సేనుని జీవన వేదము (13) వాషింగ్టన్ ఇర్వింగు రచించిన మహామృదు యొక్క జీవితము (14) దైనిక శక్తి (Daily strength) (15) ఔనిసనుక విరచనలు (16) ప్రతాప చంద్ర ముజుందారు రచించిన ఆత్మనివేదనలు (Heart beats). ఈ పుస్తకములు వారు చదివిన వానిలో చాలా భాగము యెయున్నను వారి విద్యావ్యాపకము సర్వతోముఖముగ నుండెనని స్పష్టముగ తెలుపుచున్నవి. సాంఘిక రాజకీయాది సర్వవిషయములను గురించియు జ్ఞానము సంపాదించుటకు

వారు సదా కృషిసలిపిరి. మతసాంఘికరాజకీయపత్రికలను తెప్పించుకొని చదివెనువారు. నటరాజన్ గారు ప్రచురించు ఇండియన్ సోషల్ రిఫార్మరు వారు శ్రద్ధతో చదువుచుండిన పత్రికలలో నొకటి. తమ చివరిసంవత్సరములలో రాజకీయ యాందోళనము తీవ్రముగ జరుగుచుండినప్పుడు వందేమాత రమ్ పత్రికయం దెక్కుడాదరము జూపియుండిరి.

చెన్నపురిలో మహాసీయులు తరచు గొప్పవిషయము లను గురించి యుపన్యాసము లిచ్చుట తటస్థించును. బాపయ్య గారు వానిని తప్పకుండ విని వానిసారాంశములు వ్రాసి యుంచుకొనెడువారని వారి మిత్రులవలన తెలియుచున్నది. ఈ యభ్యాసము వారిజీవితములో తుదివరకుండినటుల గాన్పించుచున్నది. దినచర్యపుస్తకమందు వారట్లు వ్రాసిపెట్టుకొన్న యుపన్యాససారాంశములుకొన్ని గలవు. ఆయుపన్యాసములలో వెంకటరత్నంనాయడుగారును పండిత శివనాథశాస్త్రిగారును బిషినచంద్రపాలుగారును ఒసంగినవి ముఖ్యమయినవి. భక్తి భాజనులయిన మహాసీయులందరితో తమకు వీలయినంతవరకు పరిచయముచేసికొని వారితో సంభాషించుచు వారిద్వారా జ్ఞాన ముబడయుటయు బాపయ్యగారికిలలవాటు. వారు కలకత్తాకు వైద్యముకొర కొకసారియు జాతీయసభల జూచుట కొక తూరియు వెళ్లి యచట ౧౯౦౭ సంవత్సరము అక్టోబరు నవం

బరు డిశంబరు మాసములును ౧౯౦౭ సంవత్సరము జనవరి ఫిబ్రవరి మాసములలో సుమా రొక నెలపడునై దుగోజులును గడపినప్పుడు పండిత సీతానాథతత్వభూషణులతో నెక్కువ సాంగత్యము చేసి వారిద్వారా కలకత్తాలోని బ్రాహ్మసమాజ ప్రముఖులందరిని దర్శించి యుండిరి. కలకత్తా బ్రాహ్మసమాజ కుల జీవనమునుండి యనేక సద్విషయములు గ్రహించిరి. గ్రంథములు నిర్జీవములయినవి. సత్పురుషుల జీవితములన్న నో సజీవగ్రంథములని చెప్పనొప్పును. ఈ జీవనవేదములను పఠించుటలో బాపయ్యగారికి చాలనేర్పుగలదు.

“నేడు మీవంటి సంపూర్ణ ఆత్మోన్నతి జెందిన పుణ్యపురుషుని కలసికొని పరమానందభరితుడ నైతిని” (I am happy for having met a whole-souled man like you to-day) అని ఒక పెద్దమనుష్యుడు బాపయ్య గారిని గురించి ప్రశంసాపూర్వకముగా నుడివిన వచనము యథార్థమని యెవ రంగీకరింపరు? కళాశాలవిద్య ముగియ గానే విద్యార్థులు సాధారణముగ జ్ఞానార్జనమునుమానిధనార్జనములో మునిగిపోవుదురు. బాపయ్యగా రట్లుగాక యావజ్జీవితమును విద్యార్థిగనె యుండి తమ యాత్మ వివిధాంగ పరిజ్ఞానముతో చిరనూతనత్వము జెందునట్లు కృషిసలిపిరి. వారి జీవిత మెవరి కానంద మొనగూర్చదు?

జీవన స్త్రోతి

౭ వ ప్రకరణము

శరీరకన్యైతికసాధనలు

బాపయ్యగారి యంతరధీశక్తి సమగ్రముగ వికాసము గాంచుటకు వారు విద్యావిషయమున సలిపిన మానసిక కృషియే ముఖ్యకారణమయినను, వారి నందులకు తగినవారినిగా జేసినది శరీరపరిశ్రమ యని చదువరు లిదివరకే గమనించియుందురు. 'శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనం' అను నార్యోక్తియందు ఆయనకు పరమవిశ్వాసము గలదు. శరీరమౌ ఆరోగ్యముగాను దృఢముగాను నున్నపుడే, మనసు గూడ ఆరోగ్యముగాను దృఢముగాను ఉండి జ్ఞానవిషయమున నెక్కువకృషి సలుపగలిగియుండునని ఆయన యనుభవపూర్వకముగ గ్రహించెను. శరీరవ్యాయామమును ఆయన జీవితములో రుగ్మతవలన అసాధ్యమయినప్పుడుతప్ప నెన్నడును మానలేదు. దేహపరిశ్రమ చేయుటకు ఆయన యువకులను సదా హెచ్చరించెనువాడు. శరీరసాధన లాయన యెట్టివి యేమీరున జేసియుండెనో యిండుక తెలుపుట ప్రయో

జనకరము. విద్యావ్యాసంగమున తగుల్కొని యన్నిసమయములందు తదేకదృష్టితో పాటుపడి విద్యయందు ప్రవీణత గాంచలేకపోయినను పరీక్షలం దుత్తీర్ణులగుటకు మాత్రము శక్తిని విద్యార్థులుపలువు రీకాలములో బడయుచున్నారు. వారంతటితో తృప్తిజెందుచున్నారు. తాము పడెడుశ్రమ పూర్ణముగ ఫలప్రదమగుట లేదనియు మీదుమిక్కిలి తనూర్లమున శరీరము కృశించి తా మల్పాయుష్కు లగుచున్నామనియు వారు గ్రహించుటలేదు. అట్టివారలు బాపయ్యగారు శరీరనియమములందును వ్యాయామవిషయమునను తీసికొనిన శ్రద్ధను గమనించి జాగరూకు లగుదురు గాక ! బాపయ్యగారు అనారోగ్యమయిన శరీరమునె వుట్టుకవలన పొందియుండిరి. జన్మించినదిమొదలు తల్లియొక్క పోషణము లేకపోవుటచే, ఆయన మరింత శరీరదౌర్బల్యమునకు లోనయ్యెను. సుమారు అయిదుసంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చువరకు ఆయన తరచు దగ్గుతో బాధపడు చుండెను. కొంతవయసు వచ్చినతరువాత పుష్పిగోళ్ళ వ్యాధి వలన నీరసపడెను. మొదట బలహీనశరీరమును కలిగియు ఆయన కాలక్రమమున దృఢకాయుడయి యెట్టిరోగమును లేని యారోగ్యస్థితి బడసి మనస్సుతో నధికకృషిచేయ సమర్థుడగుటకు కారణములు శారీరకనైతికసాధనలె.

తనకు బుద్ధితెలిసి యారోగ్యము పొందవలెనను సంకల్పము కలిగిననాటనుండియు, ఆయన శరీరవ్యాయామవిషయమున నెప్పుడు నేమరియుండ లేదు. దేశీయకసరతు నేర్చెను. డంబెల్సుతోను, సాండ్విచ్ఛవలెపరుతోను పరిశ్రమచేయ నభ్యసించెను. టెన్నిసు బాగుగ ఆడగలిగెను. షికారుకు పోవులభ్యాసముకూడ కలిగియుండెను. ఉదయమును సాయంకాలమును తనశరీరదార్ధ్యమునకు తగినట్లుగా వీలునుబట్టి నియమితకాలములందు ఈవ్యాయామములలో నేదియొ తప్పక చేయుచుండెడువాడు. ప్రాతఃకాలమున పరిశ్రమ అయినతరువాత చన్నీళ్ళన్నానము చేసి సంధ్యానుష్ఠానము తీర్చుకొని యితరవిద్యార్థు లింకను పక్కలమీదనుండగానె పెందలకడ ఆయన చదువునకు సిద్ధముగా నుండును. సాయంకాలము వ్యాయామసమయము కాగానే ఆయన షికారుకు బయలుదేరును, లేక టెన్నిసుఆటకు పోవును. పొద్దుపోవువరకు రాత్రులందు మిక్కిలి అవసరము వచ్చినప్పుడుతప్ప ఎప్పుడును మేల్కొనువాడు గాడు. నిద్రపోవువేళకు తానెవరితో మాటాడుచున్నను, తానిక మేల్కొనజాలనని చెప్పి వారివద్ద సెలవుపుచ్చుకొని వెళ్ళి పరుండును. తాను పెట్టుకొనినవేళకు పూర్వ మొకప్పుడును నిద్రపోక అంతవరకు ఏదోపని చేయుచు మేల్కొనును. రాత్రి పెందల

శడ పరుండి యుదయమున పెందలకడనె లేచును. నిద్రవిషయమున నెటులనో ఆహారవిషయమునను నీవుము పాటించును. తనశరీరస్థితికి తగినట్లు తన కెప్పటికప్పుడు తోచిన రీతిని ఏ యాహారము, ఏ వేళలకు తినవలయునో నిశ్చయించుకొని ఆయేర్పాటుప్రకారము నడచుకొనును. లూయికూని తొట్టిన్నానముల వైద్యము చేసినంతకాలము ఆయన చెప్పిన విధమున ఉప్పుకారము లేకుండ నూగక నుడుక పెట్టబడిన వస్తువులనె తినియుండెను. అవసరమునుబట్టి యెటువంటిపద్యమునైనను జేసియుండెను. నిద్రాహారములం దింతజాగ్రత్త కలిగి శరీరపరిశ్రమ చేయువానికి ఆరోగ్యమునందు కొరత యేమి? బాపయ్యగారు కళాశాలవిద్య ముగించువరకు మంచి యారోగ్యముతో నుండిరి.

. ౧౯౦౮ వ సంవత్సరమధ్యభాగమున ఆయన విశాఖ పట్టణప్రాంతములకు వెళ్ళి తిరిగివచ్చినతరువాత కొంచ మస్వస్థతగా నుండెను. ఆసంవత్సరాంతమునకు జబ్బు హెచ్చెను. దగ్గుతో చాల బాధపడెను. మృత్యుభయముకూడ కలిగెను. కాని యీశ్వరానుగ్రహమున ప్రాణాపాయము తొలగి ఆయన క్రమముగా తిరిగి స్వస్థతజెందెను. ఇట్లున్న సమయమున పూర్వమువలె సాండ్ కనరతులు మొదలయినవి చేయప్రారంభించెను. శరీరమప్పటి కింకను బలహీనముగ

నుండుటచే, ఆకసరతులు ఆయనకు అమితహానిని కలుగ జేసినవి. అద్భుతములు పాలపర్తి నరసింహముగారికి కసరతు విషయములో సలహాపూర్వకముగ ఆయన యీక్రింది యుత్తరము ౭-౧౨-౧౯౦౭ తేదిన వ్రాసెను.

“నేను నీయెడల పూర్తిగా సానుభూతి చూపగలిగి యున్నాను. కాని నీకు నేను సలహా చెప్పగలనో లేదో తెలియదు. చెప్పగలిగియె యున్నయెడల, ఏమి చెప్పవలెనో తోచకున్నది. నీ జీర్ణశక్తి మంచిస్థితిలో లేదని వ్రాయుచున్నావు. నీశరీరమును నీగుండెయు బలహీన మగుచున్నవని దానివలన తెలియుచున్నది. ఆసందర్భములో సాండ్కోకసరతు వలన మేలుకంటె నెక్కువకీడ కలుగునని నేను భయపడుచున్నాను. బలహీనస్థితిలో సాండ్కోకసరతును తెలివితక్కువగా చేసి నాకు నేను శాశ్వతమయిన హానిని చేసికొన్నాను. నాగుండె యుండవలసిన చోటునుండి శాశ్వతముగ తొలగి పోయినది. నీవ్యాధి లున్నటువంటివానికి ఉదయము చీకటితో దూరముగా పికారుపోయివచ్చుట యుత్తమమయిన వ్యాయామమని నాయభిప్రాయము. ఆయాసము కలుగకుండ, పరిశుద్ధమయిన మంచిగాలియందు, నీవు నడువగలిగినంత దూరము నడువుము. ఆయాసము వచ్చినతరువాత నడువ వద్దు. ఒకపక్షము నెలొ అయినతరువాత నీ మల

బద్ధకము సహితము పోవును. ప్రయత్నము చేసి చూడుము*

ఈయు త్తరమువలన బలహీనస్థితిలో నున్నప్పుడును ఆయన మామూలుప్రకారము సాంఘికసరతు చేసియుండెనని తెలియుచున్నది. ఆ కసరతుచేయుట ప్రయాసకరముగ నున్నను దానివలన నష్టము కలుగునని తెలియకపోవుటచే పట్టుదలతో శ్రమనంతయు నోర్చుకొనుచు దానినిచేసి ఆయన తన యారోగ్యమునె చెడగొట్టుకొనెను. శరీరపరిశ్రమ యిప్పు డీవిధముగ పరిణమించినను, మొదటనుండియు ఆయన కెంతోమేలును కలిగించెను. శరీరపరిశ్రమవిషయమున ఆయన కనపరచినదీక్ష యద్భుతము. అందునకు ఇతరులను కూడ ఆయన ప్రోత్సహపరచుచుండెను. చదువునకుగాని సంధ్యావందనమునకుగాని యెంత ప్రాముఖ్యతనిచ్చెనో అంత ప్రాముఖ్యతయు ఆయన శరీరవ్యాయామమున కొనంగెను. పికాదుకు పోవునప్పుడు శరీరమునకు పరిశ్రమ యగుటయే గాక చిత్తము ప్రకృతిదృశ్యముల గాంచి యీశ్వరచింత నము నతినహజముగ సలుపగలుగునని ఆయన జెప్పుచుండువాడు. దేహపరిశ్రమను ఆధ్యాత్మికసాధనగా ఆయన వినియోగించుచుండె ననుటకుసందేహింప నక్కరలేదు.

శరీరపరిశ్రమ చేయువారు వేళలకు బలమయిన యాహారమును గైకొనుచుండవలెను. బావయ్యగారు ఆహారవిష

యమునను నెంతయొశద్ధ జూపి పాలు మొదలయిన బల మిచ్చుపదార్థములను తినెడువారు. పథ్యముచేయవలసి వచ్చినప్పుడు కఠినముగ పథ్యముచేయు వారని యిదివరకె తెలుపబడినది. ఆహారనియమముల పాటించుటలో ఆయన యెట్టి ధర్మదృష్టితో మెలగెనో సూచించుటకు ఆయన ౨. ౪. ౧౯౦౬ తేదిన తన దినచర్యపుస్తకమునందు వ్రాసికొనిన యంశ మీకింద పొందుపరుపబడినది.

“హర్నియా అపాయకరమయినవ్యాధి యనియు, ఇక ముందు దానివిషయమయి నేను జాగ్రత్త వహింపవలసియుండు ననియు గ్రహించినాను. నేటినుండి మిక్కిలి కఠినమయిన పథ్యమును చేయవలయును. కఠినపథ్యమును చేయుటకును, నాడాక్టర్ లూయికూని చెప్పినవిధమున నడచుకొనుటకును, ఈశ్వరుడు నాకు తగినంత బలమును ప్రసాదించును గాక! ఇది పవిత్రమయిన ప్రతిజ్ఞ; ఆచరణయందు నిష్ఠతో పాలింపవలెను. పరిపూర్ణ పవిత్రత్వరూపుని సమక్షమున నేను తీసికొనుచున్న యీ దీక్షను ఆయన యాశీర్వదించును గాక!”

చిన్న విషయమాలం దింతధర్మబుద్ధిని నిలుపువారు చాలయరుదు. సత్సంకల్పము లందరికిని కొన్ని పరిస్థితులందు కలుగునుగాని పలువు రాసంకల్పములను కార్యరూపమునొందింపలేరు. గొప్పవిషయములలోన గాక సామాన్యదైవిక

కృత్యములందు సహితము అనుకొనినరీతిని నడచుకొనుటకు చాలమంది యశక్తులుగా నుందురు. వారినంకల్పములు బలహీనములు. సంకల్పములు ఈశ్వరశక్తిద్వారా ప్రతిజ్ఞలుగ మారినప్పుడే యమితబలమును పొంది యమోఘములు కాగలుగును.

శరీరము ఈశ్వరునియొక్క ఆలయ మనుపరమసత్యము. బాపయ్యగారికి హృద్గోచరమయ్యెను. ఆహార వ్యాయామ నిద్రాది విషయములందు శ్రద్ధగలిగి శరీరమును ధృఢముగ నుంచుటకు ప్రయత్నించుటయే గాక యింద్రియములను వశపరచుకొని నీతిమార్గమున నడపి శరీరమును పవిత్రముగ నుంచుటకు గూడ ఆయన పాటుపడెను. మనోవాక్కాయ కర్మలన్నియు పరిశుద్ధములుగ జేయుటయే ఆయనయొక్క యాదర్శము. స్వచ్ఛముగ దీపము వెలుగుచున్నను దానిని చుట్టియుండు చిమ్నీకి మసిపట్టినయెడల, అదీపపుకాంతి యెట్లు మాలిన్యముజెందునో అటులనే శరీరముయొక్క యపవిత్రత మూలమున అంతరమందలి యీశ్వర తేజము నిర్మలముగ ప్రకాశింప నేరదనుట నిశ్చయము. పరమేశ్వరుని సత్యజ్యోతి ప్రకాశించుటకు తగినట్లు శరీరమును నిర్మలముగ నుంచుటలో బాపయ్యగారు వహించినశ్రద్ధ యమితము. దుష్టవర్తనముచే గాని, దుర్భావలచేగాని ఆయన తన బాహ్యజీవనమును కళం

కితము చేసికొనకుండుట ఆయనతో పరిచయము గలవారెల్ల రకు సువిదితము. బాహ్యశరీరవ్యాపారములకు నాధారములై యున్న యింద్రియములు మనోనిగ్రహముద్వారా గాని సరళ తను జెందవు. మనస్సును సదా సచ్చింతలందు నిమగ్నము చేయుటయే ఆయనయత్నము. సద్గ్రంథములను చదువుచునో నద్విషయములను యోచించునో, సత్కార్యములను చేయుచునో మేల్కొనియున్న కాలమంతయు మనసు పని గలిగియుండు నట్లుగా ఆయన తన దినచర్యను ఏర్పాటు చేసుకొనువాడు. సోమరితనము ఆయన యం దెంతమాత్రము గాన్పించదు. మనోనిగ్రహమును తద్వారా జితేంద్రియత్వము కలిగి ఆయన తనజీవితము పూర్ణముగ శాసనబద్ధము చేసెను.

“Self-reverence, self-knowledge, self-control. These three above lead life to sovereign power yet not power (power of herself would come uncalled for) but to live by law. Acting the law we live by without fear. And, because right is right, to follow right were wisdom in the scorn of consequence.”

ఆత్మశౌరవము, ఆత్మజ్ఞానము, ఆత్మసంయమము, ఈ మూడున్న జీవితమునకు మహాశక్తిని చేకూర్చుననియు,

అయినను అవి కలిగియున్నతరువాత శక్తి దానియంత
 టదియె వచ్చునుగనుక అవి శక్తిసంపాదనముకొరకుగాక ధర్మ
 శాసనప్రకారము జీవించుటకే యభ్యసింపనగుననియు, ధర్మ
 శాసనమును నిర్భయముగ ననుసరించుటవలన మనము సజీ
 వులమై యుందుమనియు, ధర్మము ధర్మ మనుషేతువు
 చేతనే ఫలితమెట్లువంటిది రానున్నను లెక్కనేయక దాని
 ననుసరించుట యుత్తమజ్ఞానమనియు, అర్థమిచ్చు టెనినన్
 మహాకవియొక్క యీపై నివచనములు ౧౨-3-౦౮ తేదిన
 బాపయ్యగారు దినచర్యపుస్తకమందు వ్రాసిపెట్టుకొనుటలో
 ఆయనమనోగతి యెట్టిదో స్పష్టపడుచున్నది. ఏ నీమము
 లను పాటింపక స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుటయె స్వాతంత్ర్య
 మను భ్రమయందు కొందరు తగుల్గొనుచున్నారు. వాస్తవ
 మునకు వారిది స్వాధీనత గాక పరాధీనతయే; గాలిలో
 కొట్టుకొనిపోవుటయే. అట్లుగాక, బాపయ్యగారు జీవితమును
 పూర్తిగ శారీరకనైతికవిధులకు లోబరచెను. గడియార
 మెంతక్రిమముగా తిరుగునో ఆయన యంతక్రమముగా చరిం
 చువాడను ప్రతీతి గలదు. ఆయన జీవితమునకు సాందర్యము
 దెచ్చినది క్రమవర్తనమే.

జీవనస్మృతి

వ ప్రకరణము

వక్తృత్వము

వక్తృత్వమునందు బాపయ్యగారికి మొదటినుండియు అభీనివేశము గలదు. కళాశాలలందు విద్యార్థులుచర్చలు జరపు సభలలో విధిగ పాల్గొనుచు వక్తృత్వశక్తిని ఆయన పెంపొందించుకొనెను. సులభశైలిని మృదువుగను ధారాళము గను ఆంగ్లభాషలో ప్రసంగింపగల సామర్థ్యమును సంపాదించెను. ఈసామర్థ్యమును బట్టియే తనకు ఉపాధ్యాయవృత్తి తగియుండునని ఆయన నిశ్చయించుకొనినట్లు తలంపవచ్చును. తమ సామర్థ్యములను విచారించుకొనక ప్రవేశించుట కవకాశముగల వృత్తులందు జేరి తాము బాధపడుచు నితరులను బాధపెట్టుబుద్ధిమంతులగణములో బాపయ్యగారివంటి స్వభావముగల వారిని జేర్చుటకు వీలు లేదు గదా? వృత్తినిమిత్తమే గాక, తన జీవితసందేశమును వ్యక్తపరచుటకు వక్తృత్వమును సాధనభూతముగా గూడ ఆయన జేసికొన సంకల్పించెను.

వక్తలు కాదలచినవారు మహావక్త లొనంగు నుపన్యాసములు వినుట ముఖ్యవిధిగా జేసికొందురు. జ్ఞానసంపాదనముతో బాటు తన్మూలమున నుపన్యాసధోరణియు కుదురును. • చెన్నపురియం దున్న కాలములో భాషయ్యగారు గొప్ప యుపన్యాసకుల ప్రసంగములను వినుచు వాని సారాంశములు వ్రాసియుంచుకొను వారని యిదివరకె తెలుపబడినది. అవియన్నియు వినిన తరువాత తన సహజ పద్ధతిని అవకాశములు తటస్థించినప్పుడు ప్రసంగములు గావించుటకు నభ్యసించువాడు. మిక్కిలి పెద్దదియగు చెన్నపురి ఆండర్సన్ హాలులో ఆయన అప్పుడప్పుడు ప్రసంగించుట కలదు. ఆ సమయములు ఆయన ప్రయత్నమున కెట్లు తోడ్పడినవో చూడుడు. ఆయన కంఠము కొంచము తగ్గుస్వరముగా నుండును. విషయమును, భాషను అమర్చుకొని చక్కగ నుపన్యసించుటకై గాక కంఠస్వరము సాధ్యమయినంతవరకు పెద్దది చేసికొనుటకును ఆయన యత్నించుచుండెను. ఆండర్సన్ హాలులో తా నొక తూరి నుపన్యసింపజోవుచు ముందుగా తన మిత్రులయిన రామరాజు చెంచురామయ్యగారిని ఆ పెద్ద హాలులో చివర నిలువబడి తన మాటలు వినబడువరకును 'హియర్, హియర్' అని కేకవేయుట కేర్పాటు చేసికొనెను. చెంచురామయ్యగారు కేక వేయక పోవుటచే,

తాను హంసలంతయు వినబడునట్లు ప్రసంగింప గలిగితినా యని ఆయన చెంచు రామయ్యగారిని ఉపన్యాసానంతర మడుగ, నీ గొంతు వినబడ లేదు. అప్పటికే యెంతో ఆయాసపడు తున్న నిన్ను ఇంకా శ్రమ పెట్టడానికి ఇష్టం లేక నేను కేక వేయ లేదు." అని చెంచు రామయ్యగారు బదులు చెప్పి రట్ట. దీనిని ఒట్టి భావయ్యగారు తా ముపన్యాసములను భాగుగనియ్య గలుగుటకు వలసిన శిక్షణమును తమకు తామే కల్పించుకొనుచు తమ భావికర్తవ్యమునకు సంసిద్ధు లైరని గ్రహింపనగును.

౧-౦౩ సంవత్సరమునుండి వివిధపట్టణములకు బోవుచు విద్యార్థులయొక్కయు విద్యాధికులయొక్కయు జనసామా న్యముయొక్కయు ఉపయోగమునకు ఆయన యుపన్యాసము లొసంగ ప్రారంభించెను. అవసరమునుబట్టి తెనుగులో గూడ ప్రసంగించుచుండెను. ఆయనయుపన్యాసములు యుక్తి యుక్తము లయి పండుబలిచి చేతిలో బెట్టినట్లుండు ననియు, ప్రతిపక్షుల క్రోధానలమును చల్లార్చగల ప్రశాంతవర్షధారల వలె మంచుననియు, శ్రోతలు నూతనోత్సాహము బడసి నవ జీవనము ప్రారంభించుటకు మిక్కిలి తోడ్పడుచుండు ననియు, వానిని వినిన వారందరు ప్రశంసించునంతగా ఆయన తన వక్త్రత్యశక్తిని వృద్ధిజేసికొనెను.

చీరాల ప్రార్థననమాజివార్ని కోత్సవమున కాయన అగ్రాసనాధిపతిగా నుండుటకు కోరబడి యుగ్రామమునకు ఒక సంవత్సరము వెళ్ళియుండెను. గ్రామవాసులు పలువురు సమావేశమయిరి. ఆయన తన యధ్యక్షోపన్యాస మిచ్చిన తరువాత కొంత యాయానము జెందుటచే దగ్గరనున్న పారిని త్రాగుటకు మంచిసీళ్ళు తెచ్చి యిమ్మని 'కోరెను. ఒక బ్రాహ్మణేశ్వరప్రముఖుని యింటివద్దనుండి సీళ్ళు తీసికొని రాబడి ఆయన కీయబడెను. ఏమియు నాలోచింపక ఆయన వెంటనే మామూలువరుసను ఆ నీటిని త్రాగెను. సభలో కలవరము బయలుదేరెను. బ్రాహ్మణులకు పట్టరాని యాగ్రహము వచ్చెను. "బ్రాహ్మణకులాన వుట్టి, దేశిరాజువారి వంటి గొప్ప కుటుంబానికి జెంది, ఇంతమంది బ్రాహ్మణులము చేరియుండగా, మమ్ము అవమానపరుస్తూ, నీకులానికి, నీ వంశానికి అపకీర్తి తెస్తూ, ఆచారవిరుద్ధంగా ఏదో మాట్లాడడమే గాక, బహిరంగముగా మాయెదుట శూద్రుల చేతిసీళ్ళు తాగుతావా? నీ కిది తగునా?" అని యొక బ్రాహ్మణోత్తముడు కోపావేశపరవళ్ళు డయి బాపయ్యగారిని ప్రశ్నించుచు పరుషవాక్యములు పలికెను. పల్లెటూరిలో ఆచారపు పట్టుదల హెచ్చుగా నుండును గదా? అందులో ఇది సుమారు ఇరువది యయిదు సంవత్సరములక్రిందటి

సమాచారము. ఆ కాలములో బస్తీలలో కూడ కులకట్టు బాటులను విక్రయించి కెవరును సాహసించువారు గారు. బాపయ్యగారి వర్తన చీరాల గ్రామవాస్తవ్యులకు విపరీతముగ దోచుటలో నాశ్చర్య మేమియు లేదు. బాపయ్యగారు తమ సహజప్రశాంతవచనములతో బదులుచెప్పి బ్రాహ్మణులను సమాధానపరచి అల్లరిని అణచి సభను తుదవరకు చక్కగ నడుపగలిగిరి. నాటి సభాచర్య చీరాల పౌరులకు నేటివరకు జ్ఞాపక ముండి విస్మయము గొల్పుచున్నది. బాపయ్యగారి యువన్యాసములు జనవశీకరణశక్తి నంతగా గలిగియుండెను.

గుంటూరు పట్టణమున నొక పర్యాయ మాయన సాంఘిక పారిశుద్ధ్యమునుగురించి యువన్యసింపెను. విద్యార్థులు చాలమంది సభకు వచ్చిరి. బోగము మేళములనుగురించియు, అవినీతికరములయిన యితరసాంఘికదురాచారములనుగురించియు శ్రోతలకు విచారము పుట్టించి వానినుండి విముఖత పూర్తిగ కలిగించు హృదయపూర్వకవచనము లాయననోటి నుండి వెలువడెను. ఉపన్యాసాంతమున కొందరువిద్యార్థులు తాము బోగము మేళములు చూడమనియు, ఇతరదురభ్యాసములకు దూరముగా నుందుమనియు వ్రాతమూలముగా ప్రతిజ్ఞలనుఁగైకొనిరి. ఇటువంటి నైతికప్రబోధము ఇతరపట్టణ

విద్యార్థులందును కలిగించెను. గుంటూరు విద్యార్థులలో నొకరు నాడు తమకు కలిగిన యనుభవమును మార్పును ఈ విధముగ జెప్పచున్నారు—“ఆయన ఉపన్యాసంలో ఉపయోగించిన కొన్ని మాటలు నా జెవిలో ఇప్పటికీ వినబడుతున్నట్లున్నవి. ప్రతిజ్ఞాపత్రముమీద నేను కూడ సంతకం చేసి అదివరకు వేసుకోడానికి భాగా అలవాటు పడివున్న తాంబూలాన్ని సయితం ఆరోజునుంచీ మానుకున్నాను. దగ్గుకు వైఖ్యంగా ఇటీవల ఒకరు తాంబూలం వాడుమని చెప్పగా ఇప్పుడప్పుడప్పుడు వేసుకుంటున్నానే గాని అనేకసంవత్సరాలు తాంబూలం మానివేసితిని. నా ధార్మికజీవనానికి నాటి ఆయనయుపన్యాసము ఒక మూలకంద మయిం దనుకుంటున్నాను.” ఈ మాటలు నుడివినవారు సంఘసంస్కరణము కొరకును, రాజ్యాంగసంస్కరణముకొరకును విశేషముగ పాటుపడి సంఘబహిష్కారము కఠినకారాగృహవాసదండనము మొదలయిన కష్టములకు లోనయి నేడు గుంటూరులో ఆంధ్రమహాజనుల తోడ్పాటుతో శారదానికేతనసంస్థను నడపుచున్న ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారు. బాపయ్యగారి యుపన్యాసము లీతీరున జీవితములను పరివర్తనము నొందింపగల శక్తిని గలిగియుండెను.

ఉపన్యాసములద్వారా బాపయ్యగారు ధర్మప్రచారము

చేయగలిగి యుండిరనియు, అవి హృదయపరివర్తనమునకు తోడ్పడుచుండెడి వనియు సూచించుటకు మాత్రమే యీ యొకటి రెండు అంశములు వ్రాయబడినవి. వక్తలె వక్తలను బాగుగ మెచ్చుకొనగలరు. మహావక్తల యుపన్యాసములను ఆయన వినినప్పుడు వారిని ప్రశంసించుచు వారినుండి ప్రబోధము బడయువాడు. ప్రబోధము బడయగలిగి యుండుటచేతనే ఆయన యితరులకు ప్రబోధ మీయగలిగెను. ఇతరవక్తలను ఆయన యెట్లు స్తుతించి వారివలన జ్ఞానము పొందెనో అదియు తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

౨౯-౩-౧౯౦౭ మొదలు ౨-౪-౧౯౦౭ వరకు జరిగిన కార్యములక్రింద బాపయ్యగారు ఈక్రిందివిశేషమైనచర్యపుస్తకములో వ్రాసికొనిరి. “అంద్రప్రదేశ్ స్త్రీక సంఘసంస్కరణమహాసభలకు వెళ్ళితిని. పితాపురము రాజాగారు మిక్కిలియుత్సాహముతోడను, అధికాసక్తితోడను సభాచర్యలన్నిటియందును పాల్గొనిరి. ఈశ్వరు డాయనను సర్వదా ఆశీర్వదించుచునుగాక! పండిత శివనాథశాస్త్రిగారి యుపన్యాసములు (Simply excellent) మహోత్సృష్టములుగ నున్నవి. భూమి బల్లపరువుగానున్నదని యింటిలోను, గుండ్రముగా నున్నదని పాఠశాలలోను చెప్పుధోరణి తగదు. పూర్ణమయిన సచ్చారిత్రమునకు మూడు శక్తులు ప్రధానముగ నుండవలెను.-(1)సత్య

మును గ్రహింపజాలినంత బుద్ధి. (2) సత్యమును ప్రేమింప గలిగినంత హృదయబలము (3) తదనుగుణముగ నాచరించుటకు వలసిన యిచ్ఛాశక్తి. నీకు భుజించుటకు కూడ వేళ లేనంతగా నీ దేశమును ప్రేమింపుము. రావెయను మహమ్మదీయభక్తుడు ప్రవక్తనుగురించి యోచించుటకెకాలము లేనంతగా దేవుని ప్రేమించెను. సర్వమానవులయెడ సానుభూతిని, స్వీయజీవనమున భక్తిభావమును మనమందర మలవరచుకొని విశ్వాసమును ఆశను మిళితము చేయవలెను. ధర్మము మూలమును, సంఘము ఫలమును పోలియున్నది. ఈవాక్యములందు మహావక్త యని పేరుపొందిన పండిత శివనాథశాస్త్రిగారి యుపన్యాసము శ్లాఘింపబడినది; మరియు అందలి భావములు చక్కగ వ్యక్తపరుపబడినవి. వక్తను వక్తయె బాగుగ మెచ్చుకొని అర్థముచేసికొనగల డను న్యాయమును బట్టి బాపయ్యగారును వక్తయని గ్రహింపనగును.

వక్త యన నేర్పుగ మంచిశైలిలో మాటాడువా డని సామాన్యముగ తలంపబడును. అట్టివాని యుపన్యాసము వినుచున్నంత నేపుశ్రోతలకు ఆనందముగను వినోదముగను ఉండును. ఆ యుపన్యాసకుడు తరలిపోగానే ఆయనయుపన్యాసము కూడ ఆయనతో సెలవుపుచ్చుకొనును. శ్రోతల హృదయములం దేభావములు నాటబడవు. వారిజీవితము

లుజ్జీవింపబడవు. ఆ యుపన్యాసము ప్రాణములేని అంద
మైన బొమ్మవంటిది. ఉపన్యాసము సజీవమై యుండినయెడ
లఁ అది హృదయములో చొచ్చుకొనిపోయి మోడువారిస
జీవితమునందు నూతనజీవము పోయును. ఉపన్యాస మాశ
క్తిని కలిగియుండుటకు ఉపన్యాసకుడు తాను ప్రకటించు
భావములను భావలో చక్కగ పొదుగనేర్చుటయే గాక
తన జీవితమునందు రూపము తాల్చునట్లు వర్తింప నమర్చు
డయి యుండవలెను. విశ్వసించినట్లు ఆచరింపగలవాడే ధర్మ
జీవనమును తోడిమానవులందు వ్యాపింపచేయగలడు. అట్టి
వాడే నిజమయిన వక్త. విషయములను జ్ఞాపక ముంచుకొను
టకు ఎవరి యుపన్యాససారాంశమునైన మనము వ్రాయు
చుందుము. బాపయ్యగా రావిధముగ కొందరిప్రసంగములు
వ్రాసినవ్రాసియుండును. కాని ఆయన తన దినచర్యపుస్తకము
నందు తన మననకాలమున వ్రాసికొన్న విమాత్రముఅట్టివిగాక
ఆయన జీవితమున పేరూనిన వనినిశ్చయముగ చెప్పవచ్చును.
యథార్థవక్తలమహాప్రసంగములను వినుటచేఆయనయందు ధ
ర్మప్రబోధముకలిగి నిజమయినవక్తృత్వశక్తి పొడసూపెను. ఆ
యనమహానీయులయుపన్యాసములువినుటమూలమునధర్మోత్తే
జము పొందెనని సూచించుటకు మరియొక నిదర్శనము కలదు.
౧౨౨-౧౯౦౬ తేదిన వెంకటరత్నమునాయుడుగారి ధర్మ

ప్రసంగము వినినతరువాత తన దినచర్యపుస్తకమందు ఆ తేదినె యీవిధముగ వ్రాసికొనెను. “వెంకటరత్నముగారు పురమం దిరమున గావించిన యీశ్వరోపాసనకు వెళ్లితిని. పరమేశ్వరు నకు ఆత్మసమర్పణము’ అను విషయమునుగురించి వారు ప్రసంగించిరి. ఒక క్రైస్తవాలయములో సొమ్మవస్త్రాలు చేయు సమయమున పైకముసంచి అందరివద్దకు తీసికొనిపోబడి నప్ప డు ఒక యువకుడు సంచిలో ఏనాఁజెమును వేయక ఒక వైపున తన పేరును రెండవవైపున నా ఆత్మను, అను మాటయు గల ఒక కార్డును పడవేసెను. ధర్మమండలియొక్క సేవనిమిత్తము వాడు ఆత్మసమర్పణము గావించెను. “వెంకటరత్నమునాయు డుగారి ప్రసంగమందలి యీ భావము బాపయ్యగారి మనమున ప్రతిఫలించెనని నుడువవచ్చును. ఈశ్వరార్చితమయిన జీవిత మును కలిగి ధర్మోత్సాహము పురిగొల్పగల శక్తిని సంపా దించి యుండుటచేతనే బాపయ్యగారు వక్త యని సిలువబడు టకు ముఖ్యముగ నర్హులై యున్నారు. ఆయనయొక్క యాత్మసమర్పణాశీలమునుగూర్చి ప్రత్యేకముగ వివరించుట యుచితము.

జీవన స్మృతి

౯ వ ప్రకరణము

పరివర్తనము

వృక్షము నందుద్భవిల్లి దాని నంటియున్నంతవఱకే ప్రాణము కలిగి పెంపొందునదియనినను, వృక్షముద్వారానే పుష్పము, పూర్ణముగ వికసించుటకు వలసిన శక్తి నంతయు బడయజాలదు. నిర్మలవాయువును, చల్లనిమంచును, సూర్య రశ్మియు దాని వికాసమునకు తోడ్పడును. అది స్వచ్ఛమయిన గాలిని పీల్చుచు, శీతలహిమకణములచే తడపబడుచు, భానుని కరములచే తుడిచి విప్పబడుచు నుండవలెను. బాపయ్యగారు సద్వంశమున జన్మించి యావంశముద్వారాకొంతయభివృద్ధిని బడసిరి. కాని, ఆయన యభ్యున్నతికి ఆయన పెరిగిన పరిస్థితులును, పొందిన సర్వాంగపరిజ్ఞానమును, సలిపిన శారీరక నైతికసాధనలును విశేషముగ సాయపడినవి. ఆయన జీవితము స్వల్పకాలములోనే సమగ్రముగను సుందరముగను పుష్పము వలె వికాసము గాంచినది.

ఈశ్వరభక్తి ఆయనకు చిన్నతనమునుండికలదని తెలుప

బడెనుగదా? ఆభక్తి కాలక్రమమున వరిల్లి పరిశుద్ధతజేందెను. ఇతరులు చేయుడని చెప్పటవలనను, పరులను చూచుచుండుట వలనను, మనయందు జ్ఞానము తీక్షణముగ లేనప్పుడు, మనము కొన్ని భక్తిసాధనలును మతకర్మలును, అసాత్మోచితముగ నలుపుచుందుము. బాల్యమునందు సాధారణముగ, అందరి కీయవృత్తి తప్పదు. అప్పుడు అనుకరణస్వభావమే మనయందు హెచ్చుగా నుండును. మన యాత్మయందలి జ్ఞానము ప్రజ్వరిల్లినకొలది, అనుకరణజీవితమంతయు నందు పుటము వేయబడి స్వచ్ఛ మగుచుండును. మన్నుతోను దుమ్ముతోను చేరిన బంగారమే మనకు ప్రకృతియందు దొరకును. ఆ మిలిన బంగారమును తెచ్చి అగ్నియందు పుటములు పెట్టి శుభ్రము చేయుదుము. ఇతరులనుండి గ్రహింపబడు భక్తియు కొంత మౌఢ్యముతోను, కొంత భ్రమప్రమదాదులతోను కూడియుండును. ఆత్మజ్ఞానముద్వారా, ఆభక్తిని పరిశుద్ధము చేయగలుగుదుము. బాపయ్యగారు పూర్వాచారసంబంధమయిన భక్తి బాల్యముననే బడసెను; తరువాత క్రమశీక్షణము వలన జ్ఞానోద్దీపనము గాంచి యాభక్తిని వినిర్మలము గావించుకొనెను. నమ్మినట్లు ఆచరించు స్వభావము మొదలనుండియు కలిగి యుండెను. ఆయన యొక్క తెల్లవాడుజాతిము స్నానములు, తడిబట్టలతో తులినెమ్మదగ్గరి జపములు, మంత్రోప

దేశములు, పిలకజుట్టు, గూడకట్టు, విభూతిరేఖలు చూచిన వారు చాల కొలదిమంది యుందురు. ఎట్టి పూర్వాచారపరాయణుని యందైనను అంత నిష్ఠ గాన్పింపదు. తనతోనున్న వారిని గూడ తన పద్ధతుల ననుసరించుటకు మోపురించువాడు. నన్ను తల్లి గారాదుముగించి ముచ్చవచ్చినట్లు చరించుటకు చిన్నతనమున వసలియుండుటవలనన, నాలుగైదు సంవత్సరముల ప్రాయమునుండి యామె మరణానంతరము అక్కగారివద్ద చేరి భయభక్తులు లేకుండ పెరుగుటవలనన, నేను ప్రథమమునుండి చదువునందుగాని, సంధ్యయందుగాని, ఎట్టి యితర సదభ్యాసమునందుగాని శ్రద్ధగలవాడను గాను. ఆట పాటలందును, పోట్లాటలందును, స్వేచ్ఛావిహారమందును నా కెక్కువ ప్రీతి యుండెడిది. బడికి సరిగా పోవువాడను గాను. సంధ్యావందనము నేర్పిన బ్రాహ్మణునకె యది యొప్పగించి దాని ప్రసక్తి మానుకొంటిని. గౌపయ్యగారి క్రమశిక్షణమునకు నాది సూటిగా వ్యతిరేకముగ నుండెను. నేను ఆయనతో పసిఠనమునుండి కలసి నివించుట తటస్థించినది. అది యొక చిత్రము. నేను ఆయనను గాని మరెవ్వరిని గాని లక్ష్యపెట్టి వారు చెప్పినట్లు సడచువాడను గాను. కాని ఆయన నాయందు ఎందువలననో యమితప్రేమ చూపుచుండెను. నే నది యెరిగియు, ఆయనమాటలను పెడ

చెవిని పెట్టువాడను. ఒక దినము సాయంకాలము గావట్ల లో పచ్చికబయళ్ళమీదికి ఆయనతో కలిసి ఫికారుకు వెళ్ళి తిని. అచట మంచినీళ్ళదొరువు లుండెను. సూర్యాస్తమయ సమయము కాగానే ఆయన దొరువులో దిగి కాళ్ళుచేతులు కడుగుకొని సంధ్యవార్చుటకు మొదలుపెట్టెను. దొరువు గట్టున నే నది చూచుచు కూర్చుంటిని. కొంత నే పయన తరువాత, ఆయన నన్ను పిలిచి, 'ఒరే, సంధ్య వార్చ రాదు ట్రా. అట్లా ఎందుకు కూర్చుంటావు?' అని చెప్పెను. నేను వెంటనే దొరువులో దూకి గబగబ సంధ్యావందనమంత్రములు వల్లించుచు వ్రేళ్లతో నీళ్ళు అటునిటు విదల్చితిని. నే నది యంతయు తమాషాకు చేయుచుంటిని. నేను చల్లుచుండిన నీళ్ళుకొన్ని తనమీద పడుటచే, జపము చేసికొనుచున్న ఆయన కళ్ళు తెరచి నావంక చూచి "గోళ్ళనీళ్లు ఇతర్లమీద పడేస్తే పాపంరా" అని మాత్రము నిదానముగ నుడివి తిరిగి జపముకొరకు కళ్ళు మూసికొనెను. ఆ మాటలవలన నేదో కొంతభయము వేయగా, సంధ్యను కట్టిపెట్టి చప్పుడు చేయ కుండ గట్టునుచేరి మెల్లగా కూర్చుంటిని. తన సంధ్య 'ముగ్గి' సినతరువాత ఆయనయు బయటికి వచ్చెను. నేను దొరువు లో చేసిన అల్లరినిగురించి ఆయన మరల ప్రస్తావించి యుండ లేదు. ఏవో క్షబురులు చెప్పకొనుచు ఇద్దరము కలిసి యింటికి

పోతిమి. ఆ రోజులలో ఆయనకు కొన్ని పనులు చేయుట పుణ్య మనియు, కొన్ని పనులు చేయుట పాప మనియు దృఢ విశ్వాసముండెడిది. పాపపుణ్యములకు గురించి అప్పుడాయన యెట్టి విచారణ చేయలే దని చెప్పవచ్చును. ఒకకార్య మెందువలన పుణ్యమొ, మరియుక కార్య మెందువలన పాపమొ, ఊతువులద్వారా ఇతరులకు నచ్చచెప్పట కాయన ఆదిన ములలో ప్రయత్నించెడు వాడు గాడు. తన విశ్వాసమంతయు స్పష్టపరుచుకొని ఇది పాపము, అది పుణ్యము' అను మాటలుమాత్ర ముచ్చరించుచుండెను. ఆయన ధర్మజీవన మందలి ప్రథమస్థితి యిట్టిది.

ఈ యనుకరణజీవనము క్రమక్రమముగ స్వతంత్ర జీవనముగ పరివర్తనము జెందెను. ఆయన జ్ఞానమునందు పెరిగినకొలది తనపద్ధతులను తానె మార్చుకొనెను. మొదట నుండిన యనుకరణస్వభావము ఆయనయందు పూర్తిగ అంత రించిపోయినది. పూర్ణస్వతంత్ర్యవృత్తి కాలిగెను. ఉన్న తములయిన నవీనాచారము లవలంబించు వారిలో కూడ పలువురు అనుకరణస్వభావమునకు దాసులై యుందురు. స్వతంత్రముగ యోచించుటకు వారు పూనుకొనరు. ఆగు నెలలు సహవాసము చేసిన, వారు వీరగుదు'రను సామెతయె వారియందు సార్థక మగుచుండును. వా రైవరితో కలసి

జీవించుచుండిన, వారి యభిప్రాయములు తాము బడయుచుందురు; వారి పద్ధతులు తా మవలంబింతురు. వారి వేష భాషలు కూడ తా మను కరింతురు. ఏ సమస్య విషయమున అభిప్రాయము తెలుపవలసి వచ్చినను, తమ యావర్సపురుషు లాషిషయమున కలిగియుండు అభిప్రాయము తెలియువరకు ఆగి తెలియగానె అదియె తమదిగా నైలుతురు. ఆ పూజ్యపురుషుల వర్తనము తమ జీవితములకు ఒరవడి యైనట్లు, ఏ చిన్నపని చేయవలసి వచ్చినను, వారి నడవడికవంక చూచెదరు. ఈ యనుకరణజీవనము మన దేశ విద్యార్థికులలో సహితము ప్రబలముగా నుండుటవలన స్వాతంత్ర్యముకొరకు సలుపబడు మతసాంఘిక రాజకీయోద్యమములలో నేదియు జయము గాంచుట లేదు. అనుకరణము నుండి స్వాతంత్ర్యములోనికి పెరుగుట ప్రతివ్యక్తియొక్క లక్ష్యమై యుండవలెను. బాపయ్యగారు స్వతంత్ర్యవ్యక్తి కాగలుగుటచేతనె, తనకు దారి చూపువా రెవరు లేకపోయినను, తనకు తానె ఆత్మజ్ఞానసాహాయ్యమున నూతనమార్గము నందు నడచి తనకంటె పెద్దలయినవారికిని తోడియువకులకును మార్గప్రదర్శకు డాయెను. ఆయన నవజీవనము ప్రారంభించినతరువాత, ౨-౬-౧౯౦౬ తేదిన తన దినచర్యపుస్తకములో తన స్వాతంత్ర్యాభిమానము వ్యక్తపరచుచు నీ క్రింది

విధమున వ్రాసికొనెను.

“నేను ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొందునని విచిత్రములయిన వస్తువులు వ్యాపించు చున్నట్లు తెలిసినది. అట్టి యేయవమానమునుండియైనను పరమేశ్వరుడు నన్ను కాపాడును గాక! కేశవచంద్రుని జీవితము చదువుటకు నేను నిన్న ప్రారంభించితిని. స్వాతంత్ర్యమును గురించిన ఆయన ‘జీవన వేదము’ లోని యీ క్రిందివాక్యములు గమనింపదగి యున్నవి ‘బానిసత్వము ప్రపంచమునకు విషమువంటిది; అది యనేక సరక బంధనములకు హేతువు. మొదటినుండియు బానిసత్వము మీద నేల యింతవీరక్తుడ నైతి నో నేను చెప్పజాలను. కామక్రోధాది రిపువులను జయించుటకు మానవులు ప్రయత్నింతురు; కాని బానిసత్వ శత్రువునుండి తప్పించుకొనుటకు నెవరును తీవ్రప్రయత్నము సలుపుట లేదు... స్వాతంత్ర్యమే నాకు ఆదిమశబ్ద మాయెను... ఏ మానవుని పదతలమున పడను, నాపైని యధికారులకు నాయాత్మ నెప్పుడును విక్రయింపను, ఏ గ్రంథమునకును బానిసను గాను, ఏ ప్రత్యేక సంప్రదాయమును గూర్చియు నిరంతర యశోఘోషణము సలుపను... ఈ స్వాతంత్ర్యభావము నాలో పెరుగుచుండ, అన్నివైపులను విగ్రహపూజయు జాతిభేదమును రాజ్యము చేయుచుండుటను గాంచితిని; వెంటనే వానిశృంఖలములను భేదించుటకు

నేను నిశ్చయించుకొంటిని...నేను ఘనతను సంపాదించుకొనుటకు గాని, మానవులలో నున్న తపదవి నాక్రమించుటకు గాని స్వాతంత్ర్యము వచ్చేమింపలేదు...నేను స్వాతంత్ర్యమును ప్రేమించితినె గాని దానిచేత నేను బంధింపబడలేదు. గురుత్వము, గిరుత్వము ఎగిరిపోవును గాక! నే నస్వాతంత్ర్యమును అసహ్యింతును.*

కేశవచంద్రుని యీ యుత్తమవచనములు బాపయ్య గారికి రుచించుటనుబట్టి ఆయన స్వాతంత్ర్యశిఖర మధిరోహించె నని చెప్పవచ్చును. ఆయన మొదట కలిగియుండిన యను కరణ జీవనము సంపూర్ణ స్వాతంత్రజీవనముగా మారి పోయెను.

ఆయన యేసంబంధముగ నెవరితో కలసియున్నను, వారికిని తనకును గల యభిప్రాయభేదములు విస్పష్టముగ వ్యక్తపరచుకొనుచుతనవ్యక్తిత్వమునుకాపాడుకొనుచుండెను. భిన్నాభిప్రాయము కలవారితో నతిసఖ్యముగా మెలిగినన, ఆ మైత్రి యాయన తన స్వాతంత్ర్యమునకు భంగకరముగ పెరుగ నిచ్చువాడు గాడు. మోమోటమువలన గాని, గౌరవమువలన గాని, భయమువలన గాని, ఆయన తన యంతరాత్మప్రబోధమునకు వ్యతిరేకముగ నడచుకొనుట తన జీవితమున కానరాకుండ జేసికొనెను. బ్రాహ్మసమాజకుల

తోడగాని క్రైస్తవులతోడగాని స్నేహముచేసినప్పటికి, వారి భావములు వెంటనే స్వీకరింప లేదు. విరివియైన గ్రంథపఠనము, పరభావవిమర్శనము, సత్యాన్వేషణపూర్వకమగు సమాలోచనము—వీని సాహాయ్యముతో తన యంతరాత్మ తన కెప్పటి కేది సత్యమని తెలిపినా దానినిమాత్రమే యనుష్ఠించియుండెను. వర్తకభేదము అనర్థదాయక మని గుర్తించిన తరువాత ఇతర కులస్తులతోడను, వితంతువివాహములు ప్రోత్సహపరుప దగినవియని గ్రహించినతోడనే యట్టి వివాహములు చేసికొనినవారితోడను, కలసి భుజించుటకు ప్రారంభించెను. బ్రాహ్మసమాజికప్రార్థనలు ప్రయోజనకరములుగ నుండుట నెరిగినవెంటనే వానియందు పాల్గొన మొదలిడెను. ఈరీతి పరివర్తనము చూచి ఆంధ్రదేశమున ప్రచారము చేయుటకు ౧౯౦౪ సంవత్సరములో మొదటిపర్యాయము వచ్చియున్న బాబు హేమచంద్రసర్కారు బాపయ్యగారు బ్రాహ్మసమాజమున జేరుటకు ప్రథముడుగా నుండునని యాశపడి యాయనతో ఆవిషయమై ప్రస్తావించగా, మాంస భక్షణవిషయమున బ్రాహ్మసమాజికులు కనపరచు నుదాసీనత సమంజసముగా లేదనియు, తాను వారి కోరిక నీడేర్చుటకు సిద్ధముగా నుండలేదనియు, ఆయన బదులుచెప్పెను. సంస్కరణకార్యములందు ఆయన ముందంజ వేయుచుండు

టను పరికించి క్రైస్తవమిత్రులు ఆయన క్రైస్తవుడగునని యెంతయో యభిలషించిరి. ఈ సంబంధమయిన ముచ్చట ఆయన దినచర్యపుస్తకమున నించుకకాన్పించును. ౨౯-౩-౧౯౦౬ తేదిన ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను.

“చెన్నపట్టమునకు బోవుచు రైలులో, రాత్రి మాఫెట్ దొరగారితోడను వారి సతీమణితోడను భోజనముచేసితిని. అమాయకత్వమువలనను, అజ్ఞానమువలనను మాఫెట్ దొరసాని నన్ను క్రైస్తవుడను కావలసిన దని కోరెను. మాటలనందర్భములో నటుతరువాత ఆమె నాస్థితిని కనిపెట్టి యాతురతతో మాటాడ నారంభించెను. ఈశ్వరుడు వారికి నిర్మలమయిన దృష్టిని ప్రసాదించి నాయెడ సానుభూతి కలుగునట్లునుగ్రహించును గాక! దృఢముగను ధైర్యముగను జీవింపవలసినదని ఆమె నన్ను హెచ్చరించెను. మార్గము చూపుటకు నావంక చూచుచు నా యనుష్ఠానజీవనముచాల ముంచిదని తలంచునట్టి యనేకయువకు లున్నారని ఆమె చెప్పెను. నేను వారిని తప్పిత్రోవను పెట్టగూడదు. అది నాకు విధింపబడిన గొప్ప బాధ్యత యైయున్నది. ఈశ్వరుడు నాకు సాయపడునుగాక!”

తనకు చదువుచెప్పిన ప్రొఫెసరుగారును వారి భార్యయు తమ చిరకాలపరిచయమును పురస్కరించుకొని పైవాక్య

ములందు సూచింపబడినట్టి మతవిషయిక సంభాషణమునందు తనను దింపినప్పుడు, బాపయ్యగారు తనకు వారియెడ గల గౌరవమునకు భంగము లేకుండ తన యభిప్రాయము వెల్లడి చేయుటలో నెంతయో మనోస్థైర్యము చూపియుండవలెను.

బాప్టిజము పుచ్చుకొని క్రైస్తవుడ ననిపించుకొనుట కాయన యిష్టపడక పోయినను, గొప్ప స్వార్థత్యాగముతో సేవావ్రతమును గైకొని హిందూదేశాభివృద్ధికొరకు పాటుపడుచున్న క్రైస్తవప్రొఫెసర్ల సహవాసము చెన్నపురిలో ఆయనకు లభించినతరువాతనే ఆయన వారినుండి యెన్నియో సద్భావములను, సదభ్యాసములను బడసెను; జీసస్ క్రైస్తు బోధించిన యున్న తాదర్శములు తన జీవితమున నలవరచుకొనెను.

ఆయన తన జ్ఞానము వికసించినకొలది బ్రాహ్మ సమాజనాయకులు కనపరచిన యాదర్శములు మిక్కిలి యుదారములైన వని గ్రహింప దొడరగెను. మన ప్రాంతములందు ప్రారంభింపబడిన బ్రాహ్మసమాజోద్యమమునందు జేరి పాటుపడ మొదలిడెను. వీరేశలింగము పంతులుగారి తోడను, వెంకటరత్నము నాయుడుగారితోడను చెలిమిచేసి సంఘసంస్కరణోద్యమప్రయోజనమును పారిశుద్ధ్యవ్రతవిశేషమును తిలకించెను. ఈశ్వరోపాసనలు సమాజమునందు శ్రద్ధతో జరుపుచుండెను. పరిశుద్ధజీవనమును గురించి యుప

న్యాసము లిచ్చుచుండెను. సంస్కరణమునం దమితోత్సాహము కనపరచుచుండెను. ఆంధ్రదేశమందు బ్రాహ్మసమాజయువకులలో నగ్రగణ్యుడాయెను. ప్రపంచమున గల వివిధమతములకు తోడుగ మరియొక ప్రత్యేకమతమును స్థాపించుటకు బ్రాహ్మసమాజము వచ్చియుండ లేదని ఆయన తలంచెను కాన, ఏదో నూతనమతమున చేరబోవు వారు సలుహవలసియుండునట్టి బాప్టిజమ్ వంటి తంతు తన కనావశ్యకమని నిశ్చయించుకొనెను. బాబు హేమచంద్రసర్కారు అడిగినప్పుడె కాక తరువాత నెన్నడును కూడ బ్రాహ్మసమాజములో జేర్చుకొనుటకు కలకత్తా బ్రాహ్మసమాజకులు జరపునట్టి దీక్షాతంతునకు సహిత మాయన లోనుగాలేదు. ఆయన తన యనుచరుల నెవ్వరిని దీక్షువుచ్చుకొను డని కోరియుండ లేదు. ఏ సమయమున కే సత్యము పొడగట్టునో దాని ననుష్ఠించుచు మానవాత్మ ధర్మమార్గమున అనంత యాత్ర సలుపవలసియుండు నని ఆయన యభిమతము. ఈశ్వరోపాసనను సాధనముగా జేసికొని సర్వమానవులు సంపూర్ణ సత్యము గ్రహించుటకు కృషి నలుపునిమిత్తముతోడ్పడుటకే బ్రాహ్మసమాజము ప్రతిష్ఠింపబడుటను ఆయన చక్కగ గమనించెను. తనయం దెన్నిమార్పులు కలిగినను, తన మతాభిప్రాయము లెంత యుధారత జెందినను, ఆయన

యేనూతననామము ధరింపక తనకు జన్మతో వచ్చిన దేశసంబంధమైన 'హిందూ' అను పేరునే నిలుపుకొనెను. పాలపర్తి నరసింహముగారు ఒక దరఖాస్తులో తన మతమును గురించి యేమి వ్రాసికొనిన బాగుండు నని బాపయ్యగారిని. సలహా నడుగుచు వ్రాసిన యుత్తరమునకు బాపయ్యగారు ౨౫-౮-౧౯౦౭ తేదిన వ్రాసిన ప్రత్యుత్తరమునందు ["The best thing is to say casteless Hindu or a Hindu Brahmo. There shall be no objection to the word Hindu. I am myself no authority on the point.....Do as you think best."] "వర్ణ భేదము పాటించని హిందు వనికాని హిందూ బ్రాహ్మణుడని కాని చెప్పట సముచితము. హిందూశబ్దమునకు నెట్టి యాక్షేపణయు నుండకూడదు. ఈవిషయమై నిశ్చితాభిప్రాయము తెలుపుటకు నాకును తగినయధికారము లేదు. నీకు మంచి దని తోచినట్లు చేయుము." అని తెలిపియుండిరి. ఏ జాతి విత్తనమునుండి ఆజాతి మొలకయె ఆ జాతి వృక్షమె బయలువెడలి అవి ఆ జాతియొక్క పేరుననే పిలువబడుటను గమనించిన వా రెల్లరు బాపయ్యగారి యభిప్రాయ మెంత యుక్తియుక్తముగా నున్నదో గ్రహింపగలరు. ఆయన మొదట అవలంబించియున్న హిందూమతమే క్రమవికాసము జెంది పరిశుద్ధరూపము దాల్చెను.

జీవన స్వర్ణ తి

౧౦ వ ప్రకరణము

సర్వ లో ముఖ వికాసము

జాన్ స్టూవర్టు మిల్ రచించిన, 'స్త్రీల పరాధీనత' (The subjection of women) యను గ్రంథమును చదివి బాపయ్యగారు నోటుబొక్కులో వ్రాసిపెట్టుకొనిన భావము లలో 'After the primary necessities of food and raiment, freedom is the first and strongest want of human nature.' అనునది యొకటి. ముఖ్యమయిన యక్కర లగు తిండి, బట్ట తరువాత మానవప్రకృతి కావశ్యకమయిన మొదటి బలవత్తరమయిన యక్కర స్వాతంత్ర్యము—అని దాని యర్థము. ఆ సూత్రము తెలుపుచందమున బాపయ్యగారు అన్నపానీయముల తరువాత స్వాతంత్ర్యమును ప్రథమమున పొందదగిన దానిగా జేసికొనె ననుట కిసుమంతయు సందేహములేదు. ఆకలిదప్పు లేలాటివా స్వాతంత్ర్యాభిలాష ఆలాటిది. టుత్తు ఆహారముకొరకును, దాహము జలముకొరకును మానవుల పరితపించునట్లుచేయును.

స్వాతంత్ర్యవాంఛ జనించినతరువాత అదియు స్వాతంత్ర్యము కొరకు మాన్యవహ్యాదయములు తీవ్రముగ తపించునట్లు చేయును. బాపయ్యగారి స్వాతంత్ర్యజీవన మిట్టి పరితాప ముతో గూడి యాయన జీవితముయొక్క సకలకార్యముల లోనికి వ్యాపించినది.

• మతమునకును సంఘమునకును సంబంధించిన సంకుచితాదర్శములకు, ఆచారములకు, కర్మలకు, దాస్యము నట్లు పుటను ఆయన మానెను. జంబెమును విసర్జించిన సంకర్షమును ఆయన దినచర్యపుస్తకమున దీతీరున ౨౧-౮-౧౯౦౫ తేదీన ప్రాసికొనెను. —“ఈరోజు నా కొకసుదినము నీలయన, నాకు సత్యమని తోచినదానిని ఆచరించుటకు దక్షిణమయు డగు పరమేశ్వరుడు నా కెక్కువవెలుతురును కటాక్షించియుండెను. రాత్రివేళ ఈశ్వరాదేశప్రోద్బలముచే నేను జంబెమును తీసివేసితిని. జంబెమును తీయునప్పుడు, నా చేతులు వణకెను. కాని ప్రార్థనతోడను, ప్రార్థనపూర్వకమయిన యంతఃకరణముతోడను, జంబెమును ఆవల నుంచితిని. సర్వకారుణీకు డయిన పరమేశ్వరుడు తాను చూపు మార్గమున నడచుటకు నా కధికముగ శక్తిని అనుగ్రహమును ప్రసాదించును గాక!” జంబెము నిట్లు త్యజించి గభీరమనస్కుడై ఆయన యుండినతరి, బంధువులందు కలవరము

బయలుదేరెను. వానిలో ముఖ్యులు, ఆయన పినతండ్రి సీతా రామారావుగారు మొదలయినవారు, ఆయనను అది జరిగిన వారముదినములలోనే కలసికొని ఆ మార్గమునుండి తప్పించుటకు ప్రయత్నించిరి. ఏయభిప్రాయములు కలిగియున్నను, పైకి నలుగురితోపాటు నడుచుకొను మని వారాయనను ముఖ్యముగ కోరిరి. వారివాదములు గాని, ఆగ్రహవచనములు గాని, జాలిమాటలు గాని ఆయనను చలింప లేదు.

“Oh God! save me from hypocrisy and insincerity.”—ఓ దేవా! కాపట్యమునుండియు, ఆత్మద్రోహమునుండియు నన్ను కాపాడు మని ఆయన ప్రార్థన యై యుండెను. జందెము తీసినతరువాత సుమాను రెండుమాసములలో ఆయన తల్లియొక్క యాభిక్షము జరుపవలసి వచ్చెను. దానిని జరిపిన నవీనవిధానము ౧౫-౧౦-౧౯౦౫ తేదికిందను ఆయన యిట్లు వివరించెను. “నేడు నాతల్లియొక్క యాభిక్షము పరిశుద్ధాస్తికపద్ధతిని జరుపబడెను. శొంచెము బియ్యము తగినబీదలకు పంచిపెట్టబడెను. యథార్థమానవుడనుగా జనులదృష్టికి నచ్చునట్లు జీవింప ఈశ్వరుడు నాకు వలసినంత యనుగ్రహమును ప్రసాదించు గాక! నన్ను శక్తివంతునిగాను పరిశుద్ధునిగాను జేయును గాక! ఉదయము ఏడున్నర గంటలకు ఈశ్వరోపాసన యేర్పరుపబడెను. వీరేశ

లింగము పంతులుగారు ఆ శ్రాద్ధసంబంధమయిన యుపాసనను సలిపిరి. ఈ దిగువ పేర్కొనబడినవారు అందునకు వచ్చి యుండిరి. (పదునార్గుర పేరులు గలవు). ఉపాసనావిధానము పండిత శివనాథశాస్త్రి ఎమ్. ఏ గారు వ్రాసి పంపిరి. ఉపాసన చాలభక్తితో గూడియుండెను. కొద్దిమాటలుమాత్రమే చెప్పటకు నేను నోరు తెరచినప్పుడు నాచెక్కెళ్ళమీదికి కన్నీళ్ళు బొటబొట కారెను. పూర్వ మెన్నడును నేనంత భక్త్యావేశము జెంద లేదు. ఈశ్వరుడు నన్ను నాతల్లి యొక్క యాత్మను ఆశీర్వదించును గాక!" ఈవిధముగ తల్లి యాబ్దికము జరిపిన సుమారు నాలుగుమాసములకు ౧౨-౨-౧౯౦౬ తేదిన తండ్రిగారి శ్రాద్ధమును ఆయన యిటుల జరిపినట్లు వ్రాసికొనెను.---“పంతులుగారు ఈశ్వరోపాసన గావించిరి. ఉపాసనానంతరము జాతిమతవివక్షత లేమాత్రము పాటింపని (cosmopolitan) విందొకటి యేర్పరుపబడెను. ఈదిగువ పేర్కొనబడిన పదిమందియు ఆవిందునకు వచ్చిరి. (3 బ్రాహ్మణుల యొక్కయు, ౪ వైశ్యుల యొక్కయు, ౨ శూద్రుల యొక్కయు, ౧ క్రైస్తవునియొక్కయు నామములు పొందుపరుపబడినవి)...ను,...ను మరికొందరు విద్యార్థులును ఉపాసనకు మాత్రము వచ్చిరి. వంటనేర్చిన యొకరు దయతో చేసిన సాహాయ్యముతో వంటయంతయు నేనే చేసితిని. ఈచిన్ని

కార్యమును జయప్రదముగ నిర్వహింప నాకు శక్తిని ప్రసాదించి నందులకు ఈశ్వరుని స్తుతించుచున్నాను.” ఈవిందును గురించిన వృత్తాంతము సత్యవాదినిపత్రిక ప్రచురింపగా, విందునకు వచ్చిన యొకరు తనను ప్రార్థనసమాజముకునిగా జనులు భావించురని తలచి, తన విశ్వాసములు ప్రార్థన, లేక బ్రాహ్మసమాజమువంకకు తనను మరల్చుట లేదనియు, సాంఘిక విషయములలోనె గాక మతవిషయములందు గూడ సంపూర్ణవ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమునకై తాను పోరాడువాడ ననియు సత్యవాదిని పత్రికకు ఒక లేఖను వ్రాసిరి. అందునకు జవాబుగా సాంఘికవిషయములలోనె గాక మతవిషయములందు గూడ వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమునకై రాజకొరకు చూడక ధైర్యముతో పోరునలుపునట్టి సంస్థయే ప్రార్థనసమాజముకూడ నని బాపయ్యగారు వ్రాసినది, సత్యవాదినిలో సంపాదకీయముగ ప్రచురింపబడెను. ఈచర్చవలన, వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమున కవకాశమిచ్చునది యగుటచేతనే, బాపయ్యగారు ప్రార్థనసమాజమునందు పాటుపడబూని రని స్పష్టపడుచున్నది. వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యాభిలాషవలన ఆయన మతసాంఘికవిషయములం దెటువంటి మార్పునొందెనో చూడుడు. విగ్రహారాధనను విడిచి యేకేశ్వరోపాసకుడుగను, జాతిభేదమును మాని సర్వమానవకోటికి జెందినవాడుగను మూరెను. పూర్వాచారమును ఎంతభక్తితో నను

సరించెనో యంతభక్తితోనె యీ నవీనపద్ధతినికూడ ఆయన
యవలంబించినట్లు పాఠకులు గమనించియె యుందురు.

ఇక రాజకీయవిషయములం దెంతస్వాతంత్ర్యవాం
ఛను ఆయన కనపరచెనో చూతము. ౧౯౦౭ వ సంవత్సర
ములో భారతదేశము నుద్రూతలూగించిన రాజకీయాందో
ళనము ఆయన కెట్టిభావములు స్ఫురింపజేసెనో, ఆయనను
ఎట్టికార్యములు చేయుటకు పురికొల్పెనో, వానినిబట్టి ఆయన
యొక్క రాజకీయస్వాతంత్ర్యాభిమానము మనము కొంత
గ్రహింపగలము. దినచర్యపుస్తకమందు ఆయన వ్రాసికొనిన
యంశములు కొన్ని సందర్భానుసారముగ నిచట సమకూర్ప
బడును. “శ్రీజిత్ బిస్మిచంద్రపాలు నేటి (౧౯-౪-౧౯౦౭)
యుదయము (రాజమహేంద్రవరమునకు) అరుదెంచిరి. జనులు
ముఖ్యముగా విద్యార్థులు కనపరచిన సంతోషము, ఆతురత,
ఉత్సాహము అమితముగా నుండెను. సమితివారిచే వారికి
స్వాగతోపన్యాస మీయబడెను. పాలుగారు వందేమాత
రముయొక్క యంతరార్థమును వ్యక్తపరచిరి. మాత్రయందు
ప్రత్యక్షమగు ఈశ్వరకారుణ్యమే (ఆమత్రమంశలి మూల
భావము). నా కెంతోకష్టముగా నున్నను ఊరేగింపుతోడ
నడచితిని. పాలుగారితో భోజనము చేసితిని. *ఒక జాతీయ

*భిన్నజాతిమతములకు కేందిన వారి నాహ్వానించి ఆవిందును బాపయ్య
గారు జరిపించిరి.

విందును ఏర్పాటుచేయుటకు నుత్సాహముతో ప్రయత్నించి తిని. సాయంకాలము నవశక్తినిగురించి పాల్కుగా రుపన్యాసము గావించిరి. (ఉపన్యాససారాంశము ఇచట కలదు.) ఈ ప్రసంగము నాయందు నూతనోత్తేజము కలిగించినది. ఈ యవకాశము లభించినందులకు సర్వేశ్వగునకు ధన్యవాదము లర్పించుచున్నాను. రాజకీయస్వాతంత్ర్యముకొరకు త్యాగముచేయుట యన నేమియో నా కిప్పుడు అర్థమగుచున్నది. ఎంతత్యాగముతోడనయినను వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యము కాపాడబడవలెను. బ్రాహ్మసమాజ మీయాదర్శమున కెక్కువప్రాముఖ్యత నొసంగినది. స్వరాజ్యాదర్శము సాధింప బడవలసియున్నది. ప్రాచీనకాలమందునలె ఒక్క ధ్యానమువలన మాత్రమే గాక, వ్యక్తినుండి కుటుంబముద్వారా, సంఘము ద్వారా, రాజ్యాంగముద్వారా బహిర్గతమగు జీవితమువలన కూడ మానవులు పరమాత్మను సమీపింపగలరు. స్వాతంత్ర్యము, సజీవదేశభక్తి, జాతీయత యీ నవశక్తియొక్క లక్షణములు.”

“స్వరాజ్యమునుగురించి పాల్కుగారు (౨౦-౪-౧౯౦౭ తేదీన) ప్రసంగము గావించిరి. బ్రిటన్ యొక్క యధికారమునకు లోబడిన స్వరాజ్యము అర్థములేని యరపు అని వారు నిరూపించిరి. మన స్వరాజ్యమే మనకు స్వయముగ పన్నులు

వేసికొనుటకు, స్వయముగ పరిపాలించుకొనుటకు, స్వయముగ శాసనములు నిర్దించుకొనుటకు, మన దేశములోనికి విదేశీయులను రానిచ్చుటకుగాని రాసీయకుండుటకుగాని స్వాతంత్ర్యము కలిగియుండుటకు అవకాశ మొసంగును. ఇది స్వరాజ్యముయొక్క యున్నతాదర్శము; నిజమయిన దేశపుత్రులందరకు తృప్తికరముగ నుండకమానదు.”

(౨౩-౪-౧౯౦౭ తేదిన) సానుంకాలము పాలుగార్లు జాతీయవిద్యనుగూర్చి తమ కడపటియుపన్యాస మొసంగిరి. జాతియొక్క పరమావధిని సాధించుటకు ప్రయత్నించునప్పుడుమాత్రమే విద్యావిధానము జాతీయ మయినదని పిలువబడవచ్చును. వారు మిక్కిలి యుత్సాహముతో ప్రసంగించిరి. (జాతీయపాఠశాలకొరకు) వచ్చిన విరాళములు ప్రకటించిరి.ఈ జాతీయపాఠశాలను ఈశ్వరు డాశీర్వదించునుగాక! అది రూపము దాల్చునట్లు చేయబడి భక్తుత్సాహములతో నడపబడునుగాక!”

“పాలుగారు పురికొల్పిన యుత్సాహము యువకులయొక్కయమాయకచిత్తములను వశపరచుకొనెను. హరిసర్వోత్తమరావు కాలేజినుండి ౨౪ వ తేదిన వెళ్ళిపోయిని యాజ్ఞాపింపబడెను. ఆయనకు డిస్ మిస్ ల్ ఉత్తరు వీయబడెను. హనుమంత రావును సాంబశివరావును వందేమాతరము బాడి

లను తీయుట కటులనె నిరాకరించినందులకు వెంటనె డిస్మిస్ చేయబడిరి. ఈయవకులు ధర్మమార్గమున నడువగలందులకు పరమేశ్వరుడు వారికి ధైర్యస్వభావమును సరియైన దృష్టిని అనుగ్రహించును గాక!”

“హైందవజాతియొక్క మహావీరుడు లాలాల్ బజప్రతాపి అరెస్టుచేయబడి అండమాన్ దీవులకు పంపబడనున్నాడని మెయిలు పత్రికయందు (౧౧-౫-౧౯౦౭ తేదిన) చదివినాను. ఓసర్వకారుణికుడవయిన దేవా! విదేశీయుల నిరంకుశ పాలనమునుండి విముక్తిని బడయుటకు ఈదేశవాసులు సలుపు పోరాటము జయించునట్లు నీ ప్రేమాతిశయముచేత నీవు వారికి తోడ్పడుము. దేశమునకు వాటిల్లెడు సర్వవిపత్తులను తొలగింపుము. ధర్మమార్గమున నీబిడ్డలను నీవు నడపుకొనుము. తండ్రీ! మహ్మశీర్వదించి పిరికితనమువలన వచ్చు అపాయమునుండి మమ్ము రక్షింపుము.”

“అరెస్టుకాబడినతరువాత లబజప్రతాపి ఒకమిత్రుని కిట్లు వ్రాసెను:—‘నావిషయమై ఆదుర్దపడ వద్దు. ఈశ్వరుడేమి చేసిన, అది మంచికొరకే చేయును.’ మహాశోధన సమయమున ఆమాటలు చెప్పగలిగిన యాయనకు స్థిరకీర్తి కలుగు గాక! ఈశ్వరు డాయనను ఆశీర్వదించు గాక! లబజప్రతాపికి ధర్మోత్సాహము కలిగించినట్టి దేశాభిమానము

నిజమయిన భారతీయులందరకు ఆయన ప్రసాదించును గాక!"

రాజకీయ స్వాతంత్ర్యమునకై బాపయ్యగారి హృదయము తపించి పోవుచుండినటుల ఆయన వాక్రీతలవలననే వెల్లడి యగుచున్నది. మతసాంఘిక విషయములందువలెనే ఆయన రాజకీయ విషయములందును స్వాతంత్ర్యప్రియుడై యుండెను. కొందరు మతసాంఘికదాస్యము విడిచినను రాజకీయదాస్యమును సలుపుచుందురు; అటులనే మరికొందరు రాజకీయదాస్యమునుండితమయాత్మలను స్వతంత్రముగనుంచుకొన గలిగినను మతసాంఘికవిషయములందు దాసానుదాసులై యుందురు. ఈ యిరు తెగలవారు జీవితములో నొకభాగమును మాత్రమే పెంపొందించుకొను వారు. వారిది సర్వతోముఖమయిన యభివృద్ధి గాక పాక్షికోన్నతి. శరీరమునకు నిజమయిన బలము కలిగిన, ఆ బలమువలన శరీరమందలి సర్వావయవములు పుష్టివంతము లయి దృఢముగా నుండును. ఒకకాలు లావుగా నుండి ఒక కాలు సన్నగా నున్నప్పుడు, శరీరమందు బలముగాక వ్యాధి కలదని నిశ్చయింతుము. స్వాతంత్ర్యమనేది ఆత్మకు సంబంధించిన యొక స్వభావము. ఆత్మనిజమయిన స్వాతంత్ర్యమును పొందెనేని జీవితముయొక్క శాఖలన్నిటియందు స్వతంత్రముగనే చరించును. కొన్ని విషయములలో కనబడి, కొన్ని విషయములలో కనబడని స్వాతంత్ర్యము

సరియైనది గాదు. దానియం దేవో దోషముండును. దాని వలన వికృతజీవితము లేర్పడును. స్వాతంత్ర్యము జీవితము నందు సర్వముఖముల వ్యక్తమగునప్పుడే జీవితము సంపూర్ణ వికాసము గాంచి సుందరముగ నుండును. బాపయ్యగారి జీవిత సౌందర్యమునకు హేతువు వారిజీవితము సర్వతోముఖవికాసము గాంచుట. స్వదేశవస్తువులనె ధరించుచు, స్వరాజ్యోన్మీషమును పాల్గొనుచు, సర్వమానవులయెడ సౌభ్రాత్రమును కనపరచుచు, సమస్తసత్కార్యములందు పాటుపడ నుద్యుక్తుడగుచు బాపయ్యగారు సమగ్రజీవనమును వృద్ధి నొందించుటచే, ఆయన పరిచయములోనికి వచ్చిన సంఘసంస్కర్తలు గాని రాజ్యాంగసంస్కర్తలుగాని యెల్లరు ఆయనను అమితముగ ప్రేమించిరి. రాజారామమోహనరాయి స్వతంత్రజీవనము యొక్క స్వరూపమును భారతవర్షమున మొదట ప్రదర్శించి నవయుగపితామహుడని కీర్తిగాంచెను. రామమోహనుని యడుగుజాడలనె నడచి ఆ మహాపురుషునివలె సర్వతోముఖసంస్కరణము కొరకు బాపయ్యగారు జీవితమును భారపోసిరి. ఆయన తన తండ్రిగారి శ్రాద్ధసందర్భముగా జరపించిన కాస్మాపాలిటా డిన్నరువలన గోదావరినది నిప్పంటుకొని మండిపోయె నని ఆదివములలో చెప్పుకొనబడెను. స్వాముల వారు ఆయనకు శ్రీముఖము నంపిరి. సంఘము ఆయనను

బహిష్కరించెను. బంధువు లాయనను దూరముచేసిరి. ఆయనకు సాయపడగల మిత్రులు లేకపోయిరి. వంటకు మనుష్యుడు, బ్రాహ్మణుడేకాదు, బ్రాహ్మణేతరుడయినను దొరకక, జబ్బు వచ్చినప్పుడు సరియైన యుపచారము జరుగక, నిరుపేదకు వలె ఆస్థుపత్రులె ఆయనకు శరణ్యములుకాగ జీవిత మెట్టికష్టములకు లోనుగావలసినవచ్చినను ఏమాత్రము జంకక ప్రాణము పోవువరకు ధర్మసమరము సలిపిన మహాయోధులు ఔషధ్యుగారు. ౨౬-౮-౧౯౦౬ తేదిన ఆయన యీవిధముగ దినచర్యపుస్తకమందు వ్రాసికొనెను:— “ఉద్యోగసంబంధమయిన పనిమీద మా మామగారు ఇక్కడికి రాగా, వారిని కలసికొంటిని. నా దేహస్థితినిగురించి కొంత యుదాసీనముగ వారు మాటాడిరి. నేను తీసికొనుచున్న జాగ్రత్త వారికి తృప్తికరముగ లేదు. నచ్చచెప్పటకు నేను ప్రయత్నింపగా, మనస్సునకు కష్టము కలిగి వారు నిరుత్సాహము జెందిరి. సర్వకారుణికుడైన పరమేశ్వరుడు వారికి మనోశాంతిని ప్రసాదించును గాక! ఆయనను వారి పుత్రులను నావిషయమై అదుర్దపడు వారందరిని ఆశీర్వదించును గాక! ఓ తండ్రీ! సర్వవిషయములందు నీయాజ్ఞను శిరసావహించుటకు నేర్చుము. నా బుద్ధియొక్కయు, నైతికజీవనముయొక్కయు, ఆత్మయొక్కయు, శరీరముయొక్కయు, వృద్ధివికాసములకు నేది చేయు

ట యుచితమొ దానినె చేయుటకు అపారవాత్సల్యముతో నీవు నాకు శక్తి నొసంగుము. తండ్రి, స్వవినాశమునకు దారి దీయునది యని యితరులు తలంచు పద్ధతినుండి నన్ను దూరముగ నుంచుము; తప్పతో)వను పోకుండ కాపాడుము” బాపయ్యగారు తమ ధైర్యస్థైర్యములను, పరమేశ్వరునియందు సంపూర్ణ విశ్వాసము గలిగి త్రికరణశుద్ధితో ఆయనను ప్రార్థిం చుటమూలమున, బడయగలిగె నని సువిదితము. ఈశ్వరప్రార్థన బాపయ్యగారి జీవితమును సార్థకముజేసినది. రావుబహద్దరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు బాపయ్య గారికి ‘A sincere theist’ యథార్థ ఈశ్వరవిశ్వాసి యను బిరుదును ఇచ్చి ఆయన సమాధిపై ఆయననామముక్రింద గానిని చెక్కించుట యెంతయొ సమంజసముగా నున్నదని పాఠకు లేకగ్రీవముగా సంగీకరింపకుందురా?

జీవన స్మృతి

౧౧ న ప్రకరణము

వివాహము

బాపయ్యగారు చెన్నపురిలో బి. ఏ సీనియరు చదువు చుండగా, డిప్యూటీ కలెక్టరు ద్వారా రుద్రాంగము చేసి ప్రస్తుతము విశ్రాంతి గైకొని రాజమహేంద్రవరములో నివసించుచున్న దావులూరి ఉమామహేశ్వరరావుగారు తమ ద్వితీయపుత్రిక శ్రీమతి అలివేలు మంగతాయమ్మగారిని ఆయనకు ఇచ్చి కాకినాడలో ౧౯౦౨ సంవత్సరమున వివాహము జరిపిరి. మంగతాయమ్మగారికి వివాహము నాటికి సుమారు పది సంవత్సరములుండును. బాపయ్యగారు రామెను ఆవయసున వివాహమాడుట కెట్టిసంకోచము కనపరుప లేదు. ఆమెను స్వయముగా చూచి తృప్తిపడి పరిణయమున కాయన యంగీకార మొసంగెను. బి. ఏ సీనియరు చదువుకొనుచు ఆయన బాల్యవివాహమున కెట్లు సమ్మతించెనని పాఠకులకు కొంతసంశయము కలుగవచ్చును. వివాహసమయమునకు ఆయనవయసు ౨౦ సంవత్సరములు. హిందూసంఘమున

వివాహసంబంధమయిన ఆలోచనయు ప్రయత్నమును పెద్దలలోనె బయలుదేరి వివాహమన నేమొ యెరుగని పసివాండ్ర నందునకు ప్రేరేపించుచుండును గదా! ఆడుపిల్లలు గల తండ్రులు తమ పుత్రికలకు తగినవరులను సంపాదించుటకు విద్యార్థులను గావించుటయు నెల్ల రెరింగిన విషయమె. ఉమామహేశ్వరరావుగారి దృష్టిలో బాపయ్యగారు పడిరి. వారి కుమార్తెను వివాహము చేసికొనవలసినదని ఆయనకు మిత్రులు సలహా చెప్పిరి. ఆయనతల్లి, పినతండ్రి మొదలయినవారు కూడ, కళాశాలవిద్య పూర్తి యగుచుండుటను బట్టి త్వరలోనె ఆయనకు పెండ్లిచేయ సమకట్టిరి. వివాహలోచన ఆయనమీదికి త్రోసికొనివచ్చెను. చెన్నపురికి వెళ్లు వరకు ఆయన శుద్ధశ్రోత్రీయుడై యుండి అక్కడికివెళ్ళినప్పటి నుండియె మెల్లమెల్లగా మార్పు జెంద నారంభించె నని యిది వరకె తెలుపబడినది. ఆయన ఆతరుణమున వివాహలోచన విధిగ చేయవలసివచ్చెను. గౌర్యవివాహము నిరాకరింపదగినదని నిశ్చితాభిప్రాయము కలిగియుండుటకు గాని, దానికి లోనుగాకుండుటకు దృఢసంకల్పుడగుటకు గాని, ఆయనకు తగిన సావకాశము లేకపోయెను. ఎటు లయిననేమి, ఆయన గౌర్యవివాహబంధమున తగుల్కొనెను. కట్టములు పుచ్చుకొన గూడదనియు, బోగముమేళములు చూడగూడదని

యు సంస్కరణభావములు కొన్ని అప్పటి కాయనహృదయమున పాదుకొన్నియుండెను. పెండ్లిలో అలకరోజున నీకేమి కావలె' నని మామగా రాయన నడుగగా, మీ యాశీర్వచనము తప్ప నాకింకేమియు నక్కరలేదని ఆయన బదులు చెప్పెను. మామగా రప్పుడు తమకు తాముగా నొక గడి యోరమును బహుమానముగ నిచ్చిరి. సంతోషముగా గడచి పోవలసిన వివాహదినములు, సాధారణముగ ప్రస్తుతపద్ధతుల ప్రకారము వేళలకు నిద్రాహారములు లేకయు, విశ్రాంతిగ కొంచెము నేపు గూడ నొకచో కూర్చుండుటకు అవకాశము లేకయు, వివాహము జరపించువారును అందునకు వచ్చువారును ఎల్లరు ట్తోభవడునంతగా, గందరగోళముతో గూడి యుండును గదా? దానికి తోడు కట్టపుపేచీలు తరచు కలహములకు కారణము లగుచు, సంతోషమునకు బదులు మనస్తాపమెఱిగింపలలో మిక్కుటముగా నుండుట నెరిగిన బౌపయ్య గారు తమ స్వభావమునుబట్టియే యట్టికష్టము కలిగింపజాలరు. బోగముమేళము లాయనకు గిట్టవని యెరింగి పెండ్లిలో పెద్దవారె వానిని పెట్టింపలేదు. మామగారు తగినసంబంధము దొరకినదని సంతోషించుచుండ, వేడుకలయందు పాల్గొనుచు బంధువులంద రానందించుచుండ, బౌపయ్య గారి వివాహ మతివైభవముతో జరగెను.

వివాహమునాటికే బౌపయ్యగారి యభిప్రాయము లందు కొంతమార్పు కలిగెను. ఆమార్పు క్రిమక్రమముగా పెరిగిపోయెను. నమ్మినట్లు నడచుకొను స్వభావము కలవా. డగుటచే, ఆయనవర్తనములో గూడ సవికాస్పింప నారంభించెను. ఆయన పరివర్తనమును వేగిరపెట్టిన ఘటనలు రెండు ముఖ్యముగ గలవు. ఆయన తనచెల్లెలు అన్నపూర్ణమ్మను విశేషముగ ప్రేమించెడువాడు. అబలా సచ్చరిత్రతనమాల మొదలయిన యుత్తమగ్రంథములు ఆమెచేత చదివించుచు, ఆంగ్లభాషయందు గూడ నామెకు ప్రవేశము కలిగించుచు, ఆమె విద్యవిషయములో నెంతయొ శ్రద్ధ వహించెను. ఆమెకు కావలసినవస్తువులు చెన్నపట్టణము నుండి తెచ్చియిచ్చుచు నామెయెడ నమితానురాగముతో మెలగుచుండెను. ఆమెను అత్తవారింటికి పంపవలసివచ్చినప్పుడు, ఆయనమనస్సు ఎంతో కష్టపడెను. ఆమెపెట్టెను తానె సర్ది ఆమె తన కుత్తరములు వ్రాయుటకు తనవిలాసము గల కవకులుకొన్ని యందు పెట్టి ఆమెను స్వయముగ తీసికొని వెళ్ళి రాజమహేంద్రవరములో నత్తవారియంట దిగవిడిచెను. మరికొద్ది రోజులతరువాత అచటికి తిరిగివెళ్ళి తనచెల్లెలిని తనతో పంపుడని కన్నుల నీరు గ్రుక్కుకొనుచు ఆమెయత్తగారిని దీనముగ నడిగెను. అప్పు డత్తగారు పక

పక నవ్వుచు ఇదేమి బాపయ్యా! నిన్న గాక మొన్న దిగ
 విడిచి వెళ్ళావు. ఇవాళ వచ్చి తీసుకొని పోతా నంటావు.
 పిచ్చివాడవుగా ఉన్నావు. మీచెల్లెలు విషయంలో నీవేమీ
 బెంగపెట్టు కోకు. కొన్నిరోజులు పోయినతరువాత పంపు
 తాములే.' అని ఆయన నోచార్చి పంపెను. చెల్లెలియం దంత
 వాత్సల్యముతో ఆయన చరించుచుండగా, ఆమె యటుపిమ్మ
 ట గర్భవతి యగుటయు, ఆడుశిశువును ప్రసవించిన కొలది
 మాసములలో అకాలమృత్యువాత బడుటయు తటస్థించెను.
 ఆమెయంత్యదినములలో నుపచారములు చేయుచు ఆయన
 ఆమెవద్దనే యుండెను. ఆమె ప్రాణము విడచుట కన్న
 లార గాంచెను. భరింపరాని దుఃఖసాగరమున మునిగెను.
 ఇది ౧౯౦౩ సంవత్సరములో సంభవించెను. ౧౯౦౪ వ సం
 వత్సరాంతమున ఆయనయే తీవ్రవ్యాధిపీడితుడయిన సంగతి
 యిదివరలో నొకసందర్భమున వ్రాయబడి యుండుటను చదు
 వగులు జ్ఞాపక ముంచుకొని యుందురు. ఆ వ్యాధివలన
 ఆయన మృత్యుగర్హారమున ప్రవేశించినను, ఈశ్వరాను
 గ్రహముచే అప్పటి కా మరణాపాయము తొలగెను. తన
 చెల్లెలి యకాలమరణమును, తన భయంకరజాడ్యమును- ఈ
 రెండు ఘటనలు-ప్రాపంచికజీవితము అశాశ్వతమని ఆయన
 కన్నులకు కట్టినట్లు స్పష్టపరచినవి. ఐహికజీవితము అస్థిర

మని వ్యక్తపడినకొలది ఛర్మజీవనమునం దానక్తియు దృఢతయు హెచ్చును. తనయాత్మయం దంకురించిన శాశ్వత సత్యములు అశాశ్వతమయిన ప్రపంచసంబంధమయిన యాలోచనలతో నణచివేయబడుట కేవలము ఈశ్వరద్రోహ మని ఆయన గ్రహింపగలిగెను. తన కారోగ్యము కలిగి తిరిగి శరీర శక్తి చేకూరుచు రాగా, ఆయన వివిధములయిన సంస్కరణ కార్యములందు ప్రవేశించి అంతరాత్మ ప్రేరేపించినటుల ప్రవర్తించుచు ఛర్మసమరమున ధీరుడై నిలచెను.

చిన్నదీపము ఒక యింటివారు తమ యింటిలోనే యుంచుకొని తామె యుపయోగించుకొనవచ్చును.. సూర్యుడు ఆవిధముగా ఒక గృహములోనివారు మాత్రమే యుపయోగపరచుకొనుటకు వశుడుగాక జగత్తున కంతకు నుపయోగపడును. విననకర్ర ప్రతిమనుజుడు చేతిలో పట్టుకొని తనకొరకె వాడుకొనవచ్చును. వాయువు అట్లు ఏయొక్కరి సుఖముకొరకును బంధింపబడుటకు సాధ్యమగునది గాక విశ్వమున కంతకును సౌఖ్య మొనగూర్చును. ఎవరి దొడ్డిలో వారు బావి త్రవ్వకొని అందలి నీరు వారు మాత్రమే యనుభవింపవచ్చును. మహానది యేకొందరికో గాక సర్వమానవులకు జలమును ప్రసాదించును. సామాన్యమానవులు స్వల్ప శక్తులు గలవారు; ఒక్క కుటుంబముకొరకు వినియోగపడి

ఆ కుటుంబ సేవతోనే వారి జీవితములు చరితార్థత నొందును. ఉదారచరితానాంతు వస్తుధైవ కుటుంబకమ్' అను నార్యోక్తిచొప్పున విశాలహృదయులును విశేషశక్తిసంపన్నులును నగు మహాపురుషులకు పృథివియే కుటుంబము. ఆ మహనీయులు లోకసంగ్రహమునకు జీవింపవలసినవారు. వారిని వృద్ధిచిన్నకుటుంబముకొరకొ జీవించునట్లు చేయుట యసాధ్యము. అల్పప్రయోజనములను, సామాన్యగృహజీవనములను లక్ష్యములుగా గల జనులు ఆ యుత్తమపురుషుల చర్యల నర్థముచేసికొన జాలరు; ఆ వీరపురుషులను వెర్రివారినిగా పరిగణింతురు; ఆ ధర్మశూరులను అధర్మమున కొడిగట్టిన వారినిగా తలపోయుదురు. ఆ యీశ్వరభక్తులను ప్రేమశూన్యులనుగా భావింతురు. ఇది యంతయు లోకమున ప్రతి ధర్మవీరుని విషయమున జరగుచువచ్చిన గాఢయె. బాపయ్యగా రుదారచరితులై కుటుంబావరణమును దాటి ప్రపంచముకొరకు పాటుపడుచు ధర్మసంస్థాపనమునకై జీవితమును ధారపోయునప్పుడు, ఆయనకూడ నితరపుణ్యపురుషులవలె బంధువులచేతను సామాన్యజనులచేతను నిరసింపబడెను. నాథారణకుటుంబజీవనము ఆయనపరమావధి కానప్పుడును, అధర్మముతోడను అసత్యముతోడను రాజీచేసికొనుచు ప్రాపంచికసౌఖ్యమును భద్రపరచుకొను లౌకికజీవనము ఆయన

యాదర్శము కానప్పుడును, ఆయన ఒక్క కుటుంబమునకు మాత్రమే, కొలది వ్యక్తులకొరకే యెట్లు పాటుపడగలడు? అట్లుపయోగపడక పోవుటయే ఆయనయందలి దోషము.

మరియు వీరపురుషుల చరిత్రలు గొప్ప తుపానులవలె, భూకంపములవలె కొంతసప్తమునకునువినాశనమునకును హేతు భూతము లగును. కాని వాతావరణమున సమస్థితి యేర్పడుటకే తుపానులును, భూగోళము చక్కనిరూపు దాల్చుటకే భూకంపములును సంభవించును. కొన్నిప్రాంతములందు అనివార్యముగ కొంతసప్తము కలిగినను వానిమూలమున మొత్తము మీద మేలే చేకూరును. అటులనే మహాపురుషుల జీవితములవలన మొత్తముమీద లోకశ్రేయము సమకూరుచున్నను కొందరికి సప్తము వాటిల్లుట కలదు. బాపయ్యగారు ధర్మజీవనము గడపుటచే, ఆయన బంధువులకు ముఖ్యముగా పిన్నవయస్కురాలయిన ఆయన భార్యకు తీరని కష్టము సంఘటిల్లినది. తానిట్టి బాధ కలిగింపవలసినవచ్చినందులకు ఆయనయు సపరిమితమనోవ్యధ జెందువాడు. కాని ధర్మముకొరకు దాని సంతయు సహించుకొనెను. తన భార్య నిమిత్త మాయన పడిన పరితాపమును గురించిన విచారకరమగు సమాచారము కొంత ఆయన దినచర్యపుస్తకమువలన తెలియగలదు.

ఆమె చదువువిషయములో ఆయన మొదట నాదుర్ద

పడజొచ్చెను. వివాహమయినప్పటినుండి చనువుగ ఆమెతో మాటాడుచు చదువుకొనుట కామెను హెచ్చరించుచుండెను. పట్టుపట్టి ఆమెను ప్రైమరీపరీక్ష ప్యాసుచేయించెను. ఉన్నత విద్య కూడ నామెకు నేర్పింపవలయునని ఆయన యమితముగ వాంఛించెను. కాని పరిస్థితులు ప్రతికూలములాయెను. ధర్మాచరణమువలన, ఆయన సంఘమునుండి బహిష్కరింపబడెను. బంధువులందరితో పాటు మామగారును ఆయనను దూరముచేసిరి. ఆయన తన భార్యయొక్క విద్యాభివృద్ధికొరకు చెప్పదలచిన నూటలాసందర్భములో వినువా రెవరుందురు? అప్పుడాయన తన మామగారికి ఈ క్రిందపొందుపరుపబడిన పెద్దయు త్తరమును వ్రాసిపంపెను.

మిక్కిలి రహస్యముగా నుంచవలసినది.

ఇన్ని సుపేట.

౨౫-౧-౧౯౦౬

బ్రహ్మకృపాహికేవలమ్.

నా ప్రియమయిన మామగారికి

నే నీక్రింది పంక్తులను హృదయపూర్వకముగ వ్రాయుచున్నాను. నే నెట్టి ప్రేమభావముతో నవి వ్రాయుచున్నానో యట్టి భావముతోడనే మీ రవి గ్రహింపవలెననియు, అందు

ప్రస్తావింపబడిన విషయములో మీరు ఆతురతను శ్రద్ధను చూపవలె ననియు వేడుచున్నాను. మామయు అల్లుడును నయి మనము వెనుక ప్రేమపూర్వకముగ కలిగియున్న చనుముతో నే నిప్పుడు మిమ్ము సమీపింప గూడనని యెట్లు స్ఫురించు మాటలలోనె గాక స్పష్టముగా కూడ నాకు తెలిపి మీరే నన్న మీదరికి రాకుండ చేసియుండుట నిజముగా నత్యంత శోచనీయము. మనఃపూర్వకముగను త్రికరణశుద్ధితోడను తీవ్రముగ నమ్మిన సత్యమునందలి దృఢవిశ్వాసముచే పురిగొల్పుబడి నేను ధైర్యముతో నడచుకొనుటయె మీరు నన్నంత యనాదరణముతో చూచుటకు కారణమై యుండును. ఇరువదియన శతాబ్దప్రారంభమున సహితము హిందూదేశవిద్యాధికులు ప్రచలితాభిప్రాయములచేతను సాధారణవిద్వేషములచేతను బంధింపబడుటయెగాక నిర్దోషియై పూర్తిగ నద్వర్తను డయియున్న యొకప్రకీ హృదయపూర్వకముగ కలిగియుండు అభిప్రాయభేదమును సహించుకొన లేకపోవుటయు మిక్కిలి దురదృష్టము. మీరును మీయింటిలోనివారును నాయెడల కనపరచిన యనాదరణము నామనస్సులో జనింపజేసిన హృదయభేదకములయినయాలోచనలను తలంపులను నేనిప్పుడు తెలుపుట యనానశ్యకము. ఏది యెట్లు జరగినను, పరమేశ్వరుడు పాపాత్మునిగూడ ప్రేమించి యాశీర్వాదించెను. యావత్తు

శోధనను, బాధలను సహించుకొనగల శక్తిని హెచ్చరికను ఆయన నా కనుగ్రహించెను.

మీ కుమార్తె ప్రియమయిన అలివేలుచదువునకు సంబంధించినదే నేను వ్రాయదలచిన ప్రస్తుతవిషయము. మంచికో, చెడుగునకో, మా జీవితము లేకముచేయబడినవి. పవిత్రమయిన వివాహబంధమును ఛేదించుటకు తీవ్రమయిన యోచనలు మీయింటిలో జరుగుచున్నట్లు నాకు వినికిడి వలన తెలియుచున్నను, నిరంతరవిశ్వాసముతోడను అకుంతిత నిరీక్షణముతోడను సర్వశక్తునియొక్క యుత్తమపాలనమునకు సంపూర్ణముగ సమర్పింపబడిన యంతరాత్మతోడను నేను మిమ్ము సమీపించి, ప్రియమయిన అలివేలు చదువేమాత్రము చెడిపోకుండ జాగ్రత్తను శ్రద్ధను తీసికొనుడని ప్రార్థించుచున్నాను. పూర్వాచారపరుల యభిప్రాయమును బట్టి చూచినను, ఆమెయొకను పాఠశాలకుపోవువయస్సుననే యున్నది. కావున పాఠశాలలో చెప్పబడు కొంచెము చదువు కూడ నేర్చుటకు ఆమె కవకాశ మీయకుండ నింటిలో కట్టుపెట్టుట యవివేకము. కనుక ఊరిలోనున్న గవర్నమెంటు లోవరు సెకండరీ గరల్సు స్కూలుకు సాధ్యమయినంత త్వరలో మీ రామెను పంపవలయు నని నా మనవి. ఇంటిలో ఆమెను చదువునట్లు చేయదలంచుట వృథా. అదియెంత యసాధ్యమో

నాకు బాగుగ తెలియును; మీరును పూర్తిగ తెలిసి
 కొనియుందురు. పైని చెప్పబడిన పాఠశాలలో గరవబడు
 విద్య అతిసామాన్యమయినది. ఇంగ్లీషు అక్కడ నేర్పబడదు.
 కాని మీ సంకుచితాభిప్రాయములను బట్టి, గుడ్డులో మెల్ల
 యను సామెతను మనసునం దుంచుకొని, నే నాస్కూలును
 పేర్కొంటిని. అట్లు కాక, ఈయూరిలో సాధ్యమయినంత
 యున్నతమును శ్రేష్ఠమును అయిన విద్యను ప్రియమయిన అలి
 పేలుకు చెప్పించుటకు మీ రిష్టపడి అందునకు సిద్ధముగా నుండి
 యున్నయెడల, ఇంగ్లీషుకూడ నేర్పబడు వీరేశలింగముగారి
 స్కూలుకు ఆమెను పంపుడని మిమ్ము నిజముగా కోరియే
 యుందును. ఈ స్కూలులో మతమునకు సంబంధింపని
 విద్యయే బాలికలందరకు నొసంగబడు నని జ్ఞప్తియం దుంచు
 కొన గోరెదను. మర్యాదగల పూర్వాచారపరుల కుటుంబ
 ములకు జెందినట్టియు వయసు వచ్చినట్టియు బాలికలుకొంద
 రందులో గలరు. కాన సంస్కృతచే స్థాపింపబడిన సంస్థకు
 మీ యమ్మాయిని పంపుటకు మీరు భయపడవలసిన పని
 లేదు. అట్టి వాని ద్రవ్యముతో పోషింపబడుచున్నను, నాకు
 తెలిసినంతవరకు అది కేవలము నిరపాయకరమయినట్టియు,
 మనసున కెట్టి కష్టమును కలిగింపనట్టియు పద్ధతిని నడపబడు
 చున్నది. మిక్కిలి ఛాందసుడైన యెట్టి హిందూపూర్వా

చారపరునియొక్క హృదయమును చిన్న విషయములలో సహితము నొప్పిపకుండుటకు తగిన శాస్త్ర తీసికొనబడును. ప్రియమయిన అలివేలుచదువు విషయములో నే నింతగా నేల వ్రాయవలసి వచ్చెనని మీరు నన్ను అడుగవచ్చును. ఘిక యసామాన్యమయిన జీవనపరిస్థితులలో మీ గామె నుంచినారని నేను చెప్పనక్కరలేకయే మీకె బాగుగ తెలియును. నాకు వినవచ్చునట్లు వ్యాపనములగుచున్న విచార కరవదంతులలో నేమాత్రము నిజమున్నను లేకపోయినను, ఆమెకు తన జ్ఞానశక్తిని వృద్ధి నొందించుకొనుటకు సంపూర్ణ అవకాశ మీయబడుటయే మిక్కిలి వాంఛనీయము. కొంత కాల మయిన తరువాత, నైతికపారమార్థిక విషయములను స్వయముగ నితరులసహాయము లేకుండ విచారించుకొన వలసిన యసహాయస్థితిలో విశాలప్రపంచమందు ప్రవేశపెట్ట బడినప్పుడు, సరియయిన శిక్షణమును, ఉపయక్తమయిన విద్యయు తప్ప నింకేదియు నామెకు తోడ్పడజాలదు. చదువు నేర్వగలిగిన పిన్నవయస్కుననె ఆమె యింకను ఉండుట వలన, నిజముగాను త్రికరణశుద్ధిగాను ఆమె గాఢ్యత వహించిన వారందరియొక్క పరమ కర్తవ్యము, ఈశ్వరు డామెకు ప్రసాదించిన శక్తులు నిరుపయోగము లయి వ్యర్థము గాకుండ జేయుటయే.

ప్రస్తుతము మనకు దురదృష్టవశమున నేర్పడి విరసములును విచారకరములును నయియున్న సంబంధములను మనస్సులో నుంచుకొని, నే నింతవరకు స్వల్పములును సులభములును అయిన మార్గములను మాత్రమే మీకు సూచించి యుంటిని. జరిగిన సంగతులను చూడకుండ కళ్లు మూసికొని విషయవిచారణ చేయుటవలన లాభము లేదు. ఆమె చదువును ఇంటివద్ద నేను చక్కగా విచారించుటకు వీలుండిన యెడల, అదియె యుత్తమమయిన యేర్పాటుని, నేను నిశ్చయముగా చెప్పగలిగినను, నే నది మీకు తెలుపజాలను.

దీర్ఘముగ వ్రాసి మీకు చాల విసుగు పుట్టించుచున్నా నని భయముగా నున్నది. కాని హృదయము నిండుగా నున్నప్పుడు, నోటినుండి మాటలు వెడలును. మాటాడుటకు అవకాశ మీయబడనందున నా భావములను వ్రాతలో పెట్టుటకు ప్రయత్నించితిని. అదియు ననంపూర్తిగనె జరిగె నని దృఢముగ చెప్పగలను.

ఓపికతోను, శ్రద్ధతోను, దురభిప్రాయములకు. వోటివ్వని నిష్పాక్షికబుద్ధితోను, మీ రీయత్తరము చదువవలెననియు, వీలునుబట్టి మీ రేవిధముగా ఈవిషయమును తుదకు పరిష్కరించినను ఆ తీర్మానమును నాకు తెలుపవలెననియు, నా కడపటి ప్రార్థన. నేను ఉన్నది ఉన్నట్లు స్పష్ట

ముగ వ్రాసితిని. ఎట్టి కృత్రిమము నాయందు లేదు. నిగ్భా
గ్యుడును, నిర్దోషియు, బహిష్కృతుడును, దుఃఖభాజనుడును,
కనికరమునకు పాత్రుడును అయిన మీ యల్లునియెడల
మీరును అటులనే వర్తింపవలె నని విన్నవించుచున్నాను.

సీర్వేశ్వరుడే యీయత్తరమును ముద్రాంకితము చేసి
భద్రపరచును గాక!!!

దే. పె. బా ప య్య.

తనభార్యయొక్క విద్యావిషయమున బాపయ్యగా
రెంత తీవ్రమనోవేదన జెందిరో యీలేఖ తెలుపుదానికంటె
వేరుగ వ్రాయవలసినది యేమియు లేదు.

మంగతాయమ్మగారు రజస్వల యయినతరువాత
పునస్సంధానవిషయములో బయలుదేరిన యీలోచనలు
కూడ బాపయ్యగారిని చాల కలతపరచెను. ౨౫-౧-౧౯౦౭
తేదిన ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను:— “బ్రాహ్మసమాజ
వార్షికోత్సవమునకయి బాపట్లకు వచ్చితిని.....మాలమ్మ
నన్ను దయతో ఆహ్వానించెను. పరాత్పరు డామెకు నాయె
డల సర్వదా అట్టిసద్భావ ముండునట్లునుగ్రహించునుగాక!
మధ్యాహ్నము ౧ గంటకు అమలాపురమునుండి పాప (మంగ
తాయమ్మగారు) రజస్వల యయినదని టెలిగ్రాము వచ్చినది.
ఈవార్త వినునట్లు చేసినందులకు పరమేశ్వరునకు వందన

ములు. ఆమె బాధ్యత వహించినవారు శరీరముయొక్క పూర్ణవృద్ధిని సూచించు చిహ్నమే రజస్వలీయగుట యని తలంపకుందురు గాక! పదునారు సంవత్సరములు వచ్చువరకు మంచిశిక్షణమున తమ కుమార్తెను పెంచి ఆమెయొక్క నిజమయిన క్షేమము నారయుటకు పరమేశ్వరుడు 'మా మామగారికి సద్బుద్ధిని గటాక్షించుచు గాక! ఈశ్వరుని యొక్క 'యథార్థ అనుచరుడనై' నిలచుటకు ఆయనయె నాకు శక్తిని ప్రసాదించుచు గాక!'' మరల కొలదికాలమునకు ఆయన బాపట్లకు వచ్చినప్పుడు ౨౧-౩-౧౯౦౭ తేదిన అచట జరిగిన సమాచార మీవిధమున వ్రాసికొనెను. — బాపట్లలో ఆగితిని. నా త్రోవనుండి నన్ను మరలించుటకు బంధువులందరు గుమిగూడిరి. నా భార్యను మాయింటికి తీసికొనిరావలె నను కారణముతో నొకక్రొత్తవాదన బయలుదేరెను. ఆమెకుఁగ్గంక ను ౧౬ సంవత్సరములురాలేదని నేను వాదించితిని. ఆవాదన వలన లాభము లేకపోయెను. జందెమును వర్ణభేదమును విడుచు నావశ్యకతలో నాకు గలవిశ్వాసమును నొక్కిచెప్పితిని. కాని వారు నా మాటలు వినిపించుకొనరు. ఈప్రలోభనము లేమైయుండును? ఎటువంటి కష్టములు కలిగినను ధర్మము నాచరించుటకు పరమేశ్వరుడు నాకు సద్బుద్ధిని సరియయిన యాలోచనను అనుగ్రహించుచు గాక! బాపట్లలో నివ

సించుట యున్నతాదర్శమున కేమాత్ర మనుకూలముగ లేదు. అక్కడ దృఢచిత్తుడు నిశ్చలుడై యుండిన నుండవచ్చును గాని వృద్ధి నొందుట కవకాశము లేదు.” తనవైపు వారు ఎటువంటి ధోరణిలో నుండిరో అంతకు మించిన ధోరణిలో తన భార్యవైపువా రుండిరి. ఆయన తనభార్యను చూచుటకే యసాధ్యమై పోయెను. ఆమెను చూచి ఆమెకు తన యభిప్రాయములు ఎరుకపరుచుట తనవిధి యని ఆయన తలంచెను. ఒకపర్యాయ మామెను చూచుటకు ఆయన వారియింటికి వెళ్ళినప్పుడు ‘తిరిగి సంఘమున చేరెదవా’ యని ఆమెతల్లి ఆయనను ప్రశ్నించెను. ప్రాణము విడువ వలసివచ్చినను, ధర్మమును మాత్రము విడనాడ నని ఆయన బదులుచెప్పెను. అప్పుడాయనతనభార్యతో మాటాడుటకవకాశము కలుగలేదు. కాని రెండుమూడురోజులతరువాత ౧౮-౧-౧౯౦౭ తేదిన ఆయన మరల వారియింటికి వెళ్ళినప్పుడు కొంత ప్రయత్నముమీద సుమారు మూడుగంటలకాలము గడచిన పిమ్మట ఆయనకు ఆమెతో సించుక మాటాడుటకు వీలు కలిగెను. ఆమెతోడను, ఆమెవెంటనున్న ఆమెసోదరితోడను వారిచదువునుగూర్చి ఆయన ప్రస్తావించెను. ఆయన సంఘమున చేరనందున ఆయనమాటలు వారికి రుచింపలేదు. ఆ సమయమున ఆయన తనభార్యతో నొంటరిగ కొలదినిమిషములు

మాత్రము గడపగలిగెను. పెద్దది యయినతరువాత ఆమె తనవద్దకు వచ్చునేమొ తెలిసికొన గోరెను. అందు కామె 'తప్పతుందా' యని జవాబు చెప్పెను. భర్త కావిధముగ నామె లోబడ నిచ్చగించుట ఆయనకు చాల బాధకరముగ నుండెను. ఆనందర్థమున "I wish God would" grant her individuality and firm convictions, so that she may live a life of principle. God bless her!" ఆమె ధర్మజీవనము జీవించునట్లు ఈశ్వరుడు ఆమెకు వ్యక్తిత్వమును దృఢవిశ్వాసములను ప్రసాదింపవలయు నని నే నభిలషించుచున్నాను. ఈశ్వరు డామె నాశీర్వదించును గాక—యని దినచర్యపుస్తకమున ఆయన వ్రాసికొనెను. సత్యము నారసి ఆమె తనవద్దకు రావలయుననియె ఆయన యాశయము. కాని యామెకు ధర్మవిషయములను విచారింపగల వయసు లేదు. ౨౨-౪-౧౯౦౭ తేదిన పగలు చాలనేపు ఆయన ఆమెవద్ద నుండెను. నాడు జరగినది యిట్లు వ్రాసికొనెను—“ఆమె నాయందు కొంతప్రేమ చూపుచున్నట్లు కాన్పించెను. తాను వచ్చి నాతో జీవింపక తప్పదని ఆమె తిరిగిచెప్పెను. జుండెము వేసికొను మని ఆమె నన్ను పలుమారు కోరెను. నే నందు నకు పూర్తిగా నిరాకరించితిని.” భార్యాసంబంధమయిన బాధ్యత ఒకవైపునుండియు, ధర్మవిషయమయిన డీక్ష మరి

యొకవైపునుండియు ఆయనను లాగుచుండెను. అవిరెండును నిర్వహింపవలసినవె యగుచు నొకదాని యొకటి పొసగక ఆయన కమితక్షేపము కలిగించెను. ఆ సంఘర్షణమున నెంత దుస్సహదుఃఖమునకు లోనైనను, ఆయన ధర్మమును మాత్రము విడనొడకపోవుట ఆయనవిశ్వాసముయొక్క పటిమను వేనోళ్ల చాటుచున్నది. జీవితము పరిసమాప్తి నొందువరకు ఆయన తన భార్యయొక్క దురవస్థను గూర్చిన చింతల ప్రధానముగ కలిగియుండెను. కాని యీశ్వరభుటనవలన, ఆమె కది తప్పకపోయెను. ఈశ్వరుడె యామెకు శరణ్యుడగును గాక !

జీవన స్ఫుటి

౧౨ వ ప్రకరణము

బంధుకోటి

మన కథానాయకుడు. తన భార్యాసంబంధమున నెట్టి యాధ్యాత్మికమయిన పోరాటమునకు లోనైనదియు, తన భార్యతో తనకుగల ప్రేమానుబంధమును కాపాడుకొనుచు ఆమెకు తాను నిర్వర్తింపవలసిన విధులవిషయమున నాతురత జెందినను ఆమెమూలమున తన ధర్మజీవనమున కేమాత్రము భంగము కలుగకుండ నాపోరాటమున విజయము గాంచి నదియు, చదువరులకు విదితమైయుండును. ప్రపంచమునందు సంసారసంబంధములు గలిగి జీవించుచు ధర్మముకొరకు పోరాడువాడె నిజమయిన ధర్మయోధుడు. సంబంధము లన్నియు త్రెంచుకొని యరణ్యముల పాలగు వారి యాత్మ బలము ఏపాటిదో పరీక్షకు రానేరదు. ఇతరబంధువులతో కూడ నెటుల మెలగి బాపయ్యగారు తమ యాత్మశక్తిని విజృంభింపజేసిరో చూతము.

మామగారు, దావులూరి ఉమామహేశ్వరరావుగారు

ఆయనను తిరిగి సంఘమున జేర్పవలెనను నుద్దేశముతోడనే ఆయనయెడ కొంతకఠినస్వభావమును జూపెను గాని వాస్తవమునకు ఆయనయం దెంతయొ ప్రేమను కలిగియుండిరి. ఆయనయు వారిని నటులనే ప్రేమించెను. ఉమామహేశ్వరరావుగారి ద్వితీయపుత్రుడు ఒకరోజున గోదావరికి స్నానమునకు వెళ్ళి అందు మునిగి యాకస్మికముగ చనిపోయెను. ఆ దుర్మరణము వలన ఉమామహేశ్వరరావుగారి గృహము దుఃఖమయ మై పోయెను. మైసూరు రాజ్యమునకు వైద్యముకొరకు వెళ్ళి యచటి ముఖ్యస్థలములను దర్శించుచుండిన బాపయ్యగారికి ఈ విచారకరమైన వార్త చేరెను. చూడవలసిన ప్రదేశములను సాధ్యమయినంత త్వరలో చూచి మామగారిని మామగారి కుటుంబమును పరామర్శ చేయుటకు అవటనుండి వెంటనే తిరిగివచ్చెను. ౧౩--౧౪--౧౯౦౬ తేదిక్రింద ఆయనదినచర్యపుస్తకములో నిట్లు వ్రాసికొనెను.——“మా మామగారిని ఓదార్చుటకు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. వారు నాచేతులను పాదములను పట్టుకొని, తమ కుమార్తెకొరకు పూర్వ పద్ధతులలోనికి మరలవలసినదని చాల సేపు బ్రతిమాలిరి. సుమారు నాలుగు సంవత్సరము లట్లు జీవింపుమని వారు నన్ను గోరిరి. వారి పాదములు వృథా యయ్యెను. కన్నీటి ధారలె ఆ పాదములందలి కారణములు. నాకు చాల విచా

రము కలిగినది. లోబడిపోకుండ నాపై కటాక్షము చూపి నందులకు పరమేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాను. వారి కుటుంబములోని యితరులను చూచితిని. వేరుగ వారి గృహమున ఉదయము భుజించితిని. సాయంకాలము ఒకటి రెండు నిమిషములు నా భార్యను చూచితిని. ఆమెకు ముద్దిడి యితరుల మాటలవలన నిరుత్సాహము జెందవలదని చెప్పితిని. నా కుత్తరములు వ్రాయుచుండు మని ఆమెను కోరితిని. ఆమెకును, నాకును, ఆమె బంధువులందరకును పరమేశ్వరుడు మనోశాంతిని అనుగ్రహించును గాక! * ఈ జరిగిన వృత్తాంతము బాపయ్యగారి ప్రేమ కెటుల మేర లేదో ఆయన ధర్మోత్సాహమునకును అటులనే అంతు లేదని సువ్యక్తము చేయుచున్నది.

బాపయ్యగారి తల్లి వరలక్ష్మమ్మగారు ఆయనను లోకములో పాటు జీవించునట్లు చేయుటకు పూర్తిగ ప్రయత్నించుటలో నేమియు నాశ్చర్యము లేదు. భర్త చనిపోయి దుఃఖమున దోగాడుచుండ, చేతులార పెంచి పెద్దదానిని చేసి కాపురమునకు పంపిన కూతురు అకాలమృత్యువాత బడుటయే గాక సంసారభారమును వహించి గృహ కృత్యముల నిర్వర్తించుటకు తగిన వయస్సు వచ్చిన పెద్ద కుమారుడు ఈతరున మారి సంఘబహిష్కృతు డగుట తటస్థించి నప్పుడు, ఆమె

ఎటువంటి నిరాశతో తపించి పోవునో వ్రాయుటకంటె నూహించుకొనుటయె సుకరము. ఆయనతో ఆమె యెటువంటి సంబంధము పెట్టుకొనుచుండెనో, ఆయనకు భోజనము ఎక్కడ పెట్టుచుండెనో, ఎటువంటి యేర్పాటులు చేయుచుండెనో—ఇవి యన్నియు సంఘస్థులు జాగ్రత్తగ పరిశీలించుచుండిరి. సంఘముయొక్క వెరపుచేతను, ఆయన తనవాడు కాకుండ పోవుచున్నాడె యను నిస్పృహచేతను ఆమె ఆయనకు వలసిన సాహాయ్యము చేయకపోవుటయె గాఢ పరుషవచనములచే మనస్తాపమును కలిగించెను. ఆమె ఆయన యెడ నెట్లు వర్తించినను, ఆయన ఆమెయెడ నెట్లు మెలగెనో తెలిసికొనుట ముఖ్యము. ౧౯౦౬ వ సంవత్సరములో మే నెలలో విశేషభాగమును జూన్ మాసమంతయు ఆయన బాపట్లలో గడపెను. అచట బంధువులద్వారా ఆయన కెంత యొత్తిడి కలుగవలయునో అంతయు నప్పుడు పూర్తిగ కలిగెను. ఆయనకు తొందర కలుగజేసిన వారిలో తల్లి ముఖ్యురాలు. ఆయన యచటికి వెళ్ళినప్పుడు ఆమె ఊరిలో లేదు; కాని వెంటనే వచ్చెను. అచట జరిగినది ఆయనమాటల లోనే తెలుపుట యుచితము.

“మా అమ్మ నిన్న (౧౯—౫—౧౯౦౬) తిరిగి వచ్చినది. నా కన్నము నండిపెట్టుదు ననియయినను ఆమె

చెప్పలేదు. నాయెడల వారెంత నిర్దాక్షిణ్యముగ మారినారు! కాని వీరిమీద నాధారపడ గూడదని యీశ్వరుడు నాకు బోధపరచినాడు. ఆయనమీదనే నావిశ్వాస ఘుంచి నాసొంత ప్రయత్నములమీద నేను నిర్భరపడెదను. ”

“ ఈరోజు (౨౪—౧౧—౧౯౦౬) ఒక మోస్తరు భయానకములయిన శకునములతో ప్రారంభ మాయెను. పక్కనుండి లేచిన వెంటనే కూడ మిక్కిలి విషాదకరములయిన కొన్ని ఘటనలకు లోనైతిని. దినమంతయు చిరాకుతో నుంటిని. ఎండ సహితము మిగుల తీక్షణముగా నుండెను. రాత్రి మా అమ్మయు శేషమ్మగారును (పినతండ్రి కృష్ణయ్యగారి భార్య) వచ్చి నావద్ద సుమారు మూడుగంటల సేపు కూర్చుండిరి. ఉన్నంత సేపును వారు నన్ను చీవాట్లు పెట్టిరి; అతికఠినమును వెగటును అయిన మాట లనిరి. అసూయత పూర్తిగ కనపరచిరి. వారందరియెడల ప్రేమపూర్వక మయిన గౌరవమును నేను కలిగి యుండునట్లు దయామయుడయిన పరమేశ్వరుడు అనుగ్రహించును గాక ! అనేకవిషయముల సందర్భమునను, ఎక్కువగా, ఆమె తలపెట్టిన నా సోదరుని వివాహవిషయములో నేను జోక్యము కల్పించుకొనుటయందు, నేను తప్పిదము చేసెడినని మా అమ్మ అనెను. నాకును ఆమెకును ఈశ్వరుడు శాంతి నొసంగును.

గాక ! ఏమాత్రము విశ్రాంతి లేకుండ ఆ రాత్రియంతయు గడపితిని.”

“(౨౬—గి—౧౯౦౬) నా సోదరుని పంపుటకు మా అమ్మ రైలుస్టేషనుకు వచ్చినప్పుడు నే నామెను అచట చూచితిని. ఆమె నాతో దయగా మాటాడెను. నే నామెతో కలసి యింటికి వెళ్ళితిని. అక్కడ కూడ ఆమె ప్రేమతోడనే మాటాడెను. అటువంటి ప్రేమసంబంధమున ఈశ్వరుడు మాయీరువురను సదా బంధించి యొకరి యభిప్రాయము లొకరు మన్నించుకొనుటకు నేర్పును గాక ! ”

తరువాత నొకటి రెండు పర్యాయములు కూడ ఆయన ఆ తూరి బాపట్లను విడుచులోగా ఆయనకును ఆమె కును పైని వ్రాయబడినటువంటి మాటలే జరగినవి. ఆయన ఆమెను ఏసందర్భములోను ప్రేమించుట మాన లేదు. తన యభిప్రాయములయం దెటువంటి మార్పు వచ్చినను, ఆమెను తన సోదరుని తనవద్దనుంచుకొని వారికి సాయపడవలె ననియె మొదటినుండియు ఆయనసంకల్పము. అది వారికి తెలుపును వచ్చెను. తన యభిప్రాయముల నామె స్వీకరింప వలయునని ఆయన కోరియుండ లేదు. ఆమె తన యభిప్రాయములును పద్ధతులును ఏమాత్రము విడువకుండ తనవద్ద నుండవచ్చునని ఆయన స్పష్టముగ చెప్పెను. స్వాతంత్ర్యప్రియు డగుటచే,

ఆయన కోరినదియంతయు మతసహనము. అప్పటి సంఘపరిస్థితులలో దాని కంగీకరించుటకును ఆయనతల్లికి సాధ్యము కాలేదు. భార్య గాని, తల్లి గాని, ఎవరయినను న్యక్తిత్వము గలిగి అభిప్రాయములందును నడవడికయందును స్వాతంత్ర్యముతో చరించుటయే ఆయన వాంఛించినది. ఆయన ప్రేమయెంత గాఢమయినదో అంత విశాలము కూడ నయినది.

ఆయనను పూర్వాచారములోనికి త్రిప్పటకు ఆయన తాతగారు శింగరయ్యగారు కూడ ప్రయత్నించిరి. వారు గుడివాడనుండి అందులకు ప్రత్యేకముగ బయలుదేరి బాపట్లకు వచ్చిరి. వారితో ర ————— ౧౯౦౬ తేదిన జరిగిన ప్రసంగమునుగూర్చి ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను. —“జందెము విషయమై వారు నాతో చర్చింప నారంభించిరి. వారును వారితో కూడ వచ్చిన వారినంటివా రింకొకరును సర్వజన సౌభ్రాతృత్వమును సమ్మతముగా నుంచుకొన వచ్చుననియు, కాని ఆచరిణయందు నేను ఇతరులతో కలిసి భుజింప రాదనియు చెప్పిరి. అది వారికి చాల సరియయిన పద్ధతిగా నున్నను నాకు ద్వంద్వజీవనము గడపుటవలె గాన్పించెను. బోహ్య. వేషములను దాల్చి నేను పుట్టిన కులమునకు సంబంధించిన బోహ్యచిహ్నము లన్నియు ధరింపవలె నని వారు చెప్పిన వాదనయు నాకు మనస్కరింప లేదు. సర్వమును ద్విధి నడపు

పరమపిత, ఎట్టి ఫలితములు కలిగించునది యైనను ఏది ధర్మము దానినె న్నాకు భోధించును గాక! ”—మరియు ఆయన గి—౬—౧౯౦౬ తేదిక్రిందనిది వ్రాసికొనెను.—“సాయం కాలము తాతగారును మాణిక్యమ్మగారును (ఆయన మేనత్త) ఆమె కూతురును నన్ను లోబరచుకొనుటకై బలవంతపెట్టుటకు తోటకు వచ్చిరి. అటువంటి పతనమునుండియు అవమానమునుండియు అవృష్టమువలన ఈశ్వరుడు నన్ను రక్షించెను.”

తాతగారును మేనత్తగారును వయసునుబట్టి ఆయనను పిల్లవానివలె నెంచి యే పనియైన చేయు మని బలవంతపెట్టగల స్థితిలో నున్నారు. ఆ స్వాతంత్ర్యమును వారు చూపిరి. కాని ఆయన అందునకును లొంగలేదు. ఆయన యీశ్వర విశ్వాసము మహాపర్వతమువలె చలింపకుండెను. పెద్దవారి యెడ ఆయన కమితశౌరవము కలదు; కాని తన అంతరాత్మకు వ్యతిరేకముగ వా రేది చెప్పినను అది మాత్రము చేయుటకు సమ్మతించు వాడు గాడు.

మరియు తనకంటె వయసులో పెద్దవారయి తనభక్తి శౌరవములకు సాత్రులయియున్నవారికి అవశ్యమయినప్పుడు ధర్మమును చూపుటకు కూడ ఆయన యత్నించెను. తన తమ్ముడింకను పసివాడై యుండగా అతనికి వివాహము చేయుటకు పెద్దలు పూనుకొనిరి. ఆ విషయము తన కెందు

కని ఆయన యూరుకొన లేదు. తా నట్లు జోక్యము కలిగించుకొనుట తల్లి సహింప లేదని ఆయనమాటలవలన ఇదివరకే తెలియవచ్చినది. పినతండ్రి కృష్ణయ్యగారును, మేనమామ వెంకటప్పయ్యగారును ఆ వివాహము నిశ్చయించుటకు ముఖ్య కారకులు. మొదటినుండి తన కుటుంబమునందు వారు ఎక్కువ గాఢ్యత కలిగి తనకు ప్రత్యేకముగ అనేకవిధముల స్థాయపడి తనను పెద్దవానినిగా జేసిన వారై ఆ యిరువురు అయినను, తన తమ్ముని వివాహవిషయములో వారు సరిగా యోచించుట లేదని తాను నమ్ముటచే వారి కది తెలుపుట విధి యని భావించెను. తన యభిప్రాయము దృఢముగా తెలిపెను. ఆ సందర్భమునుగురించి ౧౩-౧-౧౯౦౭ తేదిన ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను. “ఇద్దరు గ్రాడ్యుయేటులు కృష్ణయ్యగారును, వెంకటప్పయ్యగారును ఇప్పటి నా యిచ్చకు వ్యతిరేకముగా నా తమ్ముని వివాహమును నిశ్చయించినారు. వారి చదువు వారికి ప్రయోజనకారి కాలేదు. మా అమ్మ కేదో యువయోగమును సౌఖ్యమును కలుగు నను తలంపుతో, వా రావివాహము చేయుచున్నారు. ధర్మానుగుణముగ జీవితము గడపుట వీరిదృష్టికి అసాధ్యముగ గాన్పించును. ఈశ్వరుడు వారికి సరియయిన యోచనను ప్రసాదించును గాక! నా తమ్ముడు ఇతరుల కుపయోగపడుచు సౌఖ్యముగ

జీవించు నట్లు అనుగ్రహించును గాక!"

నివిధములయిన కుటుంబసంబంధములు కలిగియు, బాపయ్యగారు శరీరము నతీతించి ధర్మమును సాధించి బంధుత్వము వాస్తవమునకు ఆత్మలకు సంబంధించి దృఢతరమై శాశ్వతముగ వెలియునది యని జీవితముద్వారా కనపరచెను. ఆయనకు బాహ్యముగ సందర్భితో బంధుత్వము తెగినను, ఆధ్యాత్మికముగ ఆయన అందరితోడను బంధుత్వము కలిగి పవిత్రమయిన ప్రేమజీవనము జీవించెను. భార్యను, తల్లిని, తాతను, మేనత్తను, పినతండ్రీని, మేనమామను, బంధువులందరిని ఉత్కృష్టమయినట్టియు ధర్మమునకు విరుద్ధము కానట్టియు ప్రేమతో సన్మానించెను. బాహ్యవియోగమును భరింపలేక నాడు కఠినముగ జూచిన బంధువులందరు నేడు ఆయన మృతి జెందియున్నను ఆయనతోడి ప్రేమబాంధవ్యమును హృదయములందు గుర్తించి స్మరింప గలుగుచున్నారు.

జీవన స్మృతి

౧౩ వ ప్రకరణము

మిత్రవర్గము - పురుషులు

భూగర్భమునం దుండు జలధార యుపరిభాగమునకు వచ్చుటకు సాధన మేర్పడిన తరువాత, అది సర్వప్రదేశము లందు విస్తరించి అంతయు జలమయము చేయును. అటులనే హృదయాంతరాళమునుండి ప్రేమధార వెలువడ గలిగిన యెడల, అది సర్వమానవహృదయములందు వ్యాపించి మహా ప్రవాహరూపము దాల్చును. రక్తబిందువులె బంధువు లను కొనుచు తదితరులను ప్రేమాస్పదులనుగా జూడజాలని వారలె బహుసంఖ్యాకులు. వారు తమ చిరకాలపరిచితులు నానా బాధలు పడుచున్నారని వినుచున్నను, వారికి తాము చేయ గల సాహాయ్యము కూడ చేయవలె నను స్పృహయే లేకుండ నుందురు. బంధుత్వము ఆత్మసంబంధమయిన దను జ్ఞానము అంకురింపగానె జీవితము నూతనశోభను గాంచి యనంత ముగ విస్తరిల్ల మొద లిడును. ఇట్టి విపులత జెందుటలోనె జీవితముయొక్క ఘనతను చూడ నగును. బాపయ్యగారు

తన రక్తబంధువులనె గాక పరిచితులను కూడ నెట్లు ప్రేమించి వారియొడ వర్తించెనో విచారితము.

వయస్సులోను విద్యలోను ఆయనకంటె నెంతయొ చిన్నవారుకూడ ఆయనయొక్క గాఢానురాగమునకు పాత్రులైరి. బ్రహ్మసంధ మనుకురవాడు బాపట్ల హైస్కూలులో అయిదవశ్రావము చదువు చుండెను. ఆ అబ్బాయి కొద్దిగా ఆయన పరిచయములోనికి వచ్చినతరువాత మృతి నొందుట తటస్థించెను. అప్పుడు అతనిని గురించి ఆయనే పాలపర్తి నరసింహముగారి కిట్లు ౧౦—౧—౧౯౦౮ తేదిన ఉత్తరము వ్రాసెను.—“ప్రియ మయిన బ్రహ్మసంధము చనిపోయె నని విని నేను మిగుల చింతిల్లితిని. ఆతనియందు నా కిష్టము కలదని నీ వెరుగుదువు. ఆతడు వృద్ధిలోనికి రా దగిన పౌరు డగు నని నేను ఆశపడితిని. కాని ఆతనిని మన నుండి యింత త్వరితముగ తీసికొనిపోవుటకు ఈశ్వరుడు ఇచ్చ గించెను. ఆతని యాత్మ శాంతి నొందును గాక !” ఈ వా క్యము లెంత యభిమానము తెలుపుచున్నవి! మన యపూర్వ పాఠశాలోపాధ్యాయులకు బాలు రనగా గడ్డిపరకలవలె గాన్పించినను వారు భక్తుల దృష్టిలోమాత్రము అమూల్య రత్నములె.

నేను రాజమహేంద్రవరమునకు మొదట వచ్చిన దిన

ములలో అచటి ప్రార్థనసమాజముయొక్క యుపాసనాసభలకు నాలుగైదు వారములు వెళ్ళిన తరువాత ఒక రోజున బాపయ్యగారి నిట్లు ప్రశ్నించితిని. “ఒరే బాపీయ్యా, అయిదైదు ఏవర్రా! ఒక్క మోస్తరు బట్ట కట్టుకొని, ఒక్క మోస్తరు చొక్కా వేసుకొని, ఒక్క మోస్తరు టోపీ పెట్టుకొని ఇద్దరూ కలిసి సమాజానికి వచ్చి పోతూ వుంటారు!” నేను కొంత హాస్యముగా చెప్పిన యీమాటలకు ఆయన నవ్వి తరువాత గంభీరముగా నివ్వధమున నడివెను. — “ఒరే, నీవు ఇన్నాళ్ళనుంచీ సమాజానికి వెళ్ళుతున్నావు. వారితో నీవు ఒక్క పర్యాయమైనా, మాట్లాడ లేదా? సమాజానికి వెళ్ళడం అందరితో కలిసి ప్రార్థన చేయడానికి గాని నీకు నీవు కళ్ళు మూసుకొని కూర్చోడానికి కాదు. అందుకే అయితే ఇంట్లోనే కూర్చోవచ్చు. సమాజానికి వచ్చేవా రందరితో పరిచయం చేసుకోవాలి. ఆ పరిచయంతో వారితో చేరి ప్రార్థన చేస్తూవుంటే, ఎంతో ఉత్సాహం, ఎంతో ఆనందం. వారిద్దరూ పోస్టల్ డిపార్టుమెంటులో పని చేస్తున్నారు. ఒకరు డి. నారాయణరావుగారు, రెండవవారు వి. రామా రావుగారు. ఇద్దరూ చాలా మంచివారు. బ్రాహ్మసమాజ మంటే ఎంతో ఉత్సాహంగా ఉంటారు. వారి పరిచయం చేసుకో.” ఈ మాటలలో నున్న సత్యము నా మనస్సునకు

తట్టెను. అటుతరువాత వా రిరువురను ఇంక నితరులను మెల్ల మెల్లగా పరిచయము చేసికొంటిని. ఇతరులను పరిచయము చేసికొనుట బాపయ్యగారు తమ జీవితమునందు నొక సాధనాం గముగ నభ్యసించిరని ఆయనమాటలె తెలుపుచున్నవి. .

జీవితము లై కష్టమగు నప్పుడు పరస్పర సానుభూతియు అన్యోన్య సహాయమును అతిశయిల్లును. బాపయ్యగారు ఎవరితో సహవాసము చేసిరో వారియం దమిత్రప్రేమను కన పరచుచు వారియొక్క యైహికముష్టికసౌఖ్యములకొరకు పాటుపడిరి. తన స్నేహితుల కష్టములు ఆయనకు తన కష్ట ములె యి కడు విచారము కలిగించెడివి. కావున మిత్రు లకు నిజ మయిన సానుభూతితో కష్టసమయములందు ఆయన తోడ్పడి వారి మనస్సులను ఈశ్వరుని వైపునకు మరల్చుటకు ప్రయత్నించెను. కె. నమశివాయంగారు రాజమహేంద్రవర బోధనాభ్యసనకళాశాలలో చదువుచుండి నప్పుడు ఆయనకు స్నేహితు లయిరి. తరువాత వారు రాజమహేంద్రవరము విడిచి తెక్కలిలో నుపాధ్యాయులుగ నుండిరి. వారు దగ్గర లేకున్నను, వారియందు మిక్కిలి ప్రేమను ఆయన చూపుచుం డెను. ఆయన కలకత్తానుండి తిరిగి వచ్చుచు తెక్కలిలో ఆగి నారిని, వారి కుటుంబమును దర్శించి యెంతయొ ఆనం దించెను. వారు జందెమును తీసివేసిరనియు, అనుష్ఠానిక

బ్రాహ్మణులగు నుండటకు సిద్ధపడి యున్నారనియు, తమ పుత్రుని నామకరణము పరిశుద్ధాస్తికపద్ధతుల ప్రకారము తనచే జరపింప నిచ్చగించు చున్నారనియు తెలిసికొని పరమేశ్వరుడు శక్తి నిచ్చి ఆచరణయందు మంచిదృష్టాంతము వారు కనపరచు నట్లునుగ్రహించును గాక యని ప్రార్థించెను. పిమ్మట మూడురోజులకు ఆయన ఆనామకరణోత్సవము జరపి బాలునికి 'సూర్యఆనందమోహన్'. అను పేరును పెట్టెను. కోలదికాలములోనే ఈశ్వరఘటనవలన పాప మాబిడ్డ మృతి జెందుటచే, తల్లిసండుల కమితదుఃఖము వాటిల్లెను. ఈ వార్త వినుటచే ఆయనకు చాల విచారము కలిగెను. తనజబ్బుతో తాను బాధపడుచున్నను, తాను వారించెంతను లేక యెంతయొ దూరమున చెన్నపట్టణములో నుండి యున్నను, వారిని గూర్చి తలపోయుచుండగా, వారికి సుత్సహకరముగ నుండ గలిగిన ఒక ఆలోచన తనకు తట్టినతోడనే యుత్తరముద్వారా నది వారికి తెలియపరచెను. వారి దృష్టిని పరమేశ్వరుని వైపునకు మరల్చుటకే ఆ పిల్లవాడు జన్మించె ననియు, ధర్మాచరణమునకు వారిని పురిగొల్పుట మాత్రమే ఆ శిశువు జీవితమువలన వారు పొందదగిన లాభము గాన అయ్యది చేకూగుటచే విచారముతో గాక తృప్తితో వారు జీవితము గడపుచు ధర్మముకొరకు నధికో

త్సాహముతో పాటుపడుట విధాయక మనియు ఆయన తెలివిన ముఖ్యభావములు. ఆయనయు త్తరము తమకు మనోశాంతి నొసంగి తీనేక సదాలోచనలను రవులుగొల్పె నని వా రాయనకు ప్రత్యుత్తరము వ్రాసిరి. భావయ్యగారివంటి మిత్రులను పొందగలిగిన వారు అద్భుతవంతులు. నిజ మయిన ఘైత్రికొరకు ప్రపంచమున మానవహృదయము తేలిచుచుండును. నిర్మూలనను ప్రతిహృదయమునుండి వెలువడును గాక!

రావుబహద్దరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు పరిశుద్ధాస్తిక మతమునందు చిరకాలమునుండి విశ్వాసము కల వారైనను తదనుగుణముగ జీవించుటకు భావయ్యగారి సహవాస మేర్పడిన తరువాతనే ప్రారంభించిరి. పిన్న వారైనను ఆయన పంతులుగారి కావిషయమున ప్రోత్సాహము కలిగించెను. ఆయన యనుష్ఠానపరుడు అయిన తరువాత, పంతులుగారు తమ తండ్రిగారి శ్రాద్ధమును ౧౮౭౨-౭౩-౧౮౭౪ తేదిన ఆస్తికపద్ధతిని జరపి నాటనుండి వర్ణభేదమును వినర్జించి, విగ్రహారాధనసంబంధ మయిన కర్మలను మాని తామును అనుష్ఠానపరులుగా నుందుమని వ్యక్తీకరించిరి. ఆరోజున తెలివినటుల జండెమును వారు వెంటనే తీసివేయుటకు సాధ్యమయినది కాదు. ఇతరులు కొంత యాక్షేపించుటకును కారణ

మాయెను. కాని బాపయ్యగారు పంతులుగారిని సమీపించి నిజమారసి జనులకది తెలియచెప్పి పంతులుగారు సాధ్యమయినంతత్వరలో ప్రకటించినలాగున ప్రవర్తించునట్లు చేయగలిగిరి. తన నిరుపమాన మైన భక్త్యుత్సాహములు తా నెవరితో కలసి జీవించు చుండునో వారికి ప్రశంసించులాగున ఆయన ప్రియపూర్వక సంబంధములు పెట్టుకొనెను. ఆ కారణముచేత ఆయనపెద్దలకు సహితము గౌరవపాత్రుడును మార్గదర్శకుడును కాగలిగెను. తమలో కలిగిన మార్పునుగూర్చి పంతులుగారిట్లు వ్రాసికొనిరి. —“మతసంస్కారము లేక సంఘసంస్కారము గానిమరి యే యితర సంస్కారములుగాని జయప్రదముగా సాగదని చిరకాలానుభవమువలన నేను ధృఢముగా డలచుచున్నాను. మీరు (అనుష్ఠానపరులయిన బ్రాహ్మణులను నిందించువారు) పడుచున్న భ్రమలోనె నేనును తగులుకొని యుండి మతవిషయ కములయిన నా విశ్వాసములను గొన్నిటిని గార్యములలోఁ జూపక యాత్మవంచకుడ నయి వితంతువివాహసంస్కారము చెడు నని కడచిన యిరువదియైదు సంవత్సరములనుండి యీశ్వరవంచకుడ నయి ప్రవర్తించి నాడను.....నా కంత్యదినములు సమీపించు చున్నవి. దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుడనుగా నుండి యీశ్వరునియొక్క జగదేశపితృభావమును మానవులయొక్క పర

స్వరభ్రాతృభావమును ఘోషించుచు నాత్మవంచకుడను లోక
వంచకుడను భగవద్వంచకుడను నయి దేహము త్యజించుట
కిష్టములేని వాడే నయి యీ లోకసామాన్య సాభ్రాత్ర
మున కీవృద్ధదశలో సాహసించినాడను*. ఇది యెంత యద్భు
తపరివర్తనము అందునకు వలసిన శక్తియంతయు హృదయ
మీన సాగియుండెను. ఇంచుక కదల్చబడి ప్రజ్వరిల్లెను.
శాపయ్యగారికి హృదయములను కదల్చగల సామర్థ్యము
గలదు.

ధర్మమార్గమున దృఢముగ నడువ గలిగినవాను అరుదు
గా నుండురు. బిడ్డలు ముందు తప్పటడుగులు వేయుచు పడుచు
లేచుచు క్రమ క్రమముగా మంచి నడకను నేర్తురు. ధర్మమార్గ
మున నడువ బూనిన వారును మొదట సామాన్యముగ తప్ప
టడుగులు వేయుదురు; పడుచు లేచు చుందురు. బిడ్డలకువలె
వీరికిని చేయూత యుండుట యావశ్యకము. ఆ సంగతి గమ
నింపక అసామాన్యబుద్ధిమంతులు కొందరు ధర్మమార్గానుచ
రులకు నే సాహాయ్యము చేయవలెనని తలంపకపోగా వారి పతన
ములనేజూచియెగతాళిచేయుదురు. నిజమయిన ఈశ్వరభక్తులు
మాత్రమే పతితులను ప్రేమించియుద్ధరింపగలరు; పాపనులనుగ
జేయ గలరు. ధర్మపథమున నడుగిడి క్రిందపడు వారియెడ
నెట్టి యసహ్యమును జూపక హృదయపూర్వకమయిన సాను

భూతి కనపరచి వారిని నుత్సాహపూరితులనుగా జేసి ముందునకు నడుపగల సామర్థ్యము బాపయ్యగారికి పూర్తిగ గలదు. బాపయ్యగారి యాదర్శజీవనము ధర్మమునెడ నెంత యొ నిర్లక్ష్యముగా నుండిన నన్న కూడ చిన్నప్పటినుండియు నాకర్షింప గలిగెను. తగిన శిక్షణమునందు పెరుగఁకుండుటచే తస్మాల్పమున కలుగ వలసి నంత ప్రయోజనము మాత్రము నాకు కలుగ లేదు. అటలయందును, వినోదములందును అధికాసక్తుడనై యున్న నన్న తనవైపునకు మరల్చుకొనుట లోనే ఆయనయందు విశేషశక్తి యున్నదని సమ్మచున్నాను. నాయందు ఏ సద్భావములు జనించియుండినను, ఏపాటి సద్విర్తన మేర్పడి యుండినను, దాని కంతకు ఆయనయే కారకుడు. సాధుపురుషుల సాంగత్యమునకు తగని వాడనె యయినను, ఆయన నన్న ప్రేమించి తన దరిని చేర్చుకొనెను. తన సలహాలు నిరుపయోగము లయి పోవుచున్నను, నాకు వానిని ఆయన తిరిగి తిరిగి చెప్పెడు వాడు. ఆయన సహనమువలనను, సాహాయ్యమువలనను, అవ్యాజమయిన ప్రేమ వలనను, నేను కొంచెము ధర్మాభిరుచిని బడసి, ఆయన అడుగుజాడలనుబట్టి నడువ మొదలడితిని. వర్ణభేదము విడిచితిని, విగ్రహారాధనను మానితిని. జంఘెమును త్యజించితిని. నా తల్లిశ్రాద్ధము ఆ స్త్రీకపద్ధతి జరిపితిని. కాని శోధనయందు పడి

శిని తాళజాలక పోతిని. బుద్ధి చలించెను. ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని, జండెము తిరిగి వేసికొంటిని. సంఘమునందు మరల స్థానము పొందితిని. కాని నాకు సుఖమునకు బదులు దుఃఖమే మిక్కుట మాయెను. హృదయము ఆదర్శముమీద నె నిల్చి యుండెను. కొన్ని సంవత్సరములనుండి ప్రేమింప బడిన యాదర్శము, జన్మసాఫల్యహేతు వని విశ్వసించబడిన యాదర్శము, నివర్తనపూర్వకముగ ప్రత్యక్ష మయిన యాదర్శము, ఎట్లు హృదయమునుండి ఒక్కమారుగ తొలగి పోగలదు? దాని పట్టునుండి తప్పించుకొనజాలక తిరిగి తదనుగుణముగ జీవింప గడచితిని. పిమ్మట ధర్మప్రచారమునకును బూని సుమారు ఇరువది సంవత్సరములనుండి యథాశక్తి ధర్మవ్యాపనమునకు పాటుపడుచుంటిని. నేటికిని సన్న ప్రేరేపించుచున్న బాపయ్యగారి యపారప్రేమను స్మరించి ప్రణమిల్లుచున్నాను.

ప్రస్తుతము గుంటూరులో ధర్మసాధనసంపాదకులు గను బ్రాహ్మధర్మప్రచారకులుగను పని చేయుచున్న పాలపర్తి సరిసింహ్వాంగారు బాపయ్యగారి యనుచరులు. అనుష్ఠానపరులగుటకును, సుమారు పదునైదు సంవత్సరములనుండి అనేక కష్టములను సహించుచు ధర్మప్రచారము సలుపుటకును, సరసింహమ్మగారు వలసిన శక్త్యుత్సాహములను బాపయ్యగారి

యుత్తమజీవితమును ఆదర్శముగా నుంచుకొనుట వలననే యని నిస్సంశయముగా జెప్పవచ్చును. బాపయ్యగారు జీవించి యున్నంతవరకు ఆయనను ప్రతిముఖ్యవిషయమునను సలహా అడిగిన తరువాతనే నరసింహముగారు కర్తవ్యమును నిర్ధారణ చేయుచుండిరి. సమయము చిక్కినప్పు డెల్లను, బాపయ్యగారు నరసింహముగారియందు ధర్మోత్సాహము పురిగొల్పెడు వారు. గాజుమహేంద్రవరమునకు వచ్చుటకు పూర్వము నరసింహముగారు బాపయ్యగారిని సంప్రదించిరి. 2-౧౨-౧౯౦౭ తేదిగల యుత్తరమునందు బాపయ్యగారు ఈ తీరున నరసింహముగారిని హెచ్చరించిరి.—“ఇక్కడ (గాజుమహేంద్రవరములో) నుండుటకు నీకు గల కోరికను నేను పూర్తిగా అర్థము చేసికొనగలను. బ్రాహ్మధర్మము నకును, సంఘసంస్కరణమునకును సంబంధించిన యుద్యమము నందు సాయపడవలె నను తలంపుతోడనే నామటుకు నేను ఈపట్టణమునకు బలవత్తరముగ నాకర్షింపబడి వచ్చితిని. దురదృష్టమువలన నేను వ్యాధిచే నశక్తుడ నయితిని. పంతులుగారితో కలసి పనిచేయుట నిస్సందేహముగా చాల కష్టమే. కాని యుద్యమమునకై తోడ్పడ మనము ప్రయత్నింపకుండుటకు అది కారణము కానేరదు..... విజము చెప్ప వలసివచ్చిన, పంతులుగారియందు తృప్తిదము

లున్నను నేను వారిని గౌరవింతును. బాగుగ యోచింపుము. ప్రస్తుతము కౌతరములో నున్న మన * హనుమంతముతో నాబోచింపుము: పిమ్మట నీవు ఏమి చేయదలచినది స్పష్టముగా తెలుపుచు పంతులుగారికి ఉత్తరము వ్రాయుము. నీవును హనుమంతము కూడను పంతులుగారు ప్రారంభించిన సత్కార్యములను సాగించుటకు ఎప్పుడో యొకప్పుడు ఇక్కడికి రావలె నని నే నెల్లప్పుడు కోరు చుందును, ప్రార్థించుచుందును.....రాజమహేంద్రవరములో తప్ప నిరీకెచ్చటను ఆస్తికోద్యమముకొర కంత కృషి జరిగి యుండలేదు. పంతులుగారి సంస్థలన్నియు ఆస్తికపద్ధతుల ననుసరించి నడుపబడ వలసినవి. వానిని పవిత్రజీవులను తయారు చేయునట్టి యన్ని ఆశ్రమములుగా మనము చేయవలెను. బాగుగ యోచించి కార్యమును బూనుము.* ఈ సలహా వాక్యములనుబట్టి బాపయ్యగారు తన యనుచరుల కెట్టి కార్యోత్సాహము కలిగించుచుండిరో గ్రహింప నగును.

బెజవాడవాస్తవ్యులు దామరాజు గంగాధరరావు గారు అడిగిన ప్రశ్నకు ప్రత్యుత్తరముగా ౧౧--౯--౧౯౦౫ తేదిన బాపయ్యగారు తమకు తెలిసినంతవరకు ఆంధ్రదేశమం దప్పటికి ౧. నాళము కృష్ణారావుగారును, ౨. కారు

* ఇది మా యింటిలోనివారు నన్ను పిలుచు పేరు.

మూరి కామరాజుగారును, ౩. పిళ్ళారిశెట్టి సీతారామయ్య గారును, ౪. తామును మాత్రమే అనుష్ఠానికబ్రాహ్మణముగ నుంటిమని వ్రాసియుండిరి. ఆ కొలదిమందిలో ప్రారంభమయిన అనుష్ఠానికజీవనము ఆంధ్రదేశమందు క్రమక్రమముగా విస్తరిల్లి నేడు సుస్థిరముగ పాదుకొనుటకు బాపయ్యగారు కనపరచిన నిష్కళంకమయిన దృష్టాంతమును, కలిగియుండిన పవిత్రమయిన ప్రేమానురాగమును ప్రధానకారణము లని నుడుపుటకు సంశయింప నక్కరలేదు. నాశము కృష్ణారావుగారును కారుమూరి కామరాజుగారును, ధర్మానుష్ఠానమున ధృఢత్వమును తప్పినప్పుడు బాపయ్యగారు వారి కుత్సాహము పురిగొల్పుచు వచ్చిరి. జ్ఞానము పెంపొందించు కొనుటకును ధర్మప్రచారము నలుపుటకును పిళ్ళారిశెట్టి సీతారామయ్యగారిని ప్రోత్సహించుచు వచ్చిరి. ప్రచారకులుగ నుండ నిశ్చయించుకొని కలకత్తాలో బ్రహ్మజ్ఞానము నభ్యసించుటకు బోవు విషయమున కీర్తిశేషులయిన కవుకొండల సాంబశివరావుగారికి హెచ్చరిక నొసంగిరి. పోస్టల్ ఇన్ స్పెక్టరు దామోజీపురపు నారాయణగారును, సిండ్ అబ్జర్వర్ పత్రికా సంపాదకులు కోటంరాజు పున్నయ్యగారును, డాక్టరు వేదాంతం వెంకటకృష్ణయ్యగారును అనుష్ఠానికబ్రాహ్మణసమాజకు లయి యధాశక్తి దేశసేవ నలుపుటకు కారకు

లన్నిరి. బాపయ్యగారు పలుకులద్వారాకంటె నెక్కుడుగ పరిచయముద్వారా పరులతో నైక్య మగుచు తమ ధర్మజీవనము వారందరియందు వ్యాపించునట్లు జేసిరి.

మత సాంఘిక విషయములు మాత్రమెగాక • దేశాభివృద్ధికథము లగు స్వదేశవస్తుప్రోత్సాహము, స్వరాజ్యోద్యమము, విద్యావ్యాపనము మొదలయిన యితర విషయములు కూడ బాపయ్యగారి హృదయమున ప్రధానస్థానము న్నాక మించుకొనుటచే, ఆయనకు అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు, ముట్నూరి కృష్ణరావుగారు, డాక్టరు పట్టాభి సీతారామయ్యగారు, పింగళి లక్ష్మీనారాయణగారు, డాక్టరు పాలకోడేటి గురుమూర్తిగారు, ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారు, జయంతి గంగన్నగారు, గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు, కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డిగారు, మునగాల జమీందారు శ్రీ రాజా నాయని వెంకట రంగారావు బహద్దరుగారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు, అత్తిలి సూర్యనారాయణగారు, నాళము పట్టాభిరామారావుగారు, నాళము కృష్ణారావుగారు, ఆది పూడి సోమనాథరావుగారు, కీర్తిశేషులయిన కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు మొదలగువారు పరమమిత్రులుగ నుండిరి. సూలముగ జూచిన బాపయ్యగారి జీవితము ఒక్క వ్యక్తికి సంబంధించి ౨౬ సంవత్సరములు మాత్రమే ఆయుఃప్రమా

ఐము కలిగి అతి స్వల్పకాలములోనే యంతరించి నట్లు
 కన్నట్టుచు గాని 'సూక్ష్మముగ పరిశీలించిన అయ్యది తన్ని
 వైపులను భూమిలోనికి సూడలు దిగి విశేషప్రదేశము నావ
 రించు ఆశ్వద్ధవృక్షమువలె అనేకుల హృదయములలో వేరూని
 నేటికిని విస్తృతాకారము చాల్చి యున్నట్లు పొడగట్టక
 మానదు.

జీవన స్మృతి

౧౪ వ ప్రకరణము

మిత్ర నర్తకము—స్త్రీ లు

ఇంతవరకు బాపయ్యగారి మిత్రులని తెలుపబడిన వారు అందరును పురుషులై. కాలురు మొదలు వృద్ధులవరకు వివిధోద్యమములందు పాటుపడు చుండిన యా పురుషునే హితులు ఆయన ధర్మస్వభావము ప్రేమపూరిత మయి సాంక్రామికముగ హృదయమునుండి హృదయమునకు పరివ్యాప్తి జేచినటుల వ్యక్తపరచిరి. ఆయనకు స్త్రీలలోను మిత్రులు గలరు. ఆయన వారిలో నెట్టి యుత్తమసఖ్యము నెరపి యే విధమున ప్రవర్తించి తత్సంబంధమయిన జీవనముద్వారా తన యాత్మ నెటుల వికసింప జేసికొనెనో, ధర్మము నెట్లు పెంపొందింప గలిగెనో ప్రత్యేకముగ విచారించుట యావశ్యకము గాన, ఆ విచారణ యిదివరలో నెత్తుకొనబడ లేదు. పురుషుడును స్త్రీయు పరస్పరసంబంధమునకు వచ్చునప్పుడు ప్రకటితమగు ధర్మమునకు ప్రత్యేకస్వరూప ముండును. బాపయ్యగారి విషయములో నది యేమందమున ప్రకాశించెనో

మాతము.

ఆయనకు ముఖ్యముగ మూడు విధములయిన ప్రేమ సంబంధములు బంధుకోటిలో ముగ్గురు నారీమణులతో నేర్పడి యున్నట్లు చదువరులు గమనించి యుందురు. వానిలో మొదటిది తన తల్లితోడను, రెండవది తన చెల్లెలితోడను, మూడవది తన భార్యతోడను, స్త్రీలయెడ కనపరుపబడు ప్రేమ వివిధముగ వ్యక్త మగుట సామాన్యముగ సర్వమానవుల యనుభవము. కాని కొంద రది తమ విషయమున కేవలము మాతృప్రేమగా మారిపోయె నని చెప్పుదురు. వారి దృష్టిలో స్త్రీజాతిలోని వా రందరు తల్లులె. అట్టిస్థితికి వచ్చిన యీశ్వరభక్తులు గలరు. ఇటీవల కొంద రపూర్వబుద్ధిమంతులు బయలుదేరు చున్నారు. వీరికి ప్రపంచములో నున్న ప్రతిస్త్రీయు ప్రణయసంబంధమున కన్నట్టును. మాత యని, సోదరి యని యేర్పడు సంబంధములు కూడ ప్రేమయొక్క యా ప్రణయస్వరూపములో సమసి పోవునని వీరి యభిప్రాయము. సకల వనితలను మాతలవలె జూచు వారివలన సంఘమున కంతగా నష్టము లేదు గాని కలుగవలసిన లాభము మాత్రము లేకపోవును. వారు కుటుంబజీవనమున కేమాత్రము అవకాశ మియ్యరు. అవ్యాజ మయినట్టియు స్వార్థరహిత మయినట్టియు నిర్మలప్రేమ భార్యాభర్తల నడుమను, మాతా

శిశువుల నడుమను, సోహోదరీనహోదరుల నడుమను సహజముగ పొడసూపి పెంపొందుటకు సాధనభూతముగ ఈశ్వరుడు కల్పించిన గృహస్థాశ్రమమునకు వారు ప్రతికూలు రయి శుష్కసన్యాసజీవనమును తాము గడపుచు నితరులకు ఆదర్శముగ జూపుదురు. ఈ జీవనము పూర్తిగ అస్వాభావిక మగుటచే వ్యాపింపజాలదు. అది గడపు వారిమూలమున నారీలోకమున కెట్టి తొందరయు లేదు. కాని శ్రీల నందరిని కళత్రసంబంధమున గ్రహింప బూనిన రెండవ తెగవారు కనపరచు జీవనమును స్వభావమునకు విరుద్ధ మయినదై వర్ధిల్ల నేరక పోయినను, వారు సంఘమునందు అరాచకులు. పవిత్ర ప్రేమదేవతకు ఆలయము లని చెప్ప నొప్పు గృహములను ధ్వంసము చేయుటయే వారియత్నము. తన్మూలమున విశేషముగ కలిగెడు నష్టమును ప్రతిఘటించుటకు గొప్పకృషి యావశ్యకము. ప్రతిశ్రీని తల్లివలెనే గాని లేక భార్యవలెనే గాని చూచుట రెండును అస్వాభావికములె. ప్రేమ ఏక మేవాద్వితీయ మగు సత్యముయొక్క ప్రకాశము. “ఏకేం రూపమ్ బహుదాయః కరోతి.” ఏకసత్యము నుండి వివిధవృక్తు లుత్పన్నము లవు చున్నవి. వృక్తులు విభిన్నము లయినవి గాన వానిలో పరస్పర మేర్పడు సంబంధములు విభిన్నముగా నుండును. ఆ వేరు వేరు సంబంధములందు

గానవచ్చు ప్రేమయు వేరు వేరుగా నుండును. రుచులు వేరు వేరు; కళలు వేరు వేరు; కాంతులు వేరు వేరు; అటులనే ప్రేమలును వేరు వేరు. ప్రత్యేకము పురుషులలో నుండునది సహిత మొక్క విధ మయిన ప్రేమ యని చెప్పటకు వలనపడదు. తండ్రి కొడుకు, అన్న తమ్ముడు, గురుడు శిష్యుడు, మిత్రుడు మిత్రుడు, యజమానుడు సేవకుడు, ఈ తీరున నెన్నియో విధముల ఒక పురుషుడును మరియొక పురుషుడును ప్రేమ సంబంధమందు గూడ్పడుదురు. ప్రతి సంబంధమునందు కాన్పించు ప్రేమ యెప్పటికిని ఒక్కమోస్తరుగా నుండదు. ఆ విధముననే పురుషుడు స్త్రీలతో పాఠ దేడు లేక పెట్టుకొనెడు సంబంధములందును ప్రేమ విభిన్నముగా నుండును. తల్లియెడలను, చెల్లిలియెడలను, భార్యయెడలను కనపరుపబడు ప్రేమలు ఒక్కమాదిరివి యని యెవ రనగలరు? ఒక ప్రేమకును మరియొక ప్రేమకును నెంతయో వ్యత్యాసము కలదు. ఇటులనే యితరము లయిన ప్రేమసంబంధములును పురుషునకు స్త్రీలతో కలుగును. గాఢమయ్యగారు ప్రేమయొక్క యీ సహజ వైచిత్ర్యమునె తమ జీవితముద్వారా ప్రకటించిరి.

సాంఘిక పరిస్థితులను తన తల్లి తనకు దూర మగుట తటస్థించి నప్పుడు, ఆమె నెటులయిన తనతో జేర్చు మని ఆయన యీశ్వరుని సదా ప్రార్థించెను. తన చెల్లెలియెడల

గాఢానురాగము కనపరచెను. ఆమె వియోగముచే ప్రాపంచిక జీవితముయొక్క యస్థిరతను సహిత మాయన గుర్తింప గలిగెను. భార్య చిన్నదే యయినను ఆమెను అమితముగ ప్రేమించెను. ఆమె విద్య విషయములోను అభివృద్ధివిషయములోను నెంతయో యాతురతను జూపెను. ఒక దిన మామె వద్ద ఆయన చాలనేపు గడపినప్పుడు, మాటలనందర్భములో, తన జబ్బయొక్క స్వభావమును వివరించుచు తాను త్వరలోనే చనిపోవుట సంభవించినయెడల ఆమె తిరిగి వివాహము చేసికొనుట కిష్టము కలిగియుండ నేమొ తెలిసికొన గోరెను. “ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల మీకు ఆరోగ్యం కలిగి మీరే చిరకాలము జీవించియుండి ఎందువల్లనో అకస్మాత్తుగా నేను ఇప్పుడే చచ్చిపోతే మీరు మళ్ళా పెళ్ళి చేసుకుంటారా?” అని ఆయన భార్య మంగతాయమ్మగా రడిగిరి. అప్రశ్నకు జవాబుగా “నే నెన్నటికీ చేసుకోను.” అని ఆయన చెప్పగా, “నేను మాత్రం చేసుకుంటానా?” అని ఆమె నడివెను. ఆయన యేకపక్షీప్రతదీక్ష కలవాడు. ఒక స్త్రీని భార్యగా గైకొనిన తరువాత, ఆమె జీవించి యున్నప్పుడును మృతిజెందిన తరువాతను కలకాలము ఆమెతో తప్ప నింకే స్త్రీతోడను భార్యాసంబంధమున మెలంగ కుండుట యా దీక్షాపరుల ధర్మము. బాపయ్యగారు తన వివాహాదర్భమును

నోటిమాటలతో చెప్పటయే గాక జీవితమునందు చక్కగా కనపరచెను. తదనుగుణముగ ఆయన తన భార్యను మిక్కిలముగ ప్రేమించి యుండుటచేత, ఆమెయు ఆయనయందు నధికాను శాగము చూపగలిగెను. చిన్న తనమందుండుటచే, బుద్ధి దృఢముగ నుండక ఆమె ప్రవర్తనను కాపాడుకొన లేకపోవు నేనోయనుభయమువలన, ఆమె తిరిగి వివాహము చేసికొన ధృఢచిన్ చేసికొన వచ్చునని ఆయన తన సమ్మతిని తెలుపుచుండెను. ఉత్తమజీవనము గడపజాలక అధమజీవనములో పడిపోవుటకంటె పునర్వివాహము చేసికొనుట మధ్యరకపు జీవనముగా నుండునని ఆయన యటుల తెలుపుచుండేనే గాని ప్రతి స్త్రీయు ఒక భర్తను గోల్పోయిన తరువాత మరియొక భర్తను జేపట్టుట గొప్పధర్మముగా ఆయన యెంతమాత్రము భావించి యుండలేదు. పురుషులు బహువివాహములు చేసికొనుటయు ఆయన యుత్తమధర్మముగా నంగీకరింప డని ఆయన తనవిషయములో తనభార్యతో చెప్పిన మాటల నలన స్పష్టపడుచునే యున్నది. ఆయన తన భార్యకు పునర్వివాహస్వాతంత్ర్య మిచ్చియున్నను, ఆమె యథార్థప్రణయ ప్రేమను ఆయనవద్ద చవిచూచి యుండుటచే తిరిగి వివాహము చేసికొనక విశుద్ధవర్తనము కలిగి ఆయన చనిపోయినను ఆయనయందే తన హృదయమును నిలిపి నిర్భాడంబర

జీవనము గడపుచున్నది. ఆయన ప్రణయప్రేమయు అతిగభీరమయినదని ఆమెజీవితమె చాటుచున్నది. తాను తన మామగారి యింటివద్దనుండి నట్లును, ఇతరులాడెడు మాటలు భరింపజాలక తన భార్య సరిగా భోజనము చేయుటను కూడ మాని నట్లును, చేతనయిన ఆమె నోదార్పవలసిన దని ఆమె బంధువు లొమెను తనవద్దకు పంపగా తా నామె నొంటరిగా గదిలోనికి తీసికొనిపోయి దయతో మాటాడి ఆమెకు సంతోషము కలిగించి నట్లును, ఒక నాటిరాత్రి ఆయన కలను గాంచెను. ఈ కల తన కేల వచ్చెను. తెల్లవారినది మొదలు అదే యోచనతో నుండెను. వేరే పనులమీద ఇల్లు విడిచి వెళ్ళి బయట ఆదిన మంతయు ఆయన గడపి సాయంకాలము ఇంటికి రాగా ఆరోజు తనకు వచ్చిన యుత్తరములలో నొకటి తన భార్యవద్దనుండి వచ్చినది యై నలుగురిలో తల యెత్తుకొనుటకే యామెకు చాల కష్టముగా నున్నదని రాత్రి కలలో తెలియవచ్చిన విషయమునె తెలుపు చుండెను.

"May the dream be realized! May she be sent to me and may she be cheerful in my company." కలలో గాంచినది యిలలో జరుగును గాక! ఆమె నా వద్దకు పంపబడి నాసంగత్యమున సంతోషము బడయును గాక!—అని ఆయన దేవుని ప్రార్థించెను. ఆమె యుత్తరము వ్రాయుటయు, ఆ యుత్తరములోని సంగతులనె ఆయన కల గనుటయు నేక కాలమున జరుగుట వా రిరువురమనస్సులు

పరస్పరాభిముఖములై యైక్యత జెందెననుటకు నిదర్శనముగా నున్నది.

“ఇక ఆ మన యేయితరవనితలతో మెలగి యుండెనో వారిలో నొకరు శ్రీమతి లక్ష్మీకాంతమ్మగారు, పి. రామ చంద్రరావుగారి భార్య. భార్యాభర్త లిరువురును వీరేశలింగము పంతులుగారు స్థాపించిన వితంతుశరణాలయములో పనిచేయుటకు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చియుండిరి. ఆమెను తరచు కలసికొని శరణాలయ విషయములలో ఆయన యామెతో మాటాడవలసియుండెను. ఆయన కామెతో చాల పరిచయము కలిగెను. ఆమెనుగురించి తన కేర్పడిన యభిప్రాయము దినచర్యపుస్తకమున నీతీరున వ్రాసికొనెను.— “శ్రీ పి. లక్ష్మీకాంతమ్మగారు నిజముగా కొంత సామర్థ్యముగల స్త్రీ. ఆమెయితరులకు భక్తినిపురిగొల్పు గలదు. ఆమె కీర్తన పాడుచుండగా విని యెవకు భక్తిశూన్యులుగ నుండ గలరు? ప్రతిహృదయమునందు భక్తిని చొప్పిల్లచేయు ఈశ్వరస్వరము ఆమెకంఠమునందు గలదు. పరమేశ్వరు డామెకు పరోపకారజీవనమును ప్రసాదించును గాక!” బాపయ్యగారు వ్రాసికొనిన యీ యనుభవము స్త్రీలనుండు ప్రత్యక్షమగు ఈశ్వరమహిమను ఆయన చూడగలిగి యందునకు వారిని మెచ్చుకొనుటకు ప్రారంభించెనని సూచించుచున్నది.

• ఆయన కలకత్తా కొక పర్యాయము వెళ్ళినప్పుడు, బ్రహ్మనేంద్రకేశవచంద్రసేనుని తల్లిని సందర్శించెను. ఆమెను గురించి యీవిధమున వ్రాసికొనెను. — “వృద్ధురా లయి జబ్బుస్థితిలో నుండియున్నను, ఆమె భక్తితోడను ఉత్సాహముతోడను తేజరిల్లు చుండెను. నేను జీవితములో ననుసరించుచున్న ధర్మమును దృఢముగ నవలంబింపవలె ననియు, అది నా దేశీయులకు బోధింపవలె ననియు, ఆమె నాకు పూర్తిగా ధర్మోపదేశము చేసెను. ఆమె నన్నా శీర్షదించి ఫలహారము లొసంగెను. నే నామె ముందు సాష్టాంగపడి యితరుల కుపయోగపడు లాగున చిరకాల మామె జీవించునట్లు కటాక్షింపుమని యీశ్వరుని ప్రార్థించితిని.” ఈ సందర్భము వలన, ధర్మప్రబోధము చేయగల వ్యక్తి స్త్రీ యయినను, ఆయనయొక్క సంపూర్ణగౌరవమునకు పాత్రురాలై యుండెనని తెలియుచున్నది.

ఆయన కలకత్తాలో పండిత సీతానాథభట్టభూషణుల యతిధిగా నుండెను. వారి కుటుంబముతో అక్కడ నున్నంత కాలము స్వేచ్ఛగా మెలగుచుండెను. తత్వభూషణుల కుమార్తెలు ఆయనతో నెక్కువ సఖ్యము చేసిరి. వా రార్గురును బ్రాహ్మసమాజాదర్శములను గ్రహించినవారనియు, * రాఫీ

* వంగ దేశవిభజనానంతరము వంగ దేశములు వికమత్యనూచకముగా, రాఫీ నూత్రము ఒకరు మరియొకరి చేతికి ప్రతివత్సరము విభజనదినమున కట్టుకొనుచుపెచ్చిరి. అదియే రాఫీదినము.

దినమున వారిలో చివరి అమ్మాయి పాకీపనిచేయు నొక
 యస్పృశ్యురాలయిన స్త్రీకి ప్రణమిల్లి రాఖిని కట్టి విశాల
 ప్రేమను కనపరచె ననియు, వినుటచే ఆయనకు వారందరి
 యం దెక్కుడు మక్కువ గలిగెను. ఆయనమ్యూజియమును
 జూలాజికల్ గార్డెన్సును, ఇతరస్థలములను వారితో కలసి
 వెళ్లి చూచెను. ఇంటివద్ద వారితో మాటాడుచుండెను.
 ౨౦-౧౦-౧౯౦౬ తేదిన జరిగిన సంభాషణమునుగురించి
 ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను—“శ్రీలీలామాయి దత్తతో
 (తత్వభూషణుల ప్రథమపుత్రిక) చాలసేపు సంభాషించితిని.
 మన దేశముకొరకు పాటుపడుటకయి ఆమెను ప్రోత్సహ
 పరచితిని. చివరభాగమున శ్రీ జ్యోతిమాయిదత్త కూడ
 రాగా, అది యవకాశము తీసికొని శాఖాహారమునుగురించి
 యు దాని యవసరమునుగురించియు ముచ్చటించితిని. ఈ
 విషయములనుగురించి వా రెక్కువగా తెలిసికొనునట్లును,
 సత్వమని తెలిసికొనిన దానిప్రకారము నడచుటకు తీర్మా
 నించుకొనునట్లును పరాత్పరుడు పారికి తోడ్పడును గాక!”
 ఈ ప్రసంగమువలన ఆయన సమయముచిక్కి నప్పుడెల్లను
 పుగులులకె గాక స్త్రీలకును దేశసేవయు ధర్మాచరణయు
 లక్ష్యములుగా చూపుచుండె నని తెలియుచున్నది. మాంస
 భక్షణము తగదని బాపయ్యగారు తలచెడు వారు. కలకత్తా

బ్రాహ్మసమాజికులు దాదాపు అందరు ధారాళముగ మాంసాహారము భుజించెదరు. అది చూచి శాఖాహారముయొక్క యావశ్యకతను వారికి కనపరుప యత్నించెను. ఆయన కలకత్తాను విడిచివచ్చుటకుముందు ౮-౧౧-౧౯౦౬ తేదిన ఆయన యిట్లు వ్రాసికొనెను—“ఇంటికి నచ్చినతరువాత సీతానాథబాబు కుమార్తెలు, శ్రీ లీలామాయిదత్తతోను, శ్రీజ్యోతిమాయిదత్తతోను మాటాడితిని. పవిత్రమును ఉత్తమము నయిన అనురాగముచే బంధింపబడి యత్యంతప్రేమాస్పదులయిన యా సోదరీమణులను విడువవలసి వచ్చుచున్నదను తలంపువలన నిజముగా మనస్సునకు కష్టము కలుగుచున్నది. అట్టి వియోగములు జీవితములో అనివార్యములు. దయతో మమ్మిలను దిగ్గరగా చేర్చిన ప్రేమనాగరు డగు పరమేశ్వరుడె యేకగర్భమున జనించినవారినలె మమ్మెల్లరను సన్నిహితముగా బంధించునుగాక! మే మొకరి కొకరు నిజమయిన సానుభూతిని హృదయపూర్వక మగు నుత్తమానురాగమును జూపుచు సోదరసోదరీలవలె నుండుము గాక!” ఈ వాక్యములు పరయువతులతో గాఢమయిన సోదరీప్రేమయం దైక్యమగుట యెటు లుండునో సూచించుచున్నవి.

ఉన్నతవైద్యవిద్యను ఇంగ్లాండులో నభ్యసించి యందు తీర్థురాలయి మనదేశమునకు తిరిగివచ్చి వైద్యవృత్తిలో

కృషిచేయుచున్న శ్రీమతి కమలాకరుగారు ఆయనకు పరిచయమయిన నారీమణులలో మరియొక ముఖ్యురాలు. ఆమెతో ఆయన చనుముతో చరించువాడు. ఆయన చికిత్స చేయించుకొనుచు చెన్నపురిలో నుండగా ఆమె ఆయనకు సేవ చేయు దినములలో నొకరోజు ౪-౨-౧౯౦౭ తేదిన ఆయన యిటుల వ్రాసికొనెను—“సోదరి కమలాకరుగారు తల్లికంటె కూడ నెక్కువగా నాకు కావలసిన వన్నియు చేసిపెట్టుచున్నారు. రోగపీడితు లగు సర్వమానవులయెడ ఆమె యిటువంటి యాదరణను సదా చూపునట్లు పరమేశ్వరు డనుగ్రహించును గాక! నాకు జూపబడు వాత్సల్యమునకు నే నర్హుడగునట్లు ఆయన కటాక్షించును గాక!” ఈమాటలు ఆయనయొక్క హృద యాస్పత్రిమును చాటుచున్నవి.

ఆయన మరియు ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారి భార్య శ్రీమతి లక్ష్మీబాయమ్మగారు మొదలయిన నారీమణులతో కలసి స్నేహముతో చరించెను; వితంతుశరణాలయ నివాసి నులతో దగ్గరసంబంధమునకు వచ్చెను. అందరియందును ఆయనపవిత్రప్రేమనె చూపగలిగెను. ఆయన పురుషులతోడనె గాక నారీలోకముతోడను వివిధములయిన ప్రేమసంబంధముల పెట్టుకొని హృదయమును విపులమును పరిపక్వమును జేసికొనెను; స్త్రీపురుషుల పరస్పరసఖ్యముద్వారానె ‘జీవితము నిజ మయిన పరిపూర్ణత జెందగల దని చూపెను.

జీవనస్మృతి

రాగి వ ప్రకరణము

ఉద్యోగము

ప్రతివ్యక్తియు తనశక్తి ననుసరించి యేదో యొకవృత్తి నవలంబించిన గాని వ్యక్తిజీవనమును సంఘజీవనమును పెంపొందనేరవు. తన జన్మసాఫల్యమును తా నేజాతీయందు జన్మించునో ఆ జాతీయొక్క యభివృద్ధిని తీవ్రముగ నభిలషించువారు సోమరితనమున కేమాత్రము అవకాశ మీయక తమ కర్తవ్యమయిన వృత్తిని జేపట్టి యందు శక్తు లన్నియు ధారపోయుదురు. బాపయ్యగారు ఉపాధ్యాయవృత్తికి తగియుందు మని నిశ్చయించుకొని యందు ప్రవేశించిరి. వృత్తిని పొట్టకూటి కని గాక పరమార్థ సాధనముగా నవలంబించు వారు ఆవృత్తిద్వారా నెట్టి ధర్మవర్తన కనపడుప గలుగుదురో బాపయ్యగారి జీవితమువలన చక్కగా తెలియగలదు.

దొరతనమువారి కొలువులో సుపాధ్యాయులుగా నుండుట కాయన మొదట ప్రయత్నించెను. ఆ ఉద్యోగ

మీయబడిన ఆర్డరు ఆయనకు ౧౧—౧౧—౧౯౦౫ తేదిన అందెను. నాకు ఆయన దినచర్యపుస్తకమున నిట్లు వ్రాసికొనెను. “తుట్టతువకు నాయుద్యోగసంబంధమయిన ఆర్డరు వచ్చెనని నేటి సాయంకాలము అకస్మాత్తుగా వింటిని. ఇది సంతోషదినము. ఇంత దనుకవలెనే యిక ముందును పరమేశ్వరుడు తన సేవకుని నాశీర్వదించును గాక! ఆయన యిచ్చ నెరవేరును గాక!” ఈ వ్రాసికొనిన దానిని బట్టి ఆ యుద్యోగమున చేరినప్పుడు ఆయన తన పైని యధికారుల సేవకుడనని గాక యీశ్వరసేవకుడనని యెరిగియుండి యీశ్వరేచ్ఛ తన జీవితమున నెరవేరును గాక యని కోరికొనినట్లు స్పష్టము. ఎటువంటి యుత్తమాదర్శమొ పరికింపును. అతిభక్తిశ్రద్ధలతో నాటినుండి ఆయన తన యుద్యోగకార్యములను నిర్వహించెను. ఒక నిమిషమయినను ఆయన వ్యర్థముగ పోనియ్య లేదనుటతో సతిశయోక్తి లేదు. నిద్రాహారసమయములు పోగా తక్కిన యన్ని వేళలయందు ఆయన యేదో యుపయోగకరమయిన పని చేయుచుండెను. కొన్ని గంట లింటివద్ద పనిచేసిన గాని, ఒక గంట కాలేజీలో లెక్క రిచ్చుటకు వీలు లేదని ఆయన చెప్పెడువాడు. ఉద్యోగవిషయమున అంతగా కృషి సలిపెను. ఎన్నియో యితర విధులు నిర్వహించుచు స్వయముగా వంట చేసికొనుచు ఆయన కాలేజీపని నిమిత్త

మంత కష్టపడుట ఆశ్చర్యకరము. కాని వృధాకాలక్షేపము చేయకుండ పాటుపడుట ఆయనజీవితములో మొత్తముమీద నున్న యొక ప్రధాన లక్షణము. ప్రస్తుతము ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ వైస్ చాన్సెలరుగా నున్న కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డిగారితో ఆయన యొకరోజున మాటాడుచు విక్రువ ముఖ్యమయిన పని కలిగియుండుటచే వారినద్దకు వెళ్ళుటకు వీలులేక పోయెనని చెప్పెను. "My dear man, do not care for personal relations so much. Do your duty first and then if you have time and energy, you may attend to friends and such affairs."- "ప్రియమిత్రుడా, నే హసంబంధముల నంతగా లక్ష్యపెట్టకుము. నీ విధికృత్యము ముందుగా చేసికొనుము. తరువాత నీకు కాలము, ఓపిక ఉండిన, నే హితులనుగురించి అట్టి యితరవిషయములనుగురించి విచారించుకొనవచ్చును." అని రామలింగారెడ్డిగారు నుడివిరి. ఈమాటలయం దెంతయో సత్యము కలదని బాపయ్యగారు వానిని తన దినచర్యపుస్తకమున వ్రాసిపెట్టుకొనిరి. అట్టి కార్యతత్పరతగల బాపయ్యగారు ద్యోగకార్యములం దేమిలోట లేకుండ పాటుపడి రని వేరుగ వ్రాయ నక్కరలేదు. ఆయన విద్యార్థులను సులభముగ వశపరచుకొన గలిగియుండెను. బోధనాభ్యసనకళా

శాలలో ఆయన ఎల్. టి చదువునప్పుడే ఆయనకున్న యా శక్తిని కనబడె ననియు, ఇతర ఉపాధ్యాయులదగ్గర అనుభవముగా అల్లరిచేయు పిల్లవాండు ఆయన చదువు చెప్పటకు రాగానే నిశ్శబ్దముగ నుండెడువా రనియు, ఆయన యొక్క ప్రశాంత కృపావీక్షణములును మృదుమధుర వాక్కులును సమ్మోహనాస్త్రులవలె నెట్టి దుడుకు వాండ్రనైనను లోబరచుకొన గలిగియుండె ననియు, ఆ రోజులలో ఆ కళాశాలలో విద్యార్థిగా నున్న డాక్టరు పాలకోడేటి గురుమూర్తిగారు చెప్పుచున్నారు. కళాశాలలో పనిచేయుచున్నంతసేపు మాత్రమే గాక తక్కిన సమయములం దెప్పుడు పట్టిన అప్పుడు విద్యార్థులు తనవద్దకు వచ్చుటకు ఆయన యవకాశ మిచ్చెను. ఆయన భోజనముచేయునప్పుడు కూడ ఆయనచుట్టును విద్యార్థులు కూర్చుండి స్వేచ్ఛగా ఆయనతో మాటాడుచుండిరి. చదువువిషయములోనె గాక వారి వర్తనవిషయములోను ఆయన వారికి సలహా చెప్పుచుండెను. విద్యార్థు లాయన యందు చాల యిష్టము కలిగియుండిరి. బి. ఏ తరగతులకును ఆయన బోధించుచుండుటచే, ఆయనయం దభిమానము గల శాలుర సంఖ్య విశేషముగా నుండెడిది. ఈ విధముగ సంతయు చక్కగా నడచుచుండెను.

కాని ప్రతికూలపరిస్థితు లేర్పడ జొచ్చెను. అవి

యెట్లు ప్రారంభ మాయనో, వానినిగూర్చి బాపయ్యగా
రెట్లు తలపోసిరో, ఆయనయె యీ తీరున ౧-౨-౧౯౦౬ తేదిన
ప్రాసికొనెను—“నా యుద్యోగము ఖాయపరచుటకు సిఫా
రును చేయుడని అడుగుటకు నాతరపున గణపతి అయ్యరు
గారు హంటకు దొరగారివద్దకు వెళ్లిరి. సంఘసంస్కరణ
విషయములో నేను జోక్యము పెట్టుకొనుచున్న రిదులకు నన్ను
గురించి చాల యత్నపితో హంటరు దొరగారు మాట్లాడి
రట. డబ్బు పుచ్చుకొనుచున్న పనియందు మనుష్యుడు
పాటుపడవలెను. ఆయన మొనట ఎమ్. ఏ ప్యాసు కావలెను.
ఉద్యోగము ఖాయమగు నని, ఆయన అంతవరకు తలంప
గూడదు. సంఘసంస్కరణమునుగురించి గాని వక్రపద్ధతులను
సరిచేయుటనుగురించి గాని ఆయన అంతకు ముందుగా యో
చింపనె గూడదు.” అనియు నీదోరణిలోనె మరికొన్ని మాట
లును హంటరుదొరగారు చెప్పినటుల వింటిని. కొందరు
జనుల యభిప్రాయము లెంత వికృతముగా నుండును! తాను
చేయగల పనులలో ఉద్యోగసంబంధమయిన పని యొకటి
మాత్రమె యని మానవుడు తెలిసికొన లేకున్నాడు. న్యాయ
ము తెలిసికొనుటకును, తడనుగుణముగ నడచుకొనుటకును
అవశ్యమయిన యింగితమును పరమేశ్వరుడు నా కనుగ్రహిం
చునుగాక!” హంటరుదొరగారితో ప్రారంభమయిన యీ

సంఘర్షణ ముదిరినది. ౨౫-౮-౧౯౦౬ తేదిన బాపయ్యగారిట్లు వ్రాసికొనిరి. — “ఆర్థుకాలేజిలో నున్న నా యుద్యోగమును విడిచి ట్రైనింగుకాలేజిలో నలుబదిరూపాయల జీతముగల పనిని ఒప్పుకొనవలసిన నని హంటరుదొరగారు నన్ను కోరిరి. అట్టి చపలచిత్తులైన యధికారులనుండి నన్ను పరమేశ్వరుడు దూరముగ నుంచును గాక! ఆత్మగౌరవమును, ఆత్మనిర్భరతను ఆయన నాకు నేర్పును గాక!” మరుసటి దినము ౨౯-౮-౧౯౦౬ తేదిన ఇట్లు వ్రాసికొనిరి. — “ట్రైనింగు కాలేజీకి పోవుటకు నేను సమ్మతింపజాలనని హంటరుదొరగారితో చెప్పితిని. దొరగారు నాయెడ సానుభూతి కనపరచి నబ్ అసిస్టెంటు ఇన్ స్పెక్టరు ఉద్యోగమునకో లేక ఇంకొక చోట నేపనికో సిఫారుసు చేసెద నని చెప్పిరి. ఈశ్వరుడు నన్ను ఆశీర్వదించును గాక!” మూడవ అసిస్టెంటుగా ట్రైనింగుకాలేజిలో ఖాయపరుపబడినట్లు తనకు తెలిసి ౨౧-౯-౧౯౦౬ తేదిన ఇట్లు వ్రాసికొనెను. — “ఇది నిజముగా, నాకు గొప్ప న్యూనత. అరువది రూపాయలకు పని చేయుచుండగా, ట్రైనింగుకాలేజినుండి అంతకంటె నున్న తమయిన పని చేయుటకు ఏబదిరూపాయలకు ఆర్థుకాలేజిలోనికి తీసికొని ఇప్పుడు తిరిగి ట్రైనింగుకాలేజికి నలుబది రూపాయలపనికి పంపుట నన్ను హీనముగ జూచుటయె. ఈ విషయములో

నన్ను ఈశ్వరుడు పరీక్షింపదలచినట్లు కాన్పించుచున్నది. ఆత్మగౌరవమునకు భంగము లేకుండ సగౌరవముగ మెలగుటకు నాకు శక్తిని ప్రసాదించును గాక!" వీరేశలింగము పంతులుగారికిని, వెంకటరత్నము నాయుడుగారికిని బాపయ్యగారు తన యీ మనోభావములను న్యక్తపరచిరి. వారిరువును ఆయన తలచునట్లు ఆ యుద్యోగము నిరాకరించుటయే విధి యని చెప్పిరి. ౨౯-౯-౦౬ తేదిన ఆయన పిన్నిపాలుద్వారా డైరెక్టరుకు పెట్టిన అరీని హంటరుదొరగారికి పంపిరి. అది తమద్వారా పంపుట కంగీకరింపమనియు బాపయ్యగారె స్వయముగా పంపుకోవలెననియు తెలుపుచు అమర్యాదగా దొరగారు ఆయన కొక యుత్తరము వ్రాసిరి. అది చూచి "It is strange how people can smother their conscience." 'మనుష్యులు తమ మనస్సాక్షిని ఎట్లు చంపుకొనెదరో అది చిత్రము.' అని ఆయన భావించెను. కాని తమ యంతరాత్మను తమవీలునకు తగినట్లు త్రిప్పకొన గలవారికి ఆయన మాటలె చిత్రముగా నుండును! ౩౦-౯-౧౯౦౬ తేదిన ఆయన తన అరీని డైరెక్టరుకు స్వయముగా పంపి ప్రినింగుకాలేజిలోని యుద్యోగము తన కక్కర లేదని హంటరుదొరగారిలో చెప్పెను. ఆరోజున ఆయన తన దినచర్యపుస్తకములో

వ్రాసికొనిన * యంశములు ఇదివరలో నొక సందర్భమున తెలుపబడినవి. ఆ మరుచటి దినము ఆయన యిట్లు వ్రాసికొన్నాడు—“I met Mr. Hunter in the college and took leave of him. He said he would have done something for me if I had not sent in my petition to the Director. May God teach me to live an honest and self-respecting and dignified life, despite all consequences! Let Truth always guide me and let my ideals be always high.” “కాలేజీలో హంటరు దొరగారిని కలసికొని వారి వద్ద సెలవు పుచ్చుకొంటిని. డైరెక్టరుకు నా అర్జీని నేను పంపకుండిన యెడల, నా కేసుయిన సాయము చేసియుండు నని వారు చెప్పిరి. ఎన్ని విధములయిన కష్టములు వచ్చినను, న్యాయమయినట్టియు, ఆత్మగౌరవమునకు భంగము లేనట్టియు, ఉత్తమ మయినట్టియు జీవితమును గడపుటకు పరమేశ్వరుడు నన్ను ప్రబోధించును గాక! సత్యము నన్నెల్లప్పుడు నడపును గాక! నా యాదర్శములు సదా యున్నతములయి యుండును గాక!” ఈ వాక్యములవలన బాపయ్యగారు సంపూర్ణముగ ఈశ్వరాధీనవర్తనులయి సత్యముకొరకే జీవింప నెట్లు సిద్ధపడిరో తేటతెల్ల మగుచున్నది.

• పరమేశ్వరుడు ఆయనకు పూర్ణాయుద్ధాయ మిచ్చి యున్నయెడల, గవర్న మెంటుకాలేజీలో నుద్యోగము మానిన తరువాత ఆయన యేవృత్తియందు జేరి పాటుపడి యుండునో నిర్ధారణచేయుట కష్టము. అయినను ఆయన మనోగతినిబట్టి యది కొంత యూహించుకొన వచ్చును. అట్టి యూహ చదు వరులకే విడిచి, ఆ సంబంధమయినభావములు కొన్ని సందర్భములలో వ్యక్త మయి దినచర్యపుస్తకములో ఆయన వ్రాసికొనినలాగున తేదీలవరుసను ఇచట పొందుపరుప బడును.

౧౦—౨—౧౯౦౭ :—“తలవని తలంపుగా నేను గోవిందనుగారిని కలసికొనుట తటస్థించెను. మెడ్చిలిస్కాలరు, జి. సుబ్బారావుగారివద్దనుండి వచ్చిన యుత్తరమును వారూ నాకు చూపి మెడ్చిలికి వెళ్ళుటకు నా కిష్టము కలదా యని ప్రశ్నించిరి. అదియొక యీశ్వ రాహ్వనముగ నాకు దోచెను. నా యారోగ్యము చక్కబడినయెడల వెళ్ళవచ్చు నని బదులు చెప్పితిని.” ధర్మప్రచారకులుగ నుండదలచు వారికి వేతన మొసంగి రెండు సంవత్సరములు బ్రహ్మవిద్య గరపుటకు అమెరికాలో మెడ్చిలిపట్టణమున నొక యూనిటేరి యను క్రైస్తవుల సంస్థ గలదు. చెన్నపురిలో బాపయ్యగారు గోవిందనుగారిని కలసికొని నవ్వుడు వచ్చిన ప్రస్తావన యీ

సంస్థవిషయములోనె.

౧౧—౨—౧౯౦౭:—“సి. రామలింగారెడ్డిగారితో ఉదయము గడపితిని....నేను బరోడాకు వచ్చి తమకు ప్రయివేటు సెక్రటరీగా నుండునా యని రామలింగారెడ్డి గారు అడిగిరి. ఎల్లప్పటికి గాని కొంతకాలమువరకు గాని యచట నుండి తమకును గైక్వారుగారికిని సాయము చేయ వలసిన దని వారు నన్ను అడిగిరి. ఓ యీశ్వరా ! ఈ ప్రాపంచికసామన్యవిషయములను గాసికులాసాగా గడచెడు జీవితమును గాని నే నాసింప కుండునట్లు చేయుము. రాజ మహేంద్రవరములోని మాయుద్యమముకొరకు నన్ను పాటు పడ నిమ్ము.”

౧౧-౨-౧౯౦౭:— “వీరేశలింగము పంతులుగారి వద్దనుండి వచ్చిన యుత్తరమును ఇంటికి వచ్చి చూచుకుంటిని. అందు తెలుపబడిన శుభభవితవ్యమునకు పరమేశ్వరుని కొనియాడుచున్నాను. పితాపురము మాకు చాల తోడ్పడ నున్నది. ఆర్. వి. ఆర్ గారు (రఘుపతి వెంకట రత్నము నాయుడుగారు) మాకొరకు కృషి సలుపుచున్నారు. వారు పంతులుగారి కిట్లు వ్రాయుచున్నారు. ‘నే నిది పితా పురమునుండి వ్రాయుచున్నాను. ఆస్తికోన్నతపాఠశాలను గురించి నేను మన రాజాగారితో మాటాడినాను.’ ఈశ్వ

రుని యిచ్చయు అనుగ్రహమును ఉన్నయెడల డబ్బువిషయములో మీకు అదుర్ద నుండ నక్కరలే దని చెప్పటకు రాజా గారు నా కనుజ్ఞ నిచ్చిరి.....” ఇందునకు పరమేశ్వరునకు ధన్యవాదములు. నిజముగా నా సంతోషము అమితముగా నున్నది. ఈశ్వరుడు మ మ్మాశీర్వాదించి తక్కినదియనెరవేర్చును గాక! నా యారోగ్యముకొరకు పాటుపడుటకును, ఈ ప్రపంచమున ఆయనసేవ చేయుటకును, ఆయన నాకు సరియైన త్రోవను చూపుచుగాక!” బాపయ్యగారు వ్రాసిన యీ మాటలు ప్రస్తుతము రాజమహేంద్రవరములో నెలకొనియున్న శ్రీ వీరేశలింగా స్తికోన్నతపాఠశాలను మొదట స్థాపించుటకై జరిగిన యాలోచనలకు సంబంధించి యున్నవి.

౨౩-౪-౧౯౦౭ తేదిన బాపయ్యగారు రాజమహేంద్రవర జాతీయపాఠశాలయందు అభిమానము కనపరచుచు దినచర్యప్రసక్తములో వ్రాసికొనిన విషయములు,* ఇంతకుముందు నొకచో తెలుపబడినవి, చదువరులు జ్ఞప్తియందుంచుకొని యుందురు.

బాపయ్యగారి జీవితము ఈశ్వరున కర్పితమాయెను. ఈశ్వరు డేసమయమున కెందులకు ప్రేరేపించిన, అది చేయుటకు ఆయన సిద్ధపడి యుండెను. తన సమస్తమును ఈశ్వరుని హస్తగతము చేసెను.—

*౧౧౫ వ పుటను చూడుడు.

జీవన స్మృతి

౧౬ వ ప్రకరణము

జీవిత ఫలములు

నిజ మయిన స్వాభివృద్ధియొక్క ఫలములే, పరోపకార కార్యములు. ఇతరులతో సంబంధము లేక తనకు తాను జీవించు స్వార్థపరాయణుని అభివృద్ధి కేవలము తత్కాలికము; నిష్ఫలము. యథార్థమగు బౌద్ధత్యము జెందిన మానవుడు పరులతో నైక్యత జెంది పరోపకారజీవనము గడపును. బాపయ్యగారి యున్నతమగు ప్రేమ జీవనమునుండి పరులకు లభించిన ఫలము లెవ్వియో విచారితము.

బాపయ్యగారు ప్రార్థనశీలురు గదా? ప్రతిదినము నిత్యప్రార్థన చేసికొనుటయే గాక విశేష సమయములందు ప్రత్యేకప్రార్థనలు కూడ సలిసి ఆయన తన జీవితము వృద్ధి నొందించుకొనెను. సంవత్సరాది దినమున “ఈ యేడు పాటు పడుటకు పరమేశ్వరుడు నాకు శక్తిని ప్రసాదించును గాక!” యనియు, కాలేజీ తెరువబడిన రోజున “నాయుద్యోగ కార్యములను తృప్తికరముగ సదుద్దేశముతో నిర్వర్తించు

టకు పరమేశ్వరుడు నాకు తోడ్పడును గాక!” యనియు ముఖ్యమయిన యుత్తరములు వ్రాసినపిదప “దేవా! నీయిచ్చ యయినయెడల నా ప్రయత్నములను ఫలింప జేయుము.” అనియు, ఇటులనే యిత్తరముఖ్య తరుణములయందును ప్రార్థనలు చేసికొనుట కాయన యలవడి యుండెను. తన విషయమున ప్రార్థనల ప్రయోజన మెరిగియుండెను; తనకొరకు ప్రార్థించినటులనె, యితరులకొరకును ప్రార్థించెను. ఆయన యెవరి యభివృద్ధి నభిలషించెనో, వారికొరకు ప్రార్థనలు చేసెను. రాజమహేంద్రవరములో అనుష్ఠానజీవనము గడుప నారంభించిన మిత్రులు వెను కంజ వేయుచు సమాజోపాసనలకె వచ్చుట మానినప్పుడు, “వారికి కలుగుచున్న పరిశోధనలయందు సర్వశుభప్రదాత వారిని కాపాడి వారు కష్టములను సరకుసేయక ధర్మ మనసరించునట్లు చేయును గాక! సమాజమును త్రోసి పుచ్చుటవలన వారి మనస్సులందు నుత్సాహగ్ని వెలుగునట్లు చేయు సాధనమునె కోల్పోవుదురు కాన వారు సమాజమును విడువ కుండునట్లు చేయును గాక!” యని ఆయన ప్రార్థించియుండెను. త్రికరణశుద్ధితో ఆయన చేసిన యా ప్రార్థన చాలవరకు ఫలించెను. పాలపర్తి సరసింహముగారు బ్రాహ్మధర్మ మనుసరించి అనుష్ఠానజీవనము మొదలిడి రని వినినతోడనే “చాల కాలమునుండి అతడు

పొంద నన్నేపించుచుండిన మనోశాంతియు తృప్తియు పరమేశ్వరు డాతనికి కటాక్షించును గాక! ఈశ్వరుని దయవలన పరిశోధనలం డాతడు సంరక్షింపబడును గాక! యని ఆయన దేవుని వేడుకొనెను. కవికొండల సాంబశివరావుగారు బ్రాహ్మధర్మ దీక్ష గైకొని రని తెలిసి ఆయన యీశ్వరునకు స్తోత్రవందనము లర్పించెను. ధర్మమార్గమున నడువబూనిన వారికి తన ప్రార్థనల ద్వారా ఆయన చేయూత నొసంగ యత్నించెను. ఆత్మలు పరస్పర సంబంధము కలిగి యున్నప్పుడు, ఒక యాత్మయొక్క యిచ్ఛయు ప్రార్థనయు మరియొక యాత్మమీద నేల పనిచేయకుండును? పెదవులతో చేయబడు ప్రార్థనలు హృదయమును పురిగొల్ప జాలవు. హృదయమునుండి వెలువడు ప్రార్థనలు హృదయమును కదల్చి వేయును. బాపయ్యగా రెవరివిషయమున ప్రార్థించెనో, వారితో నొకటి యును వారిని గురించి తీవ్రముగ చింతనము చేయువారు. వారినిగూర్చి కలలను గూడ కనువారు. నేను ధర్మజీవనమున వెనుకంజ వేసితి నను సమాచారము వినక ముందే ఆయన యది * కలగనెను. ఆ సంగతిని తరువాత

* ౧౩౧ వ పుటయందు, ఆయనకు వచ్చిన యిటువంటి మరియొక స్వప్నమునుగూర్చి వ్రాయబడెను. అవి యెట్లు సాధ్యము లయ్యెనో మనోతత్వ పరిశోధకులు నిర్ణయింపవలసిన విషయము.

విని ఆయన యత్యంత వేదనము నొంది సంపూర్ణవిశ్వాస ముతో నన్నుద్ధరింపు మని యీశ్వరుని ప్రార్థించిన ప్రార్థనలు తీర్చిదిద్దరములు. “దీని యర్థ మేమయి యుండును? తిరిగి మార్గమునకు రానంతగా అతడు తొలగి పోయెనా? సర్వ కారుణికుడైన పరమేశ్వరుడు అతనికి ధర్మమేదియో చూపి దాని ననుసరించుటకు శక్తిని ప్రసాదించును గాక! కలత జెందిన యాతని యాత్మకు శాంతి కలుగు గాక!” యనియు “అతడు క్రమేణ దృఢత్వము చూప గలుగుచున్నాడు. పునః మేశ్వరు డాతనికి ధైర్యసైర్యము ననుగ్రహించును గాక!” యనియు, ఆయన ప్రార్థనలు చేసియుండెను. నాకు తెలియ, కుండ నలుపబడిన యీ ప్రార్థనకే నన్ను నేను కాపాడుకొన లేని యవస్థలో గాచియుండు నని తలచెదను. ఆయన తాను ప్రేమించిన వాకెల్లరికి శుభము చేకూరుటకు దైవప్రార్థనలు చేసెడువాడు. మునగాల జమిందారు శ్రీ రాజా నాయని వెంకట రంగారావు బహద్దరుగారు ఆయనను చూచుటకు వచ్చి యొకరోజు ఆయనతో గడపిరి. వారికి నుచిత సత్కారములు గావించి “దేవుడు వారికి చిరకాల మిట్టి సచ్చింతను ఉన్న తాదర్శములను ప్రసాదించును గాక!” యని ప్రార్థించెను. తన యాప్తుల విషయమున ఆయన యీశ్వరుని సమ

క్షమన వెలువరించిన యభీప్సితములు వ్యర్థముగ పోలే దని నుడువుటకు శంకింప నక్కరలేదు. ఆయన యెవరికొరకు ప్రార్థించెనోవారు కేవలము శక్తివిహీనులును క్రియాశూన్యులును నయినవారనియు, ఆయన ప్రార్థనల మూలముననే వారి యందు క్రొత్తగ శక్తిసామర్థ్యములు పొడసూపిక్రియాశీల ముద్భవించెననియు చెప్పుట సరి గాదు; కాని ఆయన ప్రార్థనలు వారి శక్తుల నినుమడింప జేసి వారిని కార్యదక్షులనుగఁ గల్గించినవి. నమ్మ దగియున్నది. మరియు వ్యాధివీడితుల కొరకును, దుఃఖభాజనులకొరకును, అనాథలకొరకును, అసహాయులకొరకును ఆయన ప్రార్థనలు గావించెను. అవియు సఫలీకృతము లయ్యెనని విశ్వసించుటకు దృష్టాంతములు గలవు. భాష్యమునకు గాన్పింపని ప్రార్థన పూర్వకమగు నిట్టి మానసిక సేవ ఆయన జీవితఫలములలో నగ్రగణ్యమయినది.

ఒకరోజు చెన్నపురిలో ఆయనయు, ఆయన పితండ్రి యయిన కృష్ణయ్యగారి బావమరిది, కొమరవోలు హనుమంత రావు గారును ఇద్దరు కలసి, ట్రాముబండిమీద నెచటికో పోవుచుండిరి. ట్రాము బండ్లను నడపువారు ఆ దినములలో చాల మోసము చేయుచు కంపెనివారికిని, వీలయినప్పుడు ప్రయాణికులకును, ద్రవ్యనష్టమును కలిగించు చుండిరి. పోవల

సిన దూరమునకు రెండు అణాలు పుచ్చుకొనవలసియుండిన, ప్రయాణము చేయువారివద్ద ఏడు కానులు మాత్రమే పుచ్చుకొని ఆరు కానుల టికెట్టును వారిచేతిలో పెట్టుచుండెను వారట. ప్రయాణికులకు కూడ కొంచెము లాభము కలుగుచుండుటచే, వారు ట్రాంబండ్లు నడపువారి యన్యాయమును చూచియు చూడన ట్లూరకుండుచు వచ్చిరి. ఈ విధమయినదగా అపరిమితముగా జరగుచుండెను. బాపయ్యగారు ఆనాడు మామూలుగా నియ్యవలసిన డబ్బును ట్రాముబండిలో టికెట్ల నమ్మువాని చేతిలో పెట్టగా, వాడు ఒకటియొ రెండో కానులు తిరిగి యిచ్చి అంతకంటె తక్కువ నొమ్ము టికెట్టును ఆయన చేతిలో పెట్టెను. 'ఇదేమిటి?' అని ఆయన అడిగెను. 'ఊరుకో వయ్యా. నీ కెందుకూ?' అని బదులు చెప్పి వాడు వెళ్ళి పోవుచుండెను. ఆయన కేకలు వేసి వానిని పిలిచి వాని పేరును నెంబరును తెలిసికొని కంచెనివారికి రిపోర్టు చేసెనని చెప్పెను. అది యంతయు పెద్ద గోలక్రింద తయారయ్యెను. బండిలోనున్న వారందరు ఆశ్చర్యపడు చుండిరి. ప్రక్కన కూర్చుండిన హనుమంతరావుగారు ఆయన లేసిపోని తొందరకొని తెచ్చుకొను చున్నాడని తలపోయుచుండెను. ఆ సందర్భమున తాను చేయవలసిన పనియంతయు చేసెను. ఇటులనే అన్యాయమును అక్రమమును ఆయన చూచినప్పు డెల్ల ఏదో

ప్రతీకారము చేయక యూర కుండు వాడు కాదు. భాపట్ల గ్రామమందు తిరణాల రోజులలో జూదపు బల్లలు పెట్టి జనుల నద్ద డబ్బు లాగుచున్న మోసగాండ్రును ఆయన యొక పర్యా యమ్ము చూచుట తటస్థించెను. తన మిత్రులతో డ్వాటుతో ఆబల్లలను తీయించి వారిమీద రిపోర్టు చేసెను. చిన్న విషయములలో కూడ అధర్మము తొలగించుటకు ప్రయత్న మావశ్యకము. ప్రయత్నము లేని మాటలు నిరుపయోగములు. భాపయ్యగారి వర్తనము ధర్మవిషయమున సదా దృష్టాంతముగా నుండెడిది. ఆయన యనుదిననర్తనమే ప్రార్థన తరువాత పేర్కొని దగిన ముఖ్యఫలము.

సింగళి లక్ష్మీనారాయణగారు భాపయ్యగారినిగురించి తెలిపిన యీ క్రింది యంశములు గమనింపదగినవి. — “నాకు ఆయనతో పన్నెండు సంవత్సరములు మైత్రీగలదు. నాకుగల కఠినవాక్కును మార్చవలె నని మిక్కిలి ఓపికతో నేను తనతో చెప్ప వాక్యములను మార్చి తన భావప్రకటనలో నెట్లుండెనో చెప్పుచుండెను. వాడు దుర్మార్గు డని నేను చెప్పినచో వెంటనే , వాడు మంచివాడు గాడని చెప్పరాదా’ యని ప్రశ్నించును. అది అందవికారముగా నున్నదని నేను చెప్పినప్పుడు తాను దిద్ది “దానియందము నాకు తెలియుట లేదని చెప్పు” మనియెను. ఇట్లు సంవత్సరముల

కొలది యత్నించెను. కాని నా స్వభావమును మార్పలేక పోయెను. కంటి చూపునందు, నోటి మాటయందు, అవయవముల కదలికయందు, పేచీను ఒలుకుచుండవలె నని ఆయన పట్టుదల. నే నిప్పటికి ఆయన క్రియాసూత్రముల నభ్యసించుచుంటిని గాని ఆయన సుశీలత, ఆయన వ్యక్తిత్వమందు నెడతెగక చూడనగు ప్రేమవాక్యములు, ముద్దుపలుకులు, మురిపెంపుచిరునగవు, నా కలవడ లేదు. అవి కోరిన మాత్రమున కలుగవు. ఈ స్వరకటా క్షముచేతనే సంప్రాప్తమగు నని కోచినది.....హృదయవిద్యను (heart-culture) మన యాంధ్రులలో మొట్టమొదటగా బోధించి జీవించి చూపిన వారు శాపయ్యగారు. జ్ఞానధీరుడు, ప్రజాసేవా తత్పరుడు, మోహపంకిలమున చిక్కుకొనని లఘురూప మగు విశుద్ధాత్ముడు.* లక్ష్మీనారాయణగారు వ్రాసిన యీవచనములు శాపయ్యగారి చెలిమి చేసిన వారెల్లరు తమ యనుభవమునుబట్టి కూడ పరమసత్యములని చెప్పగలరు. శాపయ్యగారి చూపులు, మాటలు, కదలికలు ధర్మప్రబోధకములయి యితరుల హృదయపరివర్తనమునకు తోడ్పడెనని వారి స్నేహితులందరు సాక్ష్య మియ్యగలరు. ధర్మము మధువువంటి దని పెద్దలు చెప్పుదురు. మకరందముకొరకు తేనెటీగలు మూగునట్లు ధర్మముకొరకు జనులు చేరుదురు. శాపయ్య

గారు పలువుర నాకర్పింపగలుగుటకు ఆయనమాటలు ధర్మపూరితము లయి మధురముగ నుండుటయే కాగరణము. ఉపన్యాసవేదికలపై నెక్కి గంభీరోపన్యాసము లొసంగగలిగిన వారు అనుచరులను కలిగియుండ కుండుటను తరచు చూచుచుందుము. అందులకు హేతువు వారియందలి ధర్మాభావమే. ధర్మప్రచారమునకు శుష్కదీర్ఘోపన్యాసము లక్కఱలేదు; ప్రేమతో కూడిన యొక్క పలుకు చాలును. బాపయ్యగారి మధురసంభాషణములు ఆయనదరి చేరిన ప్రతిపురుషుడును శ్రీయును నిరంతరము పొందుచుండిన ఫలము లని చెప్పవచ్చును.

బాపయ్యగారు సభాభవనములందు ఉపన్యాసములు కూడ నిచ్చియుండిరి; ఉపన్యాసమందిరములందు ధర్మోపదేశములను జేసిరి. అవియు నత్యంతోపయక్తములుగ నుండెను. ఆ ప్రసంగములు ఆయన జీవితాదర్శములనె వెలిబుచ్చుచు ధర్మోత్సాహమును పురిగొల్పి యుండెను. బాపట్ల, బండరు, గుంటూరు, నర్సారావుపేట, రాజమహేంద్రవరము, కాకినాడ, విశాఖపట్టణము, చెన్నపురి మొదలగు పట్టణములలో, సాంఘికపారిశుధ్యము, సర్వోత్తమము, స్వీయసంస్కరణము, విద్యార్థుల విధులు, స్వదేశవస్తుప్రోత్సాహము, సర్వతోముఖసంస్కరణము, ఐకమత్యము, బ్రాహ్మధర్మము, భక్తి, నీతి

మొదలగు విషయములను గురించి ఆయన యొసంగిన యుపన్యాసములు వినిన వాడు వానిని నేటివరకు స్మరించునంతగా వారి హృదయములందు నాటుకొనెను. యువకులు కోమల హృదయము లగుటచే ఆయన బోధించిన సత్యములు సులభముగ గ్రహించి యుత్సాహపరవశు లగుచుండిరి. బాపట్ల యువజనులు కనపరచిన యుత్సాహము తార్కాణముగ నుడువ వచ్చును. బాపయ్యగారు చెన్నపురికి పోవుచు వచ్చుచు నచట నాగునప్పడు తరచుగ ఉపన్యాసముల నొసంగి విద్యార్థులయందు సంచలనము కలిగించు చుండిరి. ఒకతూరి ౧౯-౧-౧౯౦౭ తేదీన కలిగిన కదలికను గురించి ఆయన యిట్లు దినచర్యపుస్తకమున వ్రాసికొనెను-“పురమందిరమున తెలుగులో ఈశ్వరోపాసన జరిపి “బ్రాహ్మధర్మము-దానియాదర్శములు” అను విషయమును గురించి ధర్మప్రసంగము గావించితిని. నాటి సాయంకాలము పౌరజనసభ కధ్యక్షత వహించి బ్రాహ్మసమాజాదర్శములను గూర్చి తెలుగులో విపులముగ ముచ్చటించితిని. చాలవరకు విస్పష్టముగ ఆ యాదర్శములను వ్యక్తీకరించుటకు ఈశ్వరుడు నాకు కయతో శక్తిని ప్రసాదించెను. జనులయందు కలవరము బయలుదేరెను. ప్రధానోపాధ్యాయులును, ప్రథమసహాయోపాధ్యాయులును అగ్రహము జెందిరి. వారికి సచ్చింతయు, సహనమును ఈశ్వరు డనుగ్రహించును

గాక!" ఈ వృత్తాంతమువలన పెద్దలు ముఖ్యముగా వచటి బోర్డు హెస్కూలులోని యుపాధ్యాయులు ఆయన తాకిడికి తాళజాలక కోపావేశులయినట్లు తెలియుచున్నది. చిన్న తరగతిమొదలు పెద్ద తరగతివరకు అన్నిటిలోను బ్రాహ్మసమాజముయొక్క వాసన గలిగిన బాలురుండుటను ప్రధానోపాధ్యాయులు కనుగొనిరి. బ్రాహ్మసమాజముతో సంబంధమున్న వారు నిలువుడని ఆయన ప్రతితరగతికి వెళ్ళి యొక పర్యాయము కోరియుండెను. ప్రతితరగతిలోను ఒకరిద్దరికి తక్కువ లేకుండ నిలువబడిరి. బ్రాహ్మసమాజోద్యమమును సిరోధింప వలసినదని యూరిలోని పెద్దలు ప్రధానోపాధ్యాయులను పురిగొల్పిరి. ఆయన బ్రాహ్మసమాజమునం దభిమానముగల విద్యార్థుల నవమానించుచు కొన్ని యిబ్బందులకు లోనుచేసిరి. మరియు డాక్టరు ఆనిబిసెంటు దొరసానిగారు రచించిన దివ్యజ్ఞానపుస్తకములను బాలురచే నిర్బంధముగ కొనిపించి చదివింప మొదలిడిరి. ఈ సమాచారము బాపయ్యగారు వినినతోడనే 'కార్లీలియసు' పత్రికకు ప్రధానోపాధ్యాయుల నిరంకుశ చర్యలను ఖండించుచు నొక వ్యాసము వ్రాసి అది ప్రచురింపబడిన సంచిక నొక దానిని స్కూళ్ళ యిన్స్పెక్టరుగారికి పంపిరి. అప్పటినుండి బాపట్ల పాఠశాలలో అవి యన్నియు క్రమముగా తగ్గిపోయెను. బాపయ్యగారి

వలలో తగుల్కొనకుండ చేయుటకు పెద్దలె యిక తమ బిడ్డలను ఆచుననుండి దూరముచేయ ప్రారంభించిరి. ఆయన తమ్ముడు అప్పారావు సహితము మైసూరుప్రాంతములకు పంపబడెను. ఆయన యువవ్యాసములు యువకులకు అతిమధురములై యుండెనని చెప్పుటలో సోశయోక్తి యేనూత్రములేదు. అని ఆయన జీవితముయొక్క సుహృదములు.

ఆయన వ్రాసినాపముననె గాక లిఖితరూపమున గూడ తన భావముల ప్రకటించి ధర్మవ్యాసమునకు పోషింపబడెను. ఇండియన్ సోషల్ రిఫార్మర్, వాయిస్ ఆఫ్ టూత్, కార్లీలియన్ పత్రికలయందు ఆయన వ్యాసములు నాంగ్లమున వ్రాసి ప్రచురింపించెను. ఆయన వ్యాసములు మృదువగు సులభశైలి కలిగి భావములను చక్కగ వెల్లడింప గలిగియున్నవి. సవినసంస్కరణభావములు ప్రచురించుటకు మాత్రమే గాక పరుల అయోగ్యకార్యములను ఖండించుటకు గూడ ఆయన వ్యాసముల రచించెను. రాజమహేంద్రవరములో విద్యాధికులు కొందరు చేరి బోగముమేళము పెట్టించి వినోదించుట నెరింగి వారివర్తనమును విమర్శించుచు ఆయన వాయిస్ ఆఫ్ టూత్ పత్రికలో “A Scandalous local incident.” (నింద్యమగు నొక స్థానికకృత్యము) అను శీర్షికతో వ్యాసము వ్రాసి ప్రచురించెను. అందు మానసస్వకరములగు

కొన్ని వాక్యములు గలవని ఆయనమిత్రులు భయపడిరి. ఆయన యావిషయమునుగురించి దినచర్యపుస్తకమును దిట్లు వ్రాసికొనెను—“పిద్యానంతులు అవినీతిని పెంపొందించునప్పుడు హృదయము సహజముగ నాగ్రహవేశము జెందును. అట్టి యుద్దేశస్థియందు బోగముమేళము విషయమయిన యా గర్హకార్యమునుగురించి నే నొక వ్యాసము వ్రాసితిని. అందు మానసవృత్తరము లగు వాక్యము లుండుటచే మిత్రులు చాల ఆదుర్దపడుచున్నారు.” ఈమాటలవలన ఆయన యధర్మమును సహింపలేని స్వభావము కలవాడని స్పష్టపడుచున్నది. సాత్వికస్వభావ మనగా అధర్మమును సహితము సహించుకొని దానితో రాజీ చేసికొనుట యెంత మాత్రము గాదు. పత్రికలకు వ్రాయబడిన వ్యాసములును ఆయన జీవితముయొక్క ఫలములు.

ఆయన తనకు చేతనయిన రీతిని పరులకు సాయపడియుండెను. బంధువులకును మిత్రులకును ఆయన తన శక్తికొలది సాహాయ్యము చేసెను. అంతియగాదు; తా నెరుగని బీదసాదలయెడలను రోగులయెడలను ఆయన యమితసానుభూతి కలిగి నారి దీనస్థితి తొలగించుటకు పాటుపడెను. కష్టపడు బీదల దైన్యమును చూచినప్పుడు, ఆయన హృదయ మెట్లు కరిగి సాయపడుటకు వేగిరపడునో, ఎట్టి భావముల

కాకలమగునో, ఆయన యొక సందర్భమున దినచర్యచుస్తకమున ప్రాసికొనిన యీక్రింది వాక్యములు సూచింపగలవు. —

“రెండేడల బండి ఒక ఆడుమనిషి మీదుగా దొర్లి పోయెను. జనసమూహము ఆమెచుట్టును చేరెను. జ్ఞానశూన్య లగ్గుటచే వా రేమి చేయుట కెరుగక తల్లపోయి చూచుచు నిలువబడిరి. ఉపాసనాసంతరము స్ఫూర్తినసమాజమందిరమునుండి మరలి వచ్చునప్పుడు, ఆ సమూహమును చూచి సమాచారము తెలిసికొని తతణమె ఆసుపత్రికి ఆమెను తీసికొని పోతిని. ఈశ్వరు డాత్మీని ఆశీర్వాదించును గాక! తిండిలేక ఆమె దినమంతయు మాడుచున్నదట. ఆహారము దొరకక ప్రతిదినము ఈశ్వరుని బిడ్డ లెందరు మృతి జెందుచున్నారు! ఓ దేవా! నీవు ధనము ప్రసాదించిన నీ బిడ్డలకు, తమ ధనము స్వార్థపరత్వముతో తమనిమిత్తమె యెట్టిబాధ్యతయు లేకుండ వేచ్చించుటకొరకు గాక దరిద్రులకు తమ సోదరీసోదరుల నిమిత్తము వినియోగించుటకు తమపరముగ నప్పగింపబడిన పవిత్రమయిన సాత్తు అని బోధచేయుము.” ఇందు ధనికులకును దరిద్రులకును నుండవలసిన సంబంధమెట్టిదియో నిరూపింపబడినది. బాపయ్యగారు స్వయముగ నార్జించుట కారంభించిన మొదటి దినములలోనే కుష్టురోగముచే బాధపడుచున్న పిల్లవానిని తొట్టిస్తానముల చికిత్సవలన ఆరోగ్య

పంతుని చేయుటకు ఆయన మిత్రు లొకరు పూనుకొనినప్పుడు ఆ పిల్లవానికగు భోజనపుఖర్చు లన్నియు భరించుట కేర్పాటు చేసికొనెను. వీరేశలింగము పంతులుగారు నడపుచుండిన వితంతుశరణాలయసంబంధముగ కొంతపని కలిగియున్నప్పుడు ఆయన అందలి వితంతువులు సుఖముగ జీవించుటకు తగిన మేర్పాటులను చేయుటలో మిక్కిలి శ్రద్ధ వహించెను. ఒక స్థాయిము శరణాలయమునకు వెళ్ళినప్పుడు, ఒక వితంతువు పండుకొనుటకు పక్కయు, కప్పకొనుటకు దుప్పటియు లేక చలిలో కటికనేలమీద పరుండు చున్నదని శరణాలయము యొక్క సూపరింటెండెంటుగారిద్వారా తెలిసికొని ఆయన చాల ముఖపడి ఆమెకొరకు ఒక బూర్నిసును దుప్పటిని పంపెద నని ఆమెతో చెప్పెను. తరువాత మాటల సందర్భములో పంతులుగారు ఆమెను గురించి యేదో యడుగగా, ఆమెకు దుప్పటియు, బూర్నిసు చాల యవసరముగ కావలసి యున్నవనియు, తా నవి పంపెదనని చెప్పి వచ్చితిననియు ఆయన పంతులుగారితో నుడివెను. ఇంటికి వెళ్ళి బంట్రోతు చేత అవి యామెకు పంపించెను. పిమ్మట పంతులుగారు ఆగ్రహించి యవి కావలె నని యాయన నడిగినందులకు ఆమెను చీవాట్లు పెట్టినది సూపరింటెండెంటుగారివలన వినగా, ఆయన యెట్టి తలంపులను తలంచి యుండెనో, దీనుల

పక్షము వహించుటలో నెంతదీక్ష పూర్వకముగా దినచర్యపుస్తకముతో ౬-౧౨-౧౯౦౫ తేదిన వ్రాసికొనిన యీ ప్రార్థన తెలుపగలదు. — “ఓ పరమేశ్వరా! బలమయిన ప్రతికక్షి, అసమాన నిరోధము సహిత మెదుర్కొని సత్యముకొరకును ధర్మముకొరకును మానవశ్రేయముకొరకును ప్రతిఘటింపగల సచ్చింతిను దృఢచిత్తమును నీ విధేయ సేవకుడ నగు నాకు అమితవాత్సల్యముతో ననుగ్రహించుము. నీ యాశీర్వాదముల బడయుటకు నర్హుడ నగునట్లు సరిశుద్ధునిగను విష్ణుపట్నిగను ధర్మాత్మునిగను చేయుము. హే ప్రభో! మానసిక శారీరకవేదననుండి చాప మా శ్రీ.....ను అపారకరుణతో కాపాడుము. నీయందు దృఢవిశ్వాసము గలిగి ధైర్యముతో సర్వశోధనల నెదుర్కొనగల శక్తి నీ చామెకు కటాక్షింపుము.” దీనివలన బాపయ్యగారు ఆవశ్యకమయినచో తాను గౌరవించిన వీరేశలింగము పంతులుగారితో కూడ పోరునలుపుటకు సంసిద్ధుడై యని బోధపడుచున్నది. ప్రీతిజనపోషణ మాయన జీవితమువలని మరియొక ఫలము.

పంతులుగారు స్థాపించిన విక్టోరియా బాలికాపాఠశాలకును, రాజమహేంద్రవర హిందూసంఘసంస్కరణసమాజమునకును, రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజమునకును కార్యదర్శిగా నుండియూ సంస్థలపక్షమున బాపయ్యగారు రమితోత్సాహముతో

వంతుని చేయుటకు ఆయన మిత్రు లొకరు పూనుకొనినప్పుడు ఆ పిల్లవానికగు భోజనపుఖర్చు లన్నియు భరించుట కేర్పాటు చేసికొనెను. వీరేశలింగము పంతులుగారు నడపుచుండిన వితంతుశరణాలయసంబంధముగ కొంతపని కలిగియున్నప్పుడు ఆయన అందలి వితంతువులు సుఖముగ జీవించుటకు తగిన యేర్పాటులను చేయుటలో మిక్కిలి శ్రద్ధ వహించెను. ఒక స్వర్ణాయము శరణాలయమునకు వెళ్ళినప్పుడు, ఒక వితంతువు పండుకొనుటకు పక్కయు, కప్పకొనుటకు దుప్పటియు లేక చలిలో కటిక నేలమీద పరుండు చున్నదని శరణాలయము యొక్క సూపరింటెండెంటుగారిద్వారా తెలిసికొని ఆయన చాల ముఖపడి ఆమెకొరకు ఒక బూర్నిసును దుప్పటిని పంపెద నని ఆమెతో చెప్పెను. తరువాత మాటల సందర్భములో పంతులుగారు ఆమెను గురించి యేదో యడుగగా, ఆమెకు దుప్పటియు, బూర్నిసు చాల యవసరముగ కావలసి యున్నవనియు, తా నవి పంపెదనని చెప్పి వచ్చితి ననియు ఆయన పంతులుగారితో నుడివెను. ఇంటికి వెళ్ళి బంట్రోతు చేత అవి యామెకు పంపించెను. పిమ్మట పంతులుగారు ఆగ్రహించి యవి కావలె నని యాయన నడిగినందులకు ఆమెను చీవాట్లు పెట్టెనని సూపరింటెండెంటుగారి నలన వినగా, ఆయన యెట్టి తలంపులను తలంచి యుండెనో, దీనుల

పక్షము వహించుటలో నెంతదీక్ష పూనునో దినచర్యపు న్న కముఖో ౬-౧౨-౧౯౦౫ తేదిన వ్రాసికొనిన యీ ప్రార్థన తెలుపగలదు. — “ఓ పరమేశ్వరా! బలమయిన ప్రణికక్షిసి, అసమాన నిరోధము సహిత మెదుర్కొని సత్యముకొరకును ధర్మముకొరకును మానవశ్రేణుముకొరకును ప్రతిఘటింపగల సచ్చింతిని దృఢచిత్తమును నీ విధేయనేతకుడ నగు నాకు అనుితవాత్సల్యముతో ననుగ్రహింపుము. నీ యాశీర్వాదముల బడయుటకు నర్హుడ నగునట్లు పరిశుద్ధునిగను నిష్కలమున గను ధర్మాత్మునిగను చేయుము. హే ప్రభో! మానసిక శారీరక వేదననుండి చాన మా శ్రీ.....ను అపారకరుణతో కాపాడుము. నీయందు దృఢవిశ్వాసము గలిగి ధైర్యముతో సర్వశోధనల నెదుర్కొనగల శక్తి నీ వామెకు కలగొక్షింపుము.” దీనివలన బాపయ్యగారు ఆవశ్యకమయినచో తాను శారవించిన వీరేశలింగము పంతులుగారితో కూడ పోరునలు పుటకు సంసిద్ధుడై యని బోధపడుచున్నది. దీనిజనపోషణ మాయన జీవితమువలని మరియొక ఫలము.

పంతులుగారు స్థాపించిన విట్టోరియా గాలికాపాఠశాల కును, రాజమహేంద్రవర హిందూసంఘసంస్కరణసమాజము నకును, రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజమునకును కార్యదర్శిగ నుండియూసంస్థలపక్షమున బాపయ్యగారు మిత్రత్వాహముతో

కొంత కాలము కృషి నలిపిరి. విక్టోరియా బాలికాచార శాలయొక్క సంవత్సరోత్సవము ఏ. ఎల్. షేడీ మారసానిగారి యాజమాన్యము క్రింద ౨౪-౨-౧౯౦౬ తేదిన జరిగినప్పుడు ఆయన చదివిన కార్యనివేదనము స్త్రీవిద్యావిషయమున తోడి దేశీయులలో నెట్టి ప్రోత్సాహము ఆయన కలిగించుటకు పూనుకొనెనో వ్యక్తపరచుచున్నది. కీర్తిశేషులయిన అరవవల్లి సుబ్బారావు గారు మృతిజెంది నప్పటినుండియు నిద్రావస్థలో నున్న రాజమహేంద్రవర సంఘసంస్కరణసమాజము చురుకుగా పని చేయుటకు కారకుడయి దానిపక్షమున వీరేశలింగము పంతులు గారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు, టంగుటూరి శ్రీరాములుగారు, చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు మొదలగు పురప్రముఖులచే నుపన్యాసముల నిప్పించియు, స్త్రీలకొరకు ప్రత్యేక ప్రసంగముల నేర్పరచియు, కరపత్రముల ప్రచురించియు, సంస్కరణమునకు తోడ్పడు విందులను గావించియు, ఆయన తన కార్యోత్సాహము కనపరచెను. టంగుటూరి ప్రకాశముగారు బారిష్టరు పరీక్షకు చదువ ఇంగ్లండు పోవుటకు ముందు వారి సన్మానార్థము సంస్కరణసమాజపక్షమున నొక బహిరంగసభ గావించి వారిని శ్లాఘించుచు ఆయన మాటాడి కార్యశీలము యొక్క యావశ్యకతను పురజనులు గుర్తించునట్లు చేసెను. బాలురకు గాని, బాలికలకు గాని

బాల్యమున వివాహము జరుగు నాచారమును ఆయన పూర్తిగ నిరసింపు చుండెను. తన బంధువులలో నట్టి వివాహములు జరుగ నున్నప్పిడు, ఆయన అవి జరుగకుండ జేయుటకు యావచ్చు కితో ప్రయత్నించియుండెను. సంస్కర్తలని పిలచు కొనుచు బాల్యవివాహములు గావించు వారిని ఆయన అతి తీవ్రముగ ఖండించెను. ప్రొఫెసర్ ఎమ్. రంగాచారి ఎమ్. ఏ. గారు తమ యేజేండ్ల పుత్రికను పదునైదు ఏండ్ల బాలుని కిచ్చి వివాహము చేయించినప్పుడు ప్రొఫెసర్ గారిని విమర్శించుచు ఆయన 'ఇండియన్ సోషల్ రిఫార్మర్' పత్రికకు వ్రాసిన వ్యాసమునందు ఆట్టి కుహనాసంస్కర్తలమూలమున సంస్కరణోద్యమమునకు మహానష్టము కలుగుచున్నదని నిరూపింప బడెను. సంస్కరణకార్యములపక్షమున యోధునివలె పోరు సలుపుటకు ఆయన నిలచె నని యీ పేర్కొన బడినవన్నియు తెలుపుచున్నవి గదా? రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజము నకు ఆయన ప్రాణము పోసెనని చెప్పవచ్చును. మద్రాసు ప్రార్థనపుస్తకమునుండి వారమువారము ప్రార్థనలు చదువుట సమాజములలో ధర్మజీవనమును రవులు గొల్పుటకు తోడ్పడ నేరదని, జయంతి గంగన్నగారు మొదలగు మిత్రులు తెలుపుట వలనను స్వయముగ గమనించుట వలనను సొంతప్రార్థనలు చేయుటకు ఆయనయే మొదట పూనుకొనెను. ధర్మమునందు

తాను పెరుగుచున్న కొలది సంతనసంతన ప్రార్థనలను ఆయన చేయుచు తోడి సభ్యులలో భక్త్యుత్సాహముల పురిగొల్పి యుండెను. భక్తి అనుష్ఠానమునందు పరిపూర్ణత జెందునని యుపదేశముల మూలమునను వర్తనము వలనను వ్యక్తపరచెను. ఇక రాజకీయోద్యమమందును పాల్గొనుటకు ఆయన యుద్యుక్తుడగుచుండెను. స్వదేశవస్తువుల ప్రోత్సాహమునకు ఆయన పాటుపడెను. దేశీయవ్యాయామములు వాడుకలోనికి వచ్చుటకు కొంత ప్రయత్నము చేసెను. “౧౯౦౬ సంవత్సర ప్రాంతముల బాపట్లలో నడపబడుచుండిన తాలింఖానాకు పెద బాపయ్యగారు తరుచు వచ్చుచు కసరతుచేయు వారిని ప్రోత్సాహపరచిరి. ఇంకొక చోటినుండి క్రొత్తవారిని తెచ్చి జీతమిచ్చి వారిద్వారా తాలింఖానాను నడపించుటకంటె ఉన్నవారిలో కొంత కసరతు నేర్చియున్న నన్ను అందున కుపయోగించుకొనిన బాగుండు నని వారు సలహా నిచ్చిరి.” అని బాపట్లవాస్తవ్యులు మంత్రి కృష్ణయ్యగారు చెప్పుచున్నారు. దేశహితకరములగు సర్వకార్యములందు పాటుపడుచు మానవసేవయందు నిమగ్ను డగుచుండెను. ఒక సందర్భమున వీరేశలింగముపంతులుగారి కుత్తరము వ్రాయుచు తన్ను గురించి “For any blessed cause, I would even offer my life unto Him who gave it”—

ఏ ధర్మకార్యము కొరకయినను నా జీవనప్రదాతకు నా జీవి
తమున్న సహితము కానుకగ నమర్పించెదను—అని యాయన
తెలుపుకొని యుండెను. ఒక మాటలో స్వార్థరహితమై
సేవాపము దాల్చిన ఆయన ధన్యజీవితమే దేశమునకు
దొరకిన గొప్ప ఫలము.

జీవన స్మృతి

౧౭ వ ప్రకరణము

మరణము

“Never spend a thought on death. Work every faculty, strain every nerve, use every opportunity. Live as strenuously as though you were to live for ever. Act thy allotted part with all thy heart, and then when in fit time the call comes, resign God's work into God's hands, and enter into thy rest with the old assurance “well done”— మరణమునుగూర్చి యెన్నడును యోచింపకుము. సర్వశక్తులతోడను పాటుపడుము. జీవితమును ధారపోయుము. అన్ని యవకాశములను వినియోగింపుము. శాశ్వతముగ జీవించువానివలె సంపూర్ణకృషితో జీవింపుము. పూర్ణహృదయముతో నీ విధికృత్యమును నిర్వర్తింపుము. అర్హకాలమున ఈశ్వరునినుండి యాహ్వానము వచ్చునప్పుడు, ఆయన విధించిన పనిని ఆయన కప్పగించి, ‘బాగుగ నిర్వర్తింపబడెను’ అను నభయవచనము బడసి నీ విశ్రాంతియందు ప్రవే

శింపుము—అని ప్రతాపచంద్రముజుందారుగా రొసంగిన నదుపదేశము వారు రచించిన 'Heart beats' గ్రంథము నుండి యెత్తి దినచర్యపుస్తకమునందు ౧-౧౦-౧౯౦౭ తేదిన బాపయ్యగారు వ్రాసికొనిరి. మృత్యువు ఆయనను ధర్మరంగమున ప్రవేశపెట్టెను. మృత్యు వాయనను పలుమా రెదుర్కొనుచు మహాధర్మశూరుని జేసెను. అంతియ గాని మృత్యువు ఆయన నెప్పుడును నిరుత్సాహపరుప లేదు. దాదాపుగ ధర్మయుద్ధము సలుపుచున్న కాలమంతయు ఆయన శరీరార్థోగ్యము కలిగియుండక మృత్యుసమక్షముననే జీవించెను. కాని జీవిత మంతమునకు వచ్చుచున్నకొలది ఆయనకు ధర్మోత్సాహము మాత్రము హెచ్చెను. తన జీవితమున ప్రత్యక్షమయిన సత్యమే ముజుందారుగారి గ్రంథమున కనుగొని అది యొక సూత్రవాక్యముగా లిఖించుకొనెను. మృత్యు వాసన్నమయినకొలది ఆయనయాత్మ యవిరళ తేజముతో ప్రకాశింపజొచ్చెను. ఆయన దినచర్యపుస్తకములో కట్టగడపట ౨౬-౧౧-౧౯౦౭ తేదిన యీ వాక్యములు వ్రాసికొనెను.—

“కడచిన జూన్ మాసమునుండి గుండెనొప్పితోడను దగ్గుతోడను మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. ఈ రోజున నవవిధాన సమాజ ప్రచారకులు, భాయి బ్రజగోపాల నియోగిగారు, ఇక్కడికి ప్రచారసందర్శమున వచ్చి నన్ను చూచి యాశీర్వా

దించిరి. ఈశ్వరునకు సంపూర్ణముగ ఆత్మసమర్పణము చేసి
కొను మని వారు నాకు సలహా చెప్పిరి. నీ విరామకాలమును
ఈశ్వరధ్యానమున గడపుము. శాధను తొలగించు మని
గాని వ్యాధిని నయము చేయు మని గాని ప్రార్థింపక
యీశ్వరేచ్ఛ నెరవేరు గాక యనియె ప్రార్థింపుము. ప్రపం
చమునకును శరీరమునకును సంబంధించిన యోచనలనుండి
ఆధ్యాత్మికవిషయములకు ని స్నేప్రార్థన మరలించును; నీవు
నునోశాంతిని బడయ గలవు.' ఇవి నిజముగా అనుసరింపదగిన
మహావాక్యములు" ఈ తీరున ఆయన మరణమున కాయ
త్తు డగుచుండెను. ఇక రెండు మాసములకు చనిపోవనున్న
సమయమున ౧౦-౧-౧౯౦౮ తేదిన ఆయన కాకినాడనుండి
పాలపర్తి నరసింహముగారికి వ్రాసిన యుత్తరములో ఈక్రింది
వాక్యములు గలవు. "As for me, I am just as bad as
before. The relief from caught is purely tem-
porary, as you could easily guess. I am a
confirmed invalid and there is no near pros-
pect of my getting better and being useful to
my country. God's will be done. I completely
resign myself to his care. May His blessings
rest with you all!" వెనుకటివలెనే తిరిగి జబ్బు స్థితిలో
నున్నాను. నీకు తెలియవచ్చుచున్న లాగున ఈ నడుమ దగ్గు.

తాత్కాలికముగా మాత్రము నెమ్మదించినది. నేను పూర్తి గ నశీక్తుడ నైతిని. త్వరలో నాకు ఆరోగ్యము కలిగి నా దేశముకొరకు నేను పాటుపడుట వట్టిది. ఈశ్వరేచ్ఛ నెరవేరునుగాక! నా రక్షణభార మంతయు పరమేశ్వరునకు సంపూర్ణముగ విడుచు చున్నాను. ఆయన మి మ్మెల్లరను ఆశీర్వాదించును గాక!—ఈ మాటలవలన, బాపయ్యగారు తమ యిచ్ఛను వదలుకొని యీశ్వరేచ్ఛ యెట్టిదిగా నున్నను దానిని శిరసావహించుటకు తను మనసును పదిలపరచు కొని రని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

వైద్యమునిమిత్తము, బాపట్లనుండి బెజవాడకును, బెజవాడనుండి రాజమహేంద్రవరమునకును, రాజమహేంద్రవరమునుండి కాకినాడకును, కాకినాడనుండి పితాపురమునకును, పితాపురమునుండి చెన్నపట్టణమునకును ఆయన తనయంత్యకాలమునందు ప్రయాణములు చేయవలసి వచ్చెను. తనకు జబ్బు ప్రారంభ మయినప్పుడు మొదట కొంతకాలము తప్ప ఆయన కూనీవైద్యమునె యెల్లప్పుడును చివరి దినములవరకు అనుసరించుచుండెను. దానిమూలమున ఆయనకు మంచి యారోగ్యముకూడ కలిగెను. కాని తగిన పోషణ లేకపోవుటచేతను, వివిధ కార్యములం దెక్కువగ కృషి సలుపుటవలనను, ఆయన దేహస్థితి తిరిగి చెడెను. ఆంగ్లయుర్వేదవైద్యులను, తదితరవైద్యు

లను ఆయన సంప్రదించుచు వచ్చినను, కూని వైద్యము దాదాపు మరణపర్యంతము విడువ లేదు. కాని జబ్బు అంత కంతకు పెరిగి ముంచుకొని వచ్చుచుండెను. ఆ సమయమున మామూలు వైద్యములు చేయించుకొను మని బంధువులును మిత్రులును కోరియుండుటచే, వారి కోరికల ప్రకారము, గుణము కాన్పించిన కాన్పింప వచ్చునను నాశతో బావాజీ మందును, తెనుగు మందును, ఇంగ్లీషుమందును, ఆ డాక్టరు మందును, ఈ డాక్టరు మందును అన్ని రకములయిన మందులను కడపటి రోజులలో నేవించుచు దేనిమూలమున గుణము కానక యొక యూరినుండి మరియొక యూరికి వెళ్లెను. తుదకు చెన్నపట్టమునకు పోయి జనరల్ హాస్పిటలులో ప్రవేశించెను. ఆయనను చూచుటకు క్రిస్టియన్ కాలేజి ప్రొఫెసర్లును, ఇంకను అచట గొప్పవారును రా దొడంగిరి. ప్రొఫెసరు మాఫెట్ గారి సలీమణి తల్లికంటె నెక్కువగా నుపచారములు చేయ బూనెను. హాస్పిటల్ అధికారులకు ఆయన సామాన్యపురుషుడు కాడని పొడగట్టెను. ఆయనకు వారు సహిత మెట్టి లోపము కలుగకుండ చక్కని యోర్పాటులను గావించిరి. అవసానసమయము దగ్గరకు వచ్చెను. తంతివార్తలు బంధువులకును మిత్రులకును పంపబడెను. కడసారి చూపునకై యొకరి తరువాత నొకరు వచ్చుటకు

ప్రారంభించిరి. భార్యను కూడ తీసికొనివచ్చి చూపించిరి. ఆమెను జాగ్రత్తగా కాపాడు డని ఆమె బాలన్ముతో ఆయన చెప్పెను. ఒక రోజున పెద్ద డాక్టరు పరీక్ష చేసి నాటి సాయం కాలము నాలుగు గంటలలోపుగా ఆయన మృతి జెందునని తెలిపెను. స్నేహితులు గుంపులు గుంపులుగా రాదొడంగిరి. ఆయన తీవ్రముగ బాధపడుచుండెను; కాని తన బాధ నంతయు మరచిపోవుచు తన్ను చూడవచ్చిన వారెల్లరకు ప్రేమ పూర్వకమగు చూపువలన గాని, కిరస్పర్శవలన గాని, వంద నమువలన గాని, మాటవలన గాని, సన్మనించెను. వారు నిర్వర్తింపవలసిన విధులను గూడ జ్ఞప్తికి దెచ్చెను. అప్పుడు చెన్నపురి బ్రాహ్మసమాజమునకు కార్యదర్శిగానుండి మిగుల పాటుపడుచుండిన వి. పెదంబరాజు బి. ఏ గారితో “ఇక్కడి బ్రాహ్మసమాజమునకు మీరు స్థంభమువలె నున్నారు. దేశములో బ్రాహ్మధర్మము మీ సేవకై నిరీక్షించుచున్నది. మీ కర్తవ్యమును పాలింపుడు.” అని చెప్పెను. పెదంబరాజు గారు గవర్నమెంటు ఉద్యోగము మాని సుమారు పదు నాలుగు సంవత్సరములు శ్రీ పితాపురము మహారాజాగారి అనాధశరణాలయమునందు పాటుపడుటకును, ఆ పనినుండి విశ్రాంతి గైకొనిన తరువాత నేటివరకు తమ యావచ్ఛక్తితో మానవసేవ చేయు చుండుటకును, ఈ మాటలు చాల

వరకు తోడ్పడె నని తలంప వచ్చును గదా? ఆ రోజులలో సాంఘిక రాజకీయ విషయములం దెక్కువ యభిరుచిని కన పరచు చుండిన బాపట్ల వాస్తవ్యులగు వెలగపూడి సుబ్బారావు బి. ఏ; బి. ఎల్ గారితో “నీ యభిరుచికి తగినట్లు నీవు దేశసేవ చేయుము” అని నుడివెను. సంఘసంస్కారకార్యము లందును, రాజకీయోద్యమమందును ముందంజ వేయుచు నుత్సాహము కనపరచుచున్న సుబ్బారావుగారి జీవితమున ఆయన కోరిక ఫలించె నని చెప్పవచ్చును. ఆ విధముగ నెవరికి తగినట్లు వారికి ఆయన యంత్యోపదేశము చేసెను. మృత్యుశయ్యమీది కూడ ఆయన తన జీవితాదర్శములనె స్మరించుచు తనవద్దకు వచ్చిన వారిలో నెవరిద్వారా వానిలో నేది వ్యాపనము చెంద గలదో వారి కది తెలిపి తన్నిమి త్తము పాటుపడు డని హెచ్చరిక నొసంగెను. చనిపోవుటకు ముందు జనులు సామాన్యముగా ఇల్లు, వాకిలి, పొలము, దొడ్డి, నగలు, నాణెములు మొదలగు ఆస్తుల విషయమై యాదుర్ద జెందుచు తమకు నమ్మకమయిన వారి పరముగా వాని నప్పగింతురు. తా నే యాదర్శములను గ్రహించి జీవితమున కాపాడియుం డెనో, వానిని పోషింపు డని ఆయన తన మిత్రులను ముఖ్యముగ కోరి యుండెను. ప్రాణము విడుచు నిమిషమువరకు దేవునిగూర్చిన చింతయే, దేశమును గురించిన యోచనయే.

పెద్ద డాక్టరుగారు ఆయన చనిపోవు నని నిర్ణయించిన గడువు దాటిపోవు చుండెను. ఆయన పూర్తిగ స్పృహతో నుండెను. మృతి నొందుట నిశ్చయమని నిరారణ యగుటచే మరణ బాధ తెలియకుండ జేయుటకు చిన్న డాక్టరు నుత్తు మందు నిచ్చుటకు వచ్చిరి. ఆయన యది పుచ్చుకొనుటకు నిరాకరించెను. ఆసుపత్రి ఆయనను చూడ వచ్చిన బంధుమిత్రులతో కిటకిట లాడుచుండెను. మాఫెటు దొరసాని ఆయనని చెంత నిలచి సేవ చేయుచుండెను. పండిత డి. గోపాలాచార్యులు, డాక్టరు సి. బి. రామారావు మున్నగు స్నేహితులు ఆయన పరుండిన గదిలోను గదిప్రక్కను నిలువబడి కన్నీరు కార్చుచుండిరి. రుగ్మతభయంకరముగగాన్పించెను. ఆయనశరీరము నీటితో నిండిపోయెను. ఊపిరితిత్తులు చెడినవి. అన్ని యంగములు నీరసించినవి. గుండె యేక్షణమున ఆగునో యను నట్లుండెను. కాని నిశ్చయింపబడిన మరణసమయము దాటెను. “ఇక ఆసుపత్రి డాక్టరులు నాకు చేయగలది యేదియు లే దనుచున్నారు. నేను తప్పక మరణింతు నని వారు రూఢిపరచిన గడియలు గడచినవి. As long as there is life, there is hope—ప్రాణ మున్నంతవరకు, ఆశ యుండును— గోపాలాచార్యులు గారూ! మీరు నాకు చికిత్స చేసెదరా? రామారావుగారూ! మీ రేమీయిన ప్రయత్నించెదరా?” అని యడిగెను. కాని

యెవరికిని ఆశలేదు. అందరు మారుమాటాడకనిలచిరి. “గోపాలాచార్యులుగారూ! బ్రతికి యుండగానే మందూమాకూ వేయక రోగిని విడుచుటయేనా మీ వైద్యపద్ధతి కూడా?” అని మరల ప్రశ్నించెను. “చివరవరకు నేను చేయగలిగిన దంతా చేస్తానురా, నాయనా! నీ వద్దైర్యపడకు” అని ఆచార్యులుగారు జవాబు చెప్పిరి. కాని ఆసుపత్రిలో నుండగా, ఇతరవైద్యము చేయించుకొనుటకు వీలులేదు. తనను అక్కడనుండి వెంటనే యింకొక చోటికి తీసికొనిపోయి వైద్యము చేయవలసిన దని ఆయన ఆచార్యులగారిని కోరిరి. ఆయనను కదలించిన, గుండె తటాలున ఆగవచ్చును. ఆచార్యులగారును, అందరును ఆయనను అక్కడనుండి కదల్చి గూడదని యనుకొనుచుండిరి. తన నిక ఊణ మయినను ఆసుపత్రిలో నుంచవద్దని పట్టుపట్టెను. మరియొక చోట సరియైన యేర్పాటు లుండవని, ఉపచారము బాగుగ జరుగదని, మాఫెటు దొరసానిగారు చెయ్యిపట్టుకొని గడ్డము పట్టుకొని బ్రతిమాలి ఆయనకు నచ్చచెప్ప చూచెను. కాని ఆయన పట్టు వదల లేదు. సాయంకాల మయినదిః ఆ చీకటి వేళను ఒక జోలీలో పరుండబెట్టి సాధ్య మయినంత వరకు కదలకుండ మిత్రు లాయనను బ్రాహ్మసమాజమందిరమునకు తీసికొని పోయిరి. అచటికి మాఫెటు దొరసాని గారు పరుపులును, దిండ్లును పంపిరి. అక్కడికి కూడ ఆయన

వచ్చుచుండెను. అన్ని యేర్పాటులు చక్కగా చేయబడెను. గోపాలాచార్యులుగారు మం దిచ్చుచుండిరి. డాక్టరు రామా రావుగారు సలహా చెప్పుచుండిరి. మిత్రు లందరును కళాశాల విద్యార్థులును వంతులవసునను ఆయనకు సేవ చేసిరి. పీఠ్యారి శైట్టి సీతారామయ్యగారును, నేనును ఆ యంత్యదినములలో ఆయనను కనిపెట్టుకొని యుండి పథ్యపానములు చూచితిమి. అవసానము సమీపించిన దని ఆయనకును తెలియును. తల్ల కొర కితరులు వెచ్చించిన సొమ్మును తీర్చుటకు సేవింగ్సు బాంకి నుండి సొమ్ము తీయించుట కేర్పాటు చేసెను. ఆయన తనవద్ద సొంత పైక ముంచుకొని పరు లిచ్చు ధనము పుచ్చు కొనుట తప్పగా నెంచెడు వాడు. వీరేశలింగము పంతులు గారు మొదలయిన పెద్దలు ఆయనను చూడ వచ్చినప్పుడు వా రందరివద్ద కరములు జోడించి సెలవు పుచ్చుకొనెను. మహామరణవేదనలో మునిగిపోయెను. అమితభాధ పడెను. అది చూచుటకె దగ్గరనున్న వారి గుండెలు తరుగుకొని పోయెను. ఆయన స్పృహ గోల్పోవ లేదు; దైవచింతనము మాన లేదు. ౧౯౦౮ సంవత్సరము మార్చి ౯ వ తేదిన పగలు సుమారు ఒంటి గంటకు నన్నును సీతారామయ్య గారిని చేర బిలిచి ప్రక్కకు త్రిప్పు మని కోరి అటుల మేము త్రిప్పగో హరినామస్మరణ చేసికొనుచు తిరిగి మే మక్కడ

నిలచి యుండగానే కొలది నిమిషములలో ప్రాణము విడిచెను. మే మటులనె నిలచి పోతిమి. కన్నులనుండి నీరు బోటబోట కారెను. ఆ కన్నీటి ధారలతోనే మృతదేహమునకు మొదటి స్నాన మాయెను. మిత్రుల పిలిపించితిమి. టంగుటూరి ప్రకాశముగారు మొదలగు ప్రముఖులు కూడ పలువురు వచ్చిరి. బ్రాహ్మమందిర మొక తీర్థస్థలమాయెను. ఆయనమిత్రుల్లందరకు ఆయన బ్రాహ్మసమాజముకొరకు జీవించి మరణించె నని ఆయన బ్రాహ్మమందిరమున ప్రాణము విడుచుటవలన తట్టుచుండెను. ఆయన దివ్యమైన యాత్మకు నిలయమై యుండిన పవిత్రకళేబరమునకు స్నానము చేయించి పూలతో నలంకారము చేసితిమి. దాని సమక్షమున మిత్రులు నిలువ, వి. పెదంబరాజుగారు ఈశ్వరోపాసనము నలిపిరి. అనంతరము ఎల్లరము స్వయముగ దానిని దహనభూమికి మోసికొని పోయి తుదిప్రార్థనతోను కన్నీటి ధారలతోను అగ్నిపరము చేసితిమి.

బ్రాహ్మ ధర్మమునందు విశ్వాసము గలిగి చని పోవు చున్నాననియు, తదనుగుణ మగు పద్ధతుల ప్రకారము తన యంత్యకర్మలు జరుగవలె ననియు, మరణమునకు పూర్వము మిత్రులకును ఆసుపత్రిలోని యధికారులకును స్పష్టముగ వ్రాతమూలమున నెరుకవరచి చిట్టచివరవరకు తన విశ్వాసము

నకు భంగము కలుగకుండుటకై బాపయ్యగారు జాగ్రత్త పడిరి. ఆయన మరణపర్యంతము ధర్మమునందు నిశ్వాసము గోల్పోలేదు; పట్టుదలు విడువలేదు; ఎన్ని కష్టములనైన సహించి ధర్మపతాకము చేత బూనియె యుండెను. ఆయన ధన్యచరితుడు.

ఆయన మరణవార్త వినగానే ఇండియన్ మెసెంజరు, ఇండియన్ సోషల్ రిఫార్మరు, వాయిస్ ఆఫ్ టూత్స్, కృష్ణాపత్రిక మొదలయిన పత్రికలు ఆయన గుణసంపదను శ్లాఘించుచు సంపాదకీయములు ప్రకటించినవి. ఆయన నివసించియుండిన పట్టణములలో స్మరణసభలు గావింపబడెను. మరియు శాశ్వతస్మరణమునకు తోడ్పడు కొన్ని యేర్పాట్లు లును జరిగినవి. వీరేశలింగము పంతులుగారు రాజమహేంద్రవరములో ఆనందోద్యానవనమున బాపయ్యగారి అస్తికలను భూస్థాపనము చేసి వానిపై సమాధి కట్టించిరి. ఆసమాధియొక్క చలవరాతిపై వారు చెక్కించిన మాటలు చిత్రపటమునందు చూడనగును. రాజమహేంద్రవర పురమందిరమునందు వారి పోద్యలమువలననే ఆయనయొక్క పెయింటింగు నిలుపబడెను. ఆయనభార్య అలివేలుమంగతాయమ్మగారు ఆయన వర్ధంతిదినమున ప్రతినవత్సరము కొంతమంది బీదలకు అన్నదానము చేయుటకు కాకినాడ అన్నదానసమాజముద్వా

రావర్పాటు చేసిరి. ఆయన తమ్ముడు డాక్టరు వెంకటస్వారావు గారు తాము బాపట్లలో నెలకొల్పిన నడపుచున్న హాస్పిటలులో ఆయన పేరిట బీదల కుచితముగా వైద్యసేవ చేయుచున్నారు. ఆయన మిత్రులు ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు తాము రచించిన గ్రంథరాజము, భక్తమణిభూషణమునందు ఆయనను స్తవము చేయుచు ఈ క్రింది పద్యమును రచించిరి.

సీ. “భక్తి భీష్మం డని | ప్రఖ్యాతి వడసిన
శివనాథ శాస్త్రి’తో | జెలిమి నెఱపి
కార్యశూరుండును | గరుణానువర్తి యా
‘వీరేశలింగార్య’ | దారిద్ర్యోక్తి
పాంచాలమందలి | భక్తాగ్రమణులలో
‘గురుదత్త విహ్వరి’ | గుణము గలిగి
యెన్ని కీడులు మూడి | తన్ను బాధించిన
నిన్నుఁ జిత్తమునందు | నిలిపియోర్చి
గీ. పిన్న యయ్యను భక్తిలోఁ | బెద్ద యగుచు
దేశ రాజాన్వయాగార | దీపమైన
‘పెద్దబాపయ్య’కిల నెవ్వ | రుద్ది యయ్య?
సకల కల్యాణగుణ ధన్య! | సర్వమాన్య.”

ఆయన యనుచుడు పాలవర్తి నరసింహముగారు తాము తెనుగున వ్రాసిన ‘బ్రాహ్మమతము’ అను గ్రంథము

అయిన కంకితము చేసి ఆ సందర్భముగ పుస్తకప్రారంభమున
ఈ క్రింది పద్యమును వ్రాసిరి.

సీ. “శ్రవణమలవేదాంతః । ప్రకృతిశాస్త్రంబులఁ
బఱియించి పట్టంబుఁ ॥ బడసె నెవఁడు

ప్రజలలోఁబరిశుద్ధి ॥ ప్రబలంబు గాఁగఁ బ్ర
సంగంబు లూరూర ॥ నలిపె నెవఁడు

స్వాచరణంబుచే ॥ బ్రాహ్మసమాజాభ్యు
దయ కారణం డయి ॥ తనకె నెవఁడు

దేశరాజాన్వయ ॥ దీపకుం డై పెద

బాపయ్య యను పేరఁ ॥ బరగె నెవఁడు

గీ. అస్మదీయ హితుఁడె గాక ॥ యఖిల లోక

హితుఁడు నయి గుణోపేతుఁడై ॥ యెసగె నెవఁడు

అట్టి వినుత చారిత్రున ॥ కలఘు మతికి

నంకిత మొనర్తు మత్కృతి ॥ నధికభక్తి.”

బాపయ్యగారి చిరకాలన్నే హితులును, ఆంధ్రదేశ పత్రి
కలలో సగ్రస్థానము వహించిన కృష్ణాపత్రికా సంపాదకులు
ను, అయిన ముట్నూరి కృష్ణ రావుగారు తమ పత్రికారాజ
మున ౧౮౭౩-౧౯౦౮ తేదిన ప్రచురించిన సంపాదకీయ
మీ క్రిందను పొందుపరుపబడినది.

“బాపట్ల నివాసస్థులగు దేశీరాజు బాపయ్య బి. ఎ.

యర్. టి గారు నాలుగు సంవత్సరములనుండి క్రూరవ్యాధిచే వీడింపబడి తుదకు చెన్నపట్టణములో ౨వ తారీకు మధ్యాహ్నము ౧ గంటకు కాలముచేసి రని తెలియజేయుట కెంతయుదుఃఖించుచున్నాము. వీరు తొన్నిమాసములు రాజమండ్రికాలేజిలో టంగ్లేయ తత్వశాస్త్రమును బోధించు చుగడిరి కాని వీరి కక్కడ అశారవము కలుగుటచే ఆ యుద్యోగమునకు రాజీనామా యిచ్చిరి. ఈ వ్యాధిచేత వారి జీవితము దేశమున కెక్కువ ఉపకారి కాకపోయినది. కాని ఈ వ్యాధిచే వీడింపబడుచున్నను, చనిపోవునప్పటికి ౩౦ సంవత్సరములకంటె యెక్కువ వయస్సు లేకపోయినను, వీరి సుగుణపరిమళము దేశ మంతటను వ్యాపించి, వీరి మరణము అసంఖ్యాకులగు మిత్రబృందములను శోకవహ్నియందు పడద్రోచెను. వీరి సత్ప్రవర్తన యిట్టిదని పదములతో వర్ణించుటకు మాకు కలమాడకున్నది. ఒక్కపదము మాత్రము వీరి సత్ప్రవర్తన యిట్టిదని సూచింప గలుగును. అది “సుందరం.” కుసుమములయొక్క సౌందర్యమును జూచితిమి. కేవలములయొక్క సౌందర్యమును గంటిమి. నరనారీమణులయొక్క సౌందర్యమును జూచి విస్మయించితిమి. కావ్యరచనల సౌందర్యమును జూచి ఆనందము నొందితిమి. కాని మానవప్రకృతియొక్క సౌందర్యము నెక్కడను జూచియుండలేదు. మేధాశక్తియందు విశేష తేజోవంతులు గలరు. అవక్రమపరాక్రమ

మందు ప్రచండమగు ధైర్యవంతులు గలరు. సాహసాదార్యములీయందు మహాత్ములగు సజ్జనులు గలరు. భక్తివైరాగ్యములును నిరుపమాన మగు సాధువులు గలరు. కాని ప్రకృతిసౌందర్యము బాపయ్యగారి సత్ప్రవర్తనయందే జూడగలిగి యుంటిమని చెప్పటలో యెంతమాత్రమును అతిశయోక్తి లేదు. చంద్రునివంటి చల్లని కాంతి గలిగి, మనోహరమైన కోమలమై, శాంతిదాయక మగు సుశీలమునకు వీరి జీవితమే ప్రథమనిదర్శనము. వీరి ముఖమండల మెప్పుడును చిరునగవుతో ప్రకాశించుచుండెడిది. వీరి హృదయకమల మెప్పుడును ప్రేమసుగంధమును వెదజల్లు చుండెడిది. వీరి ధీబలము, సంకల్పశక్తి, వీరి ప్రేమాతిశయము, ఒక గుచ్ఛముయొక్క పుష్పములవలెను, ఒక గీతముయొక్క స్వరములవలెను, ఏకాత్మతను బొంది యున్నవి. వీరి హృదయము సహోత్పలకోమలంబై యుండినను, అసత్యమునకును, అధర్మమునకును, దురాచారమునకును, వీరి మనస్సు మహామహీధరాశ్మసంఘాతకర్కశంబై దనరైచెడిది. మానసోపాసనయందు నిష్ఠాగరిష్ఠుడై యజ్ఞోపవీతమును త్యజించి మానసరామునినే ఆరాధించుచుండెడి వాడు. సర్వసాభాత్రమును సాధించుటకయి వర్ణభేదములను త్యజించెను. దేశభక్తిని నిర్మలముగ నుంచుటకు విదేశవస్త్రములను వినర్జించెను. వీరు కొన్ని దినముల క్రిందల

మాతో నిట్లు నుడివిరి. “నాకు పూర్వము జీవించవలె నని యెక్కువ ఆశ లేదు. కాని దేశమునందు స్వరాజ్యోద్యమము ఉదయించి నప్పటినుండియు, ఈ ఉద్యమ మెట్లు సఫల మగునో చూచుటకు ఈశ్వరుడు నాకు మరళొన్ని సంవత్సరములు జీవిత మొసంగు గాక” యని చెప్పిరి. ఆహా! వీరికి స్వరాజ్యముపై యెట్టి యాసక్తి! వీరు తరుణవయస్సునందే మెరుపుతీగవలె అంతర్ధాన మైరి. సజ్జనుల జీవితము కాలపరిమాణముచేత నిర్ణయించ కూడ దని ఆర్యోక్తి కలదు. ఓ భాతృవరా! నీ ముఖారవిందము మరణజవనికచే మాకు మరుగైనను నీ జీవితము మా హృదయములయందు దివ్యజ్యోతి వలె శాశ్వతముగా ప్రకాశించు గాక!!”

స మ థ

దేశీయ పెంపొందే పనుల గాఢ

సేవకు వుంటుంది

14069

స్నానం. దాని కేదో యద్దేకూడ నిచ్చుచున్నట్లు స్నానం. వారందఱు
 నూ చీట్ల పేక మన నాటకశాలలోనే యాడుకొనవచ్చునుగదా” యని,
 ౧ నా కీ యూహ తోచినది. ఇంగ్లీషులో నందుమే, సుఖము కలిగించు
 యమని, యది మీకుఁ గలిగించుటకు మీ సంఘము కేరీ ముండలేదర్వాజా
 నాయించితిని. మీలోఁ గొంప అది పేత్రసంఘ మనుకొన్నారు.
 ౨ రాణములలో నొక కథ యున్నది. నార్సిస్ అనునొక యంపికాఁడు
 లోఁ దన నీడ చూచి యింకెవరో యనుకొన్నాఁడు. ఫ్రెవరి పది
 ౩ ఁడు నాటకధనము తెలువఁబడును. అనాఁడే మీ రందులోఁ
 ౪ ఁడు. అక్కడ నెంతో విశాలముగా నుండును.
 ౫ తెన్ని సాధులకుఁగూడ స్థలము లేదు. ఆ దొడ్డిలో
 ౬ యుకొని వెయింతిను. ప్రతిదినము సాయంకాలమున దొరగారు కూడ
 ౭ బునకు వచ్చుచుండును.” సభ్యులలోఁ జాలమంది ప్రశంసాకరాస్ఫులన
 ౮ జేసిరి. తమకు ధర్మ తగ్గ ననుకొనిరి. రంగనాథముగా రెంత మంచివా
 ౯ గ్రీకుఁగోమవిషయములు, బహుపరిభాషారిషయము లాయన కెన్ని తెలియు
 ౧౦ చాలఁ జదివినవాఁడు - ఇప్పు డాదొరగా రాయనను గౌరవించుట
 ౧౧ మెప్పుడో చేయవలసిన దినిరి. రంగనాథము చేయవలసిన పనియంతయు
 ౧౨ మే చేసి యిప్పు డీయంపన్యాస మిచ్చెను. ఆచేయవలసిన పని యేమనగా
 ౧౩ మొక్క యధ్యక్షుడు, కార్యదర్శి, కార్యనిర్వాహక సభ్యులు- వీరింద
 ౧౪ నదివరకే మాటాడుట. అధ్యక్షుఁ డాయూరిలోని పెద్ద యుద్యోగి, జిల్లా
 ౧౫ యు, కార్యదర్శి యుద్యోగము లేనివాఁడు. అన్నోదకములకుఁ గలిగి
 ౧౬ నని నెత్తినవేసికొని యీదెడివాఁడు. అతినికిని, రంగనాథమునకును
 ౧౭ లి నెయ్యము. అతఁడు రంగనాథమున కేదో చుట్టము కూడను. కార్య
 ౧౮ కాక సభ్యు లైదుగురిలో ముగ్గులు తిహసీలుదారు, మేజిస్ట్రేటు, పోలీసు
 ౧౯ ప్తకరు. సామాన్యముగా నధికారులకు నధికారులయందు, ధనవంతుల
 ౨౦ ను గౌరవము. బ్రిటిషువారు మన దేశములో రాజ్యము చేయుచున్నన్ని
 ౨౧ సంఘము ద్వితీ పథి క్తమైయుండెను. ఉద్యోగస్థు లందఱు నొక గుంపు
 ౨౨ సామాన్యులతో మాటాడురు. వారి మనస్సునకు సంస్కార మనునది యుం
 ౨౩ కాదు. ఉద్యోగము చేయుట, డబ్బు సంపాదించుట, పనులు వచ్చినచో
 ౨౪ కొని యుండుట. వారితోఁ గలసి తిరిగినచో దమ మర్యాద పోవు నను
 ౨౫ ఁ. ఇట్లుండుటకుఁ గారణము చెప్పుదురు. సామాన్యులతోఁ గలసి తిరిగినచో
 ౨౬ మొగమాటము లెక్కువయగును. వారి యుద్యోగసర్మములు నిర్వహించు
 ౨౭ నిలుండదని. ఎక్కువ జీతము తెచ్చు నుద్యోగస్థుఁ డెన్నచో గౌరవము.

జమందారాన్ని చూడము. మహాధనవంతుడన్నచూడము. అందుకు సగృహ, కార్యనిర్వాహకులందఱు పూర్వమే రంగనాథము వేసిన పథకమున కంగీకరించిరి. వారి యంగీకార మున్నచని తక్కినవారి కంతకు ముందే తెలియును. ఒక రిద్దరు వందన్నను బ్రయోజనము లేదు. అందులో నొకఁడు చాకు వంటివాఁడు కలఁడు. అతఁడు వారందఱిలోఁ బాలమంచివాఁడు. అతని హృదయము మంచిది. కాని యతఁడు మాటాడుచున్నచో పెక్కిరించినట్లే యుండును. అంతయే కాదు. అతఁ డెప్పుడును పెక్కిరించుచునే యుండును. అతఁడు నింగ్లీషు భాషగ నే చదివినాఁడు. అతఁ డింకొక సభ్యునితో నిల్లనెను. “ఒకయి ! రంగనాథము చెప్పిన కథ బాగుగా నున్నదిగా. అనార్మిసను కథ యెంత యుచితముగా నున్నది ! రంగనాథము కపకాదలరా, యందులో బ్రామటికొక విధాని పెట్టినాఁడు. అనఁగా భవిష్యత్తులో బురుగుబోలునది చెప్పినాడు. ఆ మాటలలోనియర్థము నాటకములో నితిర పాత్రధారులకుఁ జలియదు. నాటకము మాచెడివారికిఁ జలియును. అనార్మిసను తన యంత యందఁగాడు లేఁదని గూఢాంశుకులచేత నెవరి సౌందర్యమును మెచ్చుకొనెడివాఁడు కాదు. ఏ స్త్రీయొక్క సౌందర్యమును వానికి నచ్చలేదు. చివరకుఁ దన నీచ తా నే చూచుకొని మోహించి నదిలోఁ బడి చనిపోయినాడు. మన క్లబ్బేమి కౌబోవు చున్నదో యాకథతో రంగనాథము విస్తృతముగాఁ జెప్పినాఁడనెను. అరెండవ వాఁడు నవ్వను. ఎందుకు నవ్వనో తెలియకు. ఎందుకుఁ జలియదు ? వాఁడు లోకములో నున్న యొక మనుష్యుఁడు కనుక నవ్వను. అనఁగా లోకములోని మనుష్యులు తమ యాపద చూచుకొనరు. విచారణ లేనివారు. అవతలివాని యూపమై, కృతకమైన వివేకమును మెచ్చుకొందురు. అది తరువాతఁ దన నెత్తి మీఁదికి వచ్చినను సరే. ఇది మానవ స్వభావము. కనుక వాఁడు నవ్వను.

రేపు నాటక మనఁగా సరువరావు వచ్చెను. రంగనాథము పూర్వమునకు వలెఁ దక్కిన పాత్రధారుల నందఱను దీసికొని రావలెనని చెప్పెను. అనాఁడు నాటక మున్నది యని కూడ వ్రాయలేదు. ఊరకయే రమ్మని వ్రాసెను. అర్జున రావు వచ్చి యానాటకశాలను జూచి యచ్చెరువుపడెను. అక్కడనుండి యిద్దరు కోటకు నెగ్గిరి. అర్జునరావు దొంగారితో వారి నాటక కళాభిమానమును గూర్చి విక్కిలి పొగడెను. తను నెలనాళ్లలోఁ దన కుటుంబమును దెచ్చుననెను. దొర గారి కిదింతయు వాశ్చర్యముగా నుండెను. ఆశ్చర్యమో, సంతోషమో యెవరికిఁ దలియును? ఈసారి యవధాని లేకుండగనే రంగనాథము రాజదర్బానము చేసెను. రంగనాథము దొంగారితో నిల్లనెను. “రేపు ప్రార్థన నెఱిమిది గంటలకు నాటక భవనములో సరస్వతీ పూజ తమరే చేయవలయును. కోటనుండి సన్నాయి